

الحمد لله الذي خلقنا من طين وخلقنا من طين وخلقنا من طين
 وقالوا حيا وطقوت وصاياهم لنا الا الله تنقص
 لا جواب به نبيان فادسى المستحي يا

1918

الحمد لله الذي خلقنا من طين وخلقنا من طين وخلقنا من طين
 وقالوا حيا وطقوت وصاياهم لنا الا الله تنقص

78
 م

الحجة لعاليه
 الفقه الاثريه
 مع محاسن اسلام

مولوي قاضي عبد البصير خان آبادي غلام الله تعالى بقصد البيادى في العوالم المبادى

صلى الله عليه وسلم

مذہبی کتب خانہ عقیب فقہ خوان
 شہر شاہ

مولوي قاضي عبد البصير خان آبادي غلام الله تعالى بقصد البيادى في العوالم المبادى

۵۹۸۹۰ باعث التالیف والطبع

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم اما بعد آگاہ باشید برادران اسلام کہ این رسالہ مفیدہ مشتمل بر دلائل عقلیہ و نقلیہ بر ذوق دہر بہ از مرتبہ بندہ خطا کار عاصی گنہگار عبد البصیر خان آبادی از افادات مولانا عبد المنان صاحب گنجی و مولانا شمس الحق صاحب افغانی و مولانا آدریس صاحب کاندھلوی و مولانا رحمت اللہ صاحب بلوچستانی میباشہ سبب تالیف این بود کہ در وطن پاک غنیمت زمان پیدا شدند طائفہ دہریان قصد تخریب کردند در عقائد اعمال مسلمانان و عزم صمیم کردند بدو کردن احکام شریعتہ النبوی آخر الزمان سعی زیادہ نمودند در انتشار مذہب البطلان مجبور شدہ بنا بران، این رسالہ را مناسب حال دانستہ و مطابق زمان تالیف نموده بہ چھتا شدہ رسان، تاکہ نفع او عام گردد بر مسلمانان، و ظاہر گردد بطلان مذہب شان لازم است بر علماء و افغانستان، کہ قائلند بہ تشدید بر اشاعت دین و ایمان، و ترویج کنند عقائد باطلہ شان بدلائل عقلیہ و احادیث و قرآن و حکم کنند بہ حقیقت دین اسلام و بطلان غیرہ ادیان، نشینند تکیہ کنند و خاتم شان اگر نہ نعمت مسئول میشود عند اللہ الرحمان افسوس صد افسوس از مایان این طائفہ جاہلان و کفران نعمت کنندہ گان با انعامات خالق کون مکان و باحسانات و تمہیت ہائے شراہ زمان الامیر ابن الامیر محمد ظاہر شاہ خان، جعل اللہ ظلہ قائما علی رؤسا بفصلہ و الاحسان الی یوم القیام، تربیت این است کہ اول نمبر خوراک ہائے نگارنگ لباس و دریشی ہائے قشاک مکتب ہائے گوناگون ملوون بالوان امیز و چوکی ہائے خوشنمایان بناوہ کرد ہائے تعلیم و سکونت شان و اکثر ہائے دانایان مقرر نمود بر علاج این خبیثان حتی کہ گردیدند از کثرت تربیت و نعمت فراوان شدند مست و سرکش و باغیان، آواز بلند کردند گفتند کہ مایان، طلب داریم جمہوریت را نہ شخصیت و سلطان انشاء اللہ الرحمن باین آواز و نوحائے شان نمیشود کسے را نقصان و ضرر رسان، بلکہ خود را

ساختند خوار و ذلیل و مردود مثل ابلیس و شیطان و کردند خود را بیه اعتبار نزد قوم و شاه زمان
 حسرت صد حسرت برین نادان که شدند فراموش کننده گان، تزیینی که مانند تربیت پذیر پذیرند
 اظهار کردند سخن ناشائسته بر زبان حالانکه جمہوریت رسم است از کافران، بفرموده مولانا
 صاحب ^{صاحب} منصب ^{صاحب} رعید الہادی خان در وقت ترجمہ قرآن، و نصیحت کرد بطلباء افغانستان، کہ اے
 طلباء قلم و آفاق باشید بہ شخصیت سلطان نما زیرا کہ شخصیت رسم است از مسلمانان
 و حوالہ وارد این حدیث و آیت قرآن، و شاد و رهم فی الامر فاذا عزمتم
 فتوکل علی اللہ ان اللہ یحب المتوکلین و حدیث نبی آخر الزمان در بخاری
 صفحہ ۱۹۵ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال لما توفی رسول
 اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واستخلف بعدہ ابو بکر رضی اللہ
 عنہ الی آخرہ و فی آخر ہذا الحدیث ثم تابعہ عمر رضی اللہ
 فلم یلتفت ابو بکر الی مشورۃ الخ و این چنین ما دشمنان خود احساس طریم
 وی بینم کہ نظام رعیت افغانستان بشخصیت روان است، نہ بہ جمہوریت کہ همیشه
 نظام بیکر و زخواب ویران، زیرا کہ بہ قانون جمہوریت بہ صاحب مذہب آزاد است بہ جرم
 مذہب شان پس ہر فرق باطلہ جائے گم میشوند در خاک پاک افغانستان گوشش میکنند
 بہر باد نظام اسلام و مذہب ابو حنیفہ نعمان ختم نمود سخن را خادم العلماء الکرام و دعا گوئے
 شاہ زمان عید البصیر ترکستان حفظہ اللہ المنان عن الخطاء و العصیان بہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ط

الحمد لله على دين الاسلام والصلوة والسلام على
الانام سيدنا محمدا وآله العظام واصحابه البررة الكرام
على من اقتدى بهداهم الى يوم القيام اما بعد
برضا ورياء ان اسلام پوشيده نمايد که درين ايام محنت اتيام از دست کفار و
گونه گونه آلام و اسقام براي ايمان رسیده و ميرسد خصوصا گروه و هريان که منکر اند
وجود حقایق لایانام تفصیل این است که قبل از زمان حضرت عیسی علیه السلام پید
شد طائفه در یونان برائے عرض نفسی خود و منکر شدند از الوهیت خالق الانام و از قبول
حرمت برائے یافته به ابا سب همه اشیا و قول کردند مطلب اصلی شان همین بود
اکثر مردم تابع سوائے نفسانی بودند سخنان اینها موافق خواہشات شان بودند بسیار
فریفتند همان بود که اولاً یونانیان را در زلزله ساخته حکومت محکم شان را بر باد
دو فارس که قوت سلطنت شان - - حاجت تفصیل ندارد از تعلیمات
و فسادات و هريان تخراب و تاراج گردید و این در هريان تشکیکات را در قلوب مصریان
نیز انداختند و در هریه دیدند که نور شریعت محمدی علی صاحبها الفساحیة قلوب مسلمانان
را منور ساخته این قبائح و فضائح را قبول نخواهد کرد و نیز علماء و امراء اسلام سعی بلیغ
حفاظت دین متین و حیانت عقائد مومنین از مکارین و غدارین دارند باار تعلیم خود
بر تدیس و تبلیس نهادند تا که اولاد عقائد مسلمانان تشکیک و تفکیک اندازند و ثانیاً بر
کامل خود برسانند و گفتند و قییکه کسی را بدام مرشد کامل خود می انداختند اول تعلیم او این
بود که انما عمال ظاهری خود را بیرون کن و بعد از چند مدت ورا میگفت که جمیع تکالیف
ظاهریه و باطنیه و همه اعتقادات اسلامی و قیود شرعی برائے ناقصان است که اینها بمنزل
از ان است و قییکه مال کشتی همه را از خود سنج کن در دایره اباحت داخل شود چه
لال چه سیرام چه امار و چه خیانت چه صدق و چه کذب چه با حیاتی و چه

سوائی۔ چه فضائل و چه ذائل و پس از اثبات اباحت شروع میکردند و در لہائے
 مسلمانان برای انکار الوہیت و میگفت اگر خدا موجود باشد بموجودات مشابه خود
 شد اگر معدوم باشد بمعدومات مماثل خواهد گردید خدا منزہ و پاک است از هر قسم
 شائبہ پس خوانند موجود است و نہ معدوم یعنی باسم اسم را اقرار کن و مسلمی را انکار کن
 لعیاذ باللہ من کفر ہم و چون مدتی بطریق خفیہ و پوشیدہ در فساد اخلاق مسلمانان
 کوشش نمودند علماء و سرداران اسلام آگاہ شدند بمطابق و معارضہ برآمد خون ہزار علماء
 و صلحاء و امر اہمت محمدیہ علیہ الصلوٰۃ والسلام درین واقعہ ریخت و بعد از آن آن گویا
 عقائد فاسدہ خود را بر منبر الموت ایران جہاراً اظاہر ساختند و گفتند در وقت قیام
 قیامت بیج تکلیف بر خلق نمی باشد نہ ظاہری و نہ باطنی قیامت عبارت از قیام قائم
 حق و ہنم قائم حق بعد ازین ہر چه خواہی کنی زیر آن تکلیف برداشته شد حاصل این است کہ لگا
 الوہیت و سایر اعتقادات فاسدہ را نمود و اخلاق مسلمانان را شرقا و غربا تباہ کردند و شیاء
 طیبہ مذکورہ را متزلزل و متبدل نمود تا اینکه حیاد بہ بی حیائی و رسوائی۔ شجاعت بہ حیانت
 امانت بہ خیانت و صدق بکذب۔ محبت اسلامیت بہ محبت شخصیت مبتدل گردید ہمین
 وجہ بود کہ در قرن پنجم شامیان بفرنگیان مقابلہ نتوانستند کہ تعلیمات فاسدہ و ہر یہ اثر کردہ بود
 چونکہ آداب و اخلاق اسلامیہ از اکثر اہل اسلام دور نشدہ بود نہ ہذا بہزار کوشش ہائے
 مقبوضہ شامیہ از چنگ فرنگیان پس گرفتند چنانچہ تفصیل این در رسالہ پنجمیہ مولفہ
 مولفہ سید جمال الدینہ میباشد۔ درینجا از کمیئہ نیز باید شنید کہ ازین قبیل واقعہ خون درونہ
 علیہ الرحمۃ با پیر تاریک کہ در مؤلفات خون مغفور مذکور است کہ پیر تاریک کتابی بنا
 خیر البیان فی مقابل القرآن ساخته بود و کار و کیر و کار آن نابکار اثر و ہریت بود و با خون
 صاحب مرحوم مقابلہ و مقابلہ نمودہ بالآخر مغلوب و منکوب گردید و اغدار خسر الدنیا
 و الآخرۃ گشتہ بود و اینچنین فسادات و خرابی ہا و فتنہ ہا بیکر در وطن عزیز خود مایان کردند
 ہفتہ ہفت از اثر ہمان و ہریت است و بعبارت دیگر ہریت آزادی از قیود و ہریت
 و بعبارت دیگر جدیدان خیالیت و بعبارت دیگر بی حیانت و ہریت دیگر ہریت است و ہریت

چون که دنیا بازار حق و باطل است که در آن عطر گلاب میباشند و پاخته و پختیاب نیز
 میباشد و صدق و امانت و کذب و حیانت نیز است و قسم قسم مخلوق درین بازار جمع
 شده مطابق عقلهای نشان بخرد و بایستی مشغول است در هر کسی مدعی عقل و دانش است
 دیگران را و دیوانه و بی عقل خیال میکند و درین بازار دو گروه است اول اهل مذہب یعنی
 خدائی خدا اقرار دارند. دوم لاد مذہب است اهل مذہب آن است که وجود خود
 و تمام عالم را محتاج بواجب الوجود و واجب الوجود میدانند و لاد مذہب و در هر یک آن
 است که از وجود صالح منکر اند و خود را در عالم را یکسے محتاج نمی دانند که بآن تابع گردید
 و بلکام آن پابندی نمایند زیرا که شخص خود را محتاج کسی نداند بکدام چیز از تابع و ابدی
 و پابندی کند چرا که دهریه و ناشک و ماده پرست و منکر خدا و لاد مذہب نام اینها
 است مذہب نشان اول این است که تمام عالم خود و کارخانه است که بقانون طبعی
 روان است و بالفاظ دیگر بحرکت ماده پیمیر و اینرا جلالان است که دنیا خود بخود ساخته
 شد بانی او کسی نیست۔ عقیده دوم نشان این است که همه چیز با مباح و مشترک
 اند و اختصاص و امتیاز غصب است لهذا خواهر و مادر و دختر و منکوحه غیر مانند منکوحه
 خود است و اینچنین باقی امور شرعیه قیاس است۔ شیوم عقیده نشان
 که انسان مانند باقی حیوانات یک حیوان است بر چهار پایان هیچ فضیلت ندارد
 و در ادوات و حیوانات و شہوت خود پابند نیست چهاوم عقیده نشان این است
 که بغیر از زندگی دنیائے دیگر زندگی نیست انسان مانند گیاه است که در موسم
 بهار سبز و تازه میشود و در تابستان خشک گشته بهمهرا خش و خاک خلط میشود
 و نیک بخت آن است که در دنیا مانند باقی حیوانات مزه ولذت حاصل کند
 پنجم عقیده نشان این است که شرم و حیاء در انسان صفت مذمومه است
 که در نفس ضعیف و در طبیعت نفس پیدا میکند کسیکه طبیعت قوی و نفس
 کامل دارد او به هیچ کار شرم نمی کند اگر چه مذہباً حرام و ناجائز باشد و این فرقه دهریه
 است تمام احکام و عقائد اسلامی منکرند و اصل و بنیاد تمام احکامات نشان یک

است که انکار از ذات خدای تعالی و صفاتش است و باقی انکارات فرع این انکار
 است. دوم بنیاد اصول شان انکار روحی و الهام است اینها گمان دارند که بغیر از خود اس
 ظاهری دیگر چیزی ذریعہ علم نیست لهذا از انبیاء و رسولان و ملائکہ و کتب سماویہ منکرہ مستند
 ستیوم بنیاد اصول شان انکار بعثت بعد الموت یعنی روز آخرت و جزا و سزا نیست
 لهذا اینها نہ حقوق پادشاه حقیقی میدانند و نہ حقوق پادشاه مجازی را و این عقائد باطلہ
 و خرافات ناکارہ شان مابین خادمان بین منین را مجبور و مفروض گردانید کہ در جواب
 اینها حتی المقدور کوشش نمایم اگر چه اینها مذہب را قبول ندارند لیکن از حجت بودن
 عقل و علم انکار کرده نمی توانند زیرا کہ اینها از خدا و رسول و وحی و الهام و کتب آسمانی
 در روز آخرت منکر اند و فلسفہ و عقل خود را بی روی میکنند معلوم شد کہ عقل پیروز اینها نیز
 حجت است مابین انشاء اللہ تعالیٰ بدلائل عقلیہ و نقلیہ ثابت میکنم کہ گروه مدعیان
 عقل از سیمہ زیادہ دشمن عقل و فلسفہ است و نقاب شکوک را روی مقصود بتوفیق الرب
 المعبود دور مینمایم تا کہ اہل اسلام ازین قسم مقالات و خرافات شان در ضلالت نہ
 افتند. ربیتہ چہ دانستم کہ نابینا در چاہ است: اگر خاموش بنشینم گناہ است:
 بیابان کیمتہ این رسالہ را تالیف نمود و مشتمل بر چندین دلائل عقلیہ و نقلیہ بارخاست
 تا کہ از و عید آید کہ میر لولائینہا ہم الربانیون والاحبار قواہم الاثمہ و
 اکلمہم السمحت لبشس ما کانوا یصنعون و در حدیث شریف
 اذا ظہر الفتن اول البدع فلینظروا احالم علمہ فان لم یفعل فعلیہ
 لعنة اللہ و المملکة و الناس اجمعین ولا یقبل اللہ صر فبا
 ولا عدل انجات یاہم. و درین کتاب اولاً تاریخ مذہب دہریہ و اثناس عقائد
 باطلہ شان و بعض چیزات دیگر بطور تمہید بیان میشود و بعد از ان شروع بترویذ مذہب
 ایشان شروع میشود عمالاً این را ثابت میکنم کہ این دہریہ از سیمہ زیادہ دشمن عقل و فلسفہ
 و از حکمت نا آشنا و بی خبر است باینطور قرآن کریم در بسیار آیت ہ حکم بقور و فکر کرده
 کہ دہریہ انان بہ انکار نمی تواند کرد کہ انے انسان ابتدات و صفات خداوند و حالات شکائات

عالم فکر و تدبیر نماید تا که شمار معرفت خالق کائنات حاصل گردد و آیت تدبیر از کتب زائده است و تعلیم قرآن کریم درین باره دو قسم است احقاق الحق و ابطال الباطل - لیحق الحق و يبطل الباطل ولو كره المجرمون مراد از احقاق حق اثبات امور واقعیه است و مراد از ابطال الباطل تردید فکر غلط و خلاف واقعیه است مطلب این است که قرآن کریم و اسلام دو چیز را بطور خاص تعلیم مینماید احقاق الحق ابطال الباطل، حاصل قسم اول آن است که اسلام صحیح و واقعی اعتقادات و نظریات را تعلیم میدهد که مطابق عقل و فطرت سلیمه باشد و او را بدلائل عقلیه بر این واضح ثابت نموده می فرماید و حاصل قسم ثانی این است که اسلام، عقاید باطله و نظریات غلط را بدلیل و برهان واضح می سازد که دانشمندان اینها اجتناب کنند

تشریح قسم اول، بدانکه تشریح قسم اول علوم اسلام این است که کائنات عالم یعنی زمین و آسمان شجر و حجر و انسان و حیوان بر همه نظر اندازی کرده از عقل و دماغ گرفته در آن فکر کنید تا که معرفت خالق کائنات در وجود آن بر شما حاصل شود که این کائنات چه قسم بوجود آمدند خود بخود موجود شده اند یا کدام قدر عظیم بقدرت کامله و حکمت بالغه خود پیدا کرده - كما قال الله قل انظر انا ما في السموات والارض اولم ينظروا في ملكوت السموات والارض، ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار لآيات لاولي الابواب الذين يذكرون الله تياما وتعودا و على جنوهم ويتفكرون في خلق السموات والارض ويقولون ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانك فقنا عذاب النار

و اینچنین شش صد و پنجاه آیت است حاصل همه این است که در کائنات عالم فکر و تدبیر نماید تا که خالق و مدبّر را شناخت بعظمت و جلال او سرمانند بر آن مقصود در تفکر و شناختن کائنات عالم نیست که شمار آتش فاشات لیل و نهار شمس و قمر کوکب و نجوم و فلکیات و معدنیات و نباتات و حیوانات و تحقیقات نفسیات سرگردان و متعیر باشید و بخالق کائنات چیزی واسطه نباشد، حق تعالی درین آیت کریمه اولوالالباب و کامل العقل

آن متفکرین را قرار داده که او در زمین و آسمان تفکر نمود تا که خالق و صانع را معلوم نمایند و بعد از تفکر گویند ربنا ما خلقت هذا بطلاً خوب دانید که شخص تمام عمر عزیز خود را صرف کرد از زمین و آسمان چند چیز را تمام بلکه برای نام حاصل نموده و در اسامی خود آن را تعلیم یافته نامیده اند مگر از جمله اولوالالباب و عاقلان نیست بلکه از جمله نادانان است که تمام عمر خود را مشغول بمصنوعات کرد تا در صانع آن اصلاً خبر نیستند لهذا تفکر ناکنده گان را سزایش داده شد و وجه سزایش این است که خداوند عالم فرموده اے انسانان اگر شما کائنات علم را بچشم بصیرت نظر کنید معرفت من شما را حاصل میشود چرا از من غافل و منحرف گشتند و چه تویخ این نیست که شما زمین و آسمان را چه از شناختی و منافع معدنیات و نباتات را تجربه نکردی. آیا دانستید که بغیر خدا با حکام آن دیگر چیزی را دانستن ضروری نیست همه بیخ است همه بیخ است چنانچه کسی در مقام شاهی مهران شود پس او عجاایبات و خیرات مقام شاهی را ازین جهت می بیند تا که شان و عظمت جلال آن بادشاه را شناسد و اگر در دوران مقام داخل شود او در شرف و رفاهین محل شاهی بنظر عمیق از بر اے تواند و منافع خود نظر میکند که او را سرقت و دزدی نماید بر اے معلوم کردن شان و عظمت و جلال بادشاه اینچنین دهریان مشرق و مغرب و چیزهای زمینی و آسمانی را برای فائده خود بنظر سارقانہ می بیند و در تحقیق او سرگردان است و هر روز و کاریکه خالق و صانع این چیزها است بیخ تعلق نیست و نه تفکر میکنند و مثل این دهریان مانند نادار فقیری گرسنه است که گدام مردی و یا یک شیرمال بدید باز آن فقیر گرسنه شیرمال را گرفته سعی کریم را فراموش کند در تحقیق شیرمال آنقدر که در بطریق کیمیائی تحلیل نماید تا که حقیقت لذت شیرینی آن را معلومات نماید قرآن کریم اهل عقل و فهم را حکم فرمود که در کائنات عالم فکر نمایند تا که معلوم و واضح گردد که عالم را کدام بانی و صانع است که سلسله تمام کائنات و تغیرات بران فاعل غنثی میسرود و دهریان میگویند که با آنند و چالاننده این عالم کسے نیست بلکه خود روکار خانه است که بحرکت ماده و نیچر چالان است که آنها سلسله تمام موجودات عالم بماده و حرکت آن میباشند و این دعوائی شان مجلس

ادعائی است اصلاً کدام دلیل بر این نیست. تشریح دوم قسم علوم اسلام و
 ابطال الباطل و پدایش که دوم قسم علوم اسلامی این است که اسلام امر میکند که عقل مضبوط
 فطرت مفسده را ترک سازند یعنی چیزهایی که خلاف عقل و خلاف فطرت است از آن
 بپرهیز نمایند و از ادبام و خرافات اجتناب کنند مثلاً شرک و بت پرستی و کواکب
 پرستی و و هم پرستی و نفس پرستی را قرآن کریم سرزنش و طاعت میفرماید و بطلان این امور
 را بدلائل عقلیه و فطریه واضح میسازد و حاصل این است که قرآن کریم چنانچه که حق را ثابت
 میکند و اینچنین بطلان نظریات خلاف عقل را بدلائل عقلیه و فطریه ظاهری سازد و مثلاً
 دهریت و قدیمیت ماده و تثلیث عقیده و شرک عقیده را بیخ کنده کرده و این را اینها
 که قدم عالم و تثلیث و شرک و انکار وحی و الهام و انکار قیامت و جزا خلاف عقل است
 لیحق الحق و یبطل الباطل ولو کره المجرمون. و اینچنین در قرآن کریم
 مناظره ابراهیم علیه السلام و نمرود و موسی علیه السلام و فرعون را ازین جهت ذکر فرمود
 تا که حقیقت حق و بطلان باطل معلوم گردیده و باطل و گمراهی و و هم پرستی را ترک نموده
 راه علم و حکمت را اختیار نمایند بعد از اختتام تهید و تلواریح ظهور مذہب و عقائد و پیرایه
 شروع مینمایم بجواب عقلیه و نقلیه برین نادانان تا که مغلوب گشته تادم و پشیمان شوند
 از اختیار کردن این مذہب بطلان و ما توفیقی الا باللہ الخالق المستعان.

برادران اسلام آگاه باشید

آن نیستند مایان بنده گان خدا از آن راه پرسیم که هر لحظه تغییرات و انقلابات و این عالم
 ظهور می آید کدام دست قدرت ببار فرماست باز منکرین خدا فکر کرده این جواب
 میدهند که ماده عالم قدیم است و حرکت آن نیز قدیم است پس تمام تغییرات و تنوعات
 عالم بسبب ماده و حرکتش پیدا میشود و ذرات ماد بیسط و تسکهاست آن مختلف اند
 و این خود ظهور جزایر عالم پیش از ترکیب صورت در فضا و غیر متناسبی پراکنده بود و این اجزا
 را در اصل ملامت علمی و انبیا و پیغمبر اعظمی گویند و این پیغمبر در جزایر است حرکت از آن متحرک میباشد بسبب

جمع شدند که از خلط و امتزاج آن تمام صورتهای مختلفه و تنوعات پیدا شدند، رفته رفته
این عالم پیدا شد، تغیر و تنوع که در عالم دیده میشود از خواص ذاتی آن ماده است و
همین ماده علت اولی تمام تغیرات و تنوعات میباشد کدام امر خارج را در آن دخیل
نیست بلکه این عالم خود بخود و این طور روان بوده و روان خواهد شد مابین منکرین ^{خدا}
خدا این اسباب و علت را تغیر بقوانین فطرت میکنم، بعد از قانون فطرت خدا را ضرورت
نمی دانیم، مایه ناز استدلال ماده پرستان ختم شد، و این تمام تقریر و پذیرد همین و
منکرین خدا تیر عقلمندان، هیچ دلیل نیست بلکه صرف وهمی و خیالی چیز است که برای
خوشی طبیعتهای خود را گفتند، حقیقت دلیل شان صرف اینقدر است که نفس ناطقه
منکرین خدا و قوه و اہمہ و خیالیہ شان ماده لسانی را در حرکت آورده و الفاظیکہ از زبان
شان صادر گردیده اند کدام دلیل بر آن نیست، گمانیکہ بلا دلیل عقلمندان خود را
فہمانندند کہ سبب تغیرات و تنوعات عالم، ماده و اجزاء بسیطہ و حرکت قدیمہ است
تو علماء طبیعین کدام دلیل بر اثبات این مدعای شان نیست کہ سبب تغیرات و
تنوعات کائنات عالم، خواص ماده باشد، بدانت مندان ظاہر است کہ چیز قدیم خواص
آن نیز قدیم میباشد، اگر علت تغیرات ماده قدیمہ و حرکت قدیمہ او باشد باید کہ تغیرات
نیز قدیم شوند حالانکہ بمشاہدہ مابیان را معلوم شدہ است کہ تمام تغیرات و تنوعات
حادث و نو پیدا اند کہ در زمان گذشتہ نام و نشان آن قطعاً نبودند، بچنان نزد
دہریان دلیل برین امر نیست کہ این تغیرات و تنوعات از لوازم خواص ماده اند و نہ
دلیل برین است کہ در امتزاج اجزاء بسیطہ اینقدر تاخیر چرا شد و چرا اینقدر زمان در
امتزاج آن اشطاری کرده شد مابیان مسلمانان از منکران خدا این را میپرسیم کہ ماده
و طبیعت نزد شما نیز چیز بسیارادہ بی شعور است از علم و ادراک عاری و خالی است
پس باز حرکت غیر شعوری ماده و از امتزاج اجزاء بسیطہ غیر شعوری یک عاقل و دانا و
فلسفی و تعلیم یافته بصورت انہای چگونه پیدا شد. و اگر ماده و خواص و لوازم و حرکت
او ہمہ قدیم باشد چرا تولد ازین دہریان بعد سال پیش، پس از امتزاج اجزاء ماده قدیمہ

نشده یعنی همان اجزاء قدیمه خلط گردیده باز ولادت اینها میشود، و اگر کسی تغییرات
و انقلابات کائنات عالم بیند و را بدیهه معلوم میشود که جناب ایشان در نقطه زمان و
تماشا و بیننده گان این عالم را لا محال کدام مدرک و صاحب علم و انجام بنیده است
و این کار بے شکر و بے اراده و بے خبر نیست پس کائنات عالم این عجیب عجیب
تماشا اتفاقاً نیست و نه اثر کدام حرکت غیر شعوری است، ماده یا نیکر یا ایتھر یا طبیعت
همه از عقل و ادراک خالی است چگونه علت شده میتواند و نیز شمارا صرف نام ماده
و نیکر معلوم است، نه حقیقت و مسمی آن، و نه شمارا علم بر خواص و آثار و لوازم ماده
است اگر نه شمارا جزاء بسیطه ماده را بچشم میدیند و نه شمارا بکدام دو بین اجزاء بسیطه
را دیده اید و نه شمارا حرکت ماده را کدام وقت مشاهده کرده اید اگر بالفرض و محال حرکت
ماده خود را دیده باشید ازلی و ابدی بودن آن را از کجا مشاهده کردید شخصیکه از شکم مادر پیدا
شود پس از شصت سال کم یا زیاد بخانه قبر سپاریده شود از لیت و ابدیت از کجا
مشاهده میتواند، و قتیکه شمارا حقیقت و ماهیت ماده و نیکر معلوم نباشد و نه صفت
و حالت آن و نه خاصیت و حرکت و کیفیت و تکلیت آن پس چگونه شما یک
شی مجہول مطلق را علت تغییرات عالم قائم گردید و همچنان اجزاء بسیطه ماده را آنها سالها
و اجزاء لا تجزی میگویند و شکل و صورت آن اجزاء را ندیدند که آن ایتھر کدام شکل
یلباشد و قتی شمارا نیکر غیر محسوس را تسلیم نمودید از قاعده مسلمہ خود منحرف شدید که
شمارا نیکر غیر محسوس قائل نبودید به ایتھر و ماده غیر محسوس قائل شد اید و همچنان علماء
طبعین را ویلی معلوم نیست که اجزاء و صفار یا اجزاء لا تجزی و مالمات که در فضا
مخض پر بودند یا یکدیگر مشابه و محال بودند چرا باین طور خاص متصل شد که چیز آن
بصورت کو باشد و بعضی آن دریا و بعضی آن قسم قسم انسان شد، بعضی خوب بصورت
و بعضی عاقل و بعضی محنون و بعضی عاشق خدا و بعضی دشمن خدا گردیدند و بعضی قسم قسم
حیوانات و غیره پیدا شد زیرا که نزد شما مسلم است در ماده و اجزاء بسیطه آن نه سماعت است
نه بصارت و نه عقل و شعور است و نه گویایی و شنوایی است شمارا این کور و کور و گنگ

وبے جان وبے عقل و بے شعور حرکت غیر اختیاری مادہ را سبب تنوعات عالم چگونه
 قرار داده اید عقل باتفاق حکماء عالم دنیا از همه بهتر چیز است در دنیا از عقل و فهم دیگر
 چیز بلند نیست و بر این این را گویند که از ماده بے شعور و حرکت غیر شعوری، نعمتیکه مانند
 عقل است چگونه بوجود آمد و همچنان تمام عقلاء و اتفاق است برین که حروف ابجد و
 تعداد آن از بعضی زیاد نیست و این حروف محدود و معدود ماده تمام تقریر و تحریر است
 از تنوع و تبدل و تغییر این حروف، مقوله ای مختلفه در دنیا پیدا شد ماده همه اینها یک چیز
 است صورت نوعیه آن مختلف است شخصی عاقل و دانا اینقدر میدانند که تمام تنوعات و تغییرات
 حروف بجایه اراده نفس ناطقه انسان و تابع اختیار او است کدام قسم که بخواید این حروف
 و الفاظ را ترکیب داده سخن میکنند، لکن اگر کدام دهر بیان گویند که در دنیا قسم قسم تقریر و
 و تحریر است معلوم نیست که آنها با اختیار و اراده نفس ناطقه انسان است بلکه تنوع
 و تغییرات مقوله با سبب حرکت قدیمه حروف بجایه در ظهور می آیند و نیز دهر بیان
 میگویند، وجود اختیار متکلم برای قبولی این تقریر و تحریر با هیچ ضروری نیست زیرا که سلسله
 تمام کلام دنیا ازلی و ابدی است ماده کلام یعنی حرکت قدیمه حروف بجایه بما تحت
 قوانین نظرت این سلسله جاری است، حضرات سائنس دانان بگویند که متعلق این شخص
 از پارکگاه سائنس چو فتوی صادر شده است و نیز این را جواب گویند که شما بانکار وجود
 صالح تقریر کرده بودید در میان آن تقریر و تقریر کسیکه برانکار متکلم تقریر کرد و چه فرق
 است! از بیانات مایان این چیز خوب واضح شد و لیلی که دهر بیان سبب تنوعات
 عالم قرار داده اند دلیل نیست بلکه یک فرضی افسانه است و تاویل مضحکه خیر بخمال
 خود کرده اند و همچنان تمام حکماء قائل اند که هر جسم از دو چیز مرکب است یک ماده و دیگر
 صورت صورت نزد همه حادث است پس اگر قدیمه ماده اجسام را قبول کرده شود
 لازم می آید ترکیب هر جسم از دو اجزا در یکی آن اجزا قدیم و دیگر اجزا پس لازم میشود اجزا
 قدیم و حادث در یکجا و این قطعا خلاف عقل است و نیز مایان می بینیم که کلام چیزیکه از
 اجزا و عناصر و یا سالمات پیدا شده نظم و ترتیب آن این قسم است که اگر در این بیند

عقل حیران می ماند اگر زده خلل در ترتیب آن می آمد مقصد حاصل نمی شد، از حیوان خود
از مود چه گرفته تا فیل و بیدر شود تمام اعضاء ضروری در آن موجود است پس مایان به
اختیار قبولی میکنم که کدام صاحب قدرت و حکمت است که این اتصالات اقسام مختلفه
را ازین سالمات پیدا کرده و گفتن این سخن که تمام اتصالات از خود خواص ماده و یا بطور
اتفاقی پیدا شده است محض لغو و مهمل است زیرا که در نفس ماده بالاتفاق نام و نشان
اراده و شعور نسبت پس از چیزی شعور و اراده این عظیم الشان کارخانه عالم چه قسم
بوجود آمد حالانکه خورد و خور و چیز را دیده تمام عقلاء و حکما درونی زمین حیران مانند کسی
را مجال نیست که درین کارخانه عالم کدام نقص ثابت کرده تواند در هر لحظه تغیرات عجیب
و غریب در عالم پیش نظرند آیا این همه تغیرات و احوال خاص خاص و اقوال خاص خاص و
احوال خاص خاص تماما از سبب خواص ماده است، در ماده این قوت از کجا است
که اینچنین کرشمه را دیده تواند بلکه این عالم را صانعی است که صاحب علم و حکمت
و صاحب قدرت و اراده است چگونه خواهد این عالم را انقلاب میکند، قبول کردن
خدائی عالم بسیار آسان است از قبول کردن سخن های عجیب و غریب فلاسفه

در وجود باری تعالی

یعنی ثبوت هستی

هستی صانع عالم بدلائل عقلیه اول دلیل - و دلیل صنعت است
تمام عقلاء متفق اند که صنعت آگاه میدهد از صانع و مصنوع و صنعت را دیده عقل
مجبور میشود که صانع را قرار کند و در هر بیان لاندیبه این اصول را تسلیم میکنند که بر
هر فعل فاعل ضروری است پس وقتیکه یک عمارت عالی و یک قلعه رفیع و مناره بلند
و پل یک دریا را دیده عقل یقین میکند که این عمارت را یک بانی ضروری است و
بانی این مناره و پل کدام مهندس ماهر است آیا اعلی ترین عمارت زمین و آسمان و صنعت
عجیب و غریب در آن ترتیب آن را دیده چرا یک اعلی ترین صانع قرار کرده نشود اگر

یک تخت را دیده شود یقین می آید که کدام کاریگر و نجاران تخت را باین وضع و مهیت ساخته است زیرا که تخت خود بخود تیار شدن و باین ترتیب خاص در آمدن یخ بآن آهنی در آن محال است کدام تخت بآن درخت و میخ بآن آهنی را قدرت نیست که باین ترتیب خود بخود در آید یک و هری سانس دان یک دنی عمارت دخانه و ساعت را دیده اقرار میکند که این ایجاد کدام ماهر استاد است که او با اصول قواعد هندسه و گل سازی خوب عالم و واقف بوده است و این یقین را میکند که ضرورتاً بضرورت این ساعت را کدام بانی است که پوزه هارا عجیب اندازد عجیب مرتب کرده است که بذریعہ آن صورت بسیار با وقت غلطی پیشود مگر مہتاب و آفتاب که در طلوع و غروب خود هیچ وقت غلطی نمیکنند که بذریعہ آن تمام نظام حیات عالم و نظام اوقات رطلان است این و هری بصانع ما مہتاب و آفتاب قرار نمی کند اگر درین موقعه گفته شود که بانی این ساعت اینطور شخص است که گوید و گنگ و نافع و بی خبر از علم هندسه بی بهره از اصول ساعت سازی جاہل است آیا این فلسفی و سانس دان قائل این سخن را حق نمی گوید غرض این است که در سر جاصنعت و کاریگری یافته شود اقرار و تصویح ضرر میباشد بلکه صنعت را دیده این صرف یقین بصانع نمی باشد بلکه بطور جمالی مرتبه صانع معلوم میشود پس آیا اعلی ترین صنعت که زمین و آسمان است اور دیده مایان را یقین نمی آید که صانع این اعلی و رفیع و اعظم و اجل از احاطه عقل بلند است که عقلاء عالم از فهمیدن ضائع و بدائع او قاصر عاجز اند و این منکرین خدا و تئیکه در بازار بلتے خریدن بوٹ و پیڑاری میروند و از دوکاندار می پرسند که این بوٹ کدام کارخانه ساخته شده است اگر دوکاندار جواب گوید که این بوٹ در هیچ کارخانه ساخته نشده بلکه این بوٹ خود بخود بکرکت ناده و ایتھر طالع پیر شما تیار شد است خود بخود بکرکت کرده درین دوکان نزد من آمد منکران خدا صاحب این دوکان را باین جوابش چه سیکو نمیدعو آید که بزرگ که چه فهمید آید یا زبیر بالای خود منطبق کنید۔

دوم دلیل اثبات صانع۔ (بعد از قدم)

بر صاحب عقل را این سخن معلوم است که من یک وقت معدوم بودم و بعد از
 عدم طویل و عریض موجود شدم و آن چیزیکه بعد از عدم بوجود آید در یک پیداکتده و از
 عدم بوجود آید می خواهد و ضروری است و این سخن نیز معلوم است که خالق من نه نفس
 من است و نه مادر و پدر من و نه هم نفس من زیرا که او مثل من عاجز است که بیک ناخن
 و یکس تا موی پیداکردن قدرت ندارد و نه پیداکتیده من زمین و آسمان و نه این عناصر
 و نه کواکب و نه فصلها است چرا که اینها چیزهای بشعور و بی ادراک اند و هر وقت
 متغیر و متبدل شده روان است چگونه صلاحیت دارد. داشته باشد که یک ذی علم
 و ذی فهم انسان را پیداکرده تواند پس معلوم شد که خالق من اینطور ذات است که او از اجزای
 و حدوث و تغیر و تبدل و عیب و نقصان پاک است او خدای و معبود مایان است.

سیوم دلیل اثبات صانع تغییرات عالم

یک نظر بر موجودات عالم کنید هر چیز خود و نزدیک حیوانات یا نباتات یا جمادات
 مفردات یا مرکبات کدام چیزیکه نظر کنید هر لحظه در آن تغیر و تبدل است و کون و فساد
 و موت حیات یک عظیم انقلاب برپا است که آن با او از بلند مدار میکند که این تمام چیزهای
 متغیرات حادث اند که یکی آن بذات خود قدیم نیست و نیز فرمان کدام اعظم ترین مستحق
 میباشد که او چه قسم خواهد آنرا منقلب میکند و قسم آنهارا حرکت میدهد و زیر و زبر میکند
 و بحام این تغیرات و انقلاب بدست و قدرت کدام ذات با برکات است همین
 خالق و موجد همه اشیا است، منکرین خدا میگویند که تبدلات و تغیرات این عالم محض
 بمانحت قانون طبیعی و قانون فطری روان اند و اهل اسلام میگویند که قانون طبیعی و قانون
 فطری صرف یک آله است که او با اختیار کار بگریختن است آن کار بگریختن مایان خدا
 میگویند که او محرک آن آله است او نیز خالق آن آله است او با اختیار خود این نظام
 عجیب و غریب را چالان میکند و آله را محض کار بگریختن و این گمان کردن که این
 آله تحت و الماری و در روانه بنا کرده است این خیال شراب است کدام شخصیکه این

گمان کند که محض بحرکت طبعی و فطری آله بغیر کار گیر این تخت و دروازه تیار میشود
این بلا شبهه دیوانه است.

چهارم دلیل اثبات صانع امکان اشیا

برستی واجب الوجود یک دلیل این است که در عالم چه قدر اشیا موجود اند
در همه ممکنات است یعنی بودن و نابودن و وجود و عدم هستی و نیستی آن برابر اند
نه وجود آن ضروری است و نه عدم آن و آن چیزیکه بذاته ممکن الوجود باشد یعنی باعتبار
ذات هستی و نیستی آن برابر باشد پس برای وجود و مستی آن وجود مزج و موجد عقلاً
ضروری است زیرا که هیچ چیز خود بخود یا اتفاقاً و بلا سبب از عدم خارج شده بوجود
آمده نمیتواند تا آن وقتیکه برای وجود او کدام سبب و موجد نباشد که آن موجد وجود
در تزییح داد از عدم خارج کرده بوجود بیارد و اگر نه تزییح بلا مزج لازم می آید این بالذات
محال است و نزدیک صاحب عقل ظاهر البطلان است زیرا که ممکن بلحاظ ذات
و باسبب خود نه موجود است و نه معدوم و وجود و عدم در حق او یکسان است پس
در اینچنین ذات ضروری است که در از چنگال عدم از بی کشیده در میدان وجود
و فریب بیارد پس ذاتیکه عالم امکان را از عدم کشید خلعت وجود پوشانید و وجود
در بر عدم تزییح داد و این ذات واجب الوجود است که در اهل اسلام بهستی خدا
تعبیر کنند واجب الوجود آن است که در وجود و ضروری باشد از قبیل ممکنات نباشد
اگر نه خفته یا شفته که کند بیدار و نه شالی عاویق میشود زیرا که اگر خود را ممکن باشد پس
وجود و عدم در حق او یکسان است براسی دیگر چیزی چگونه ممکن و مزج میشود و آن
واجب الوجود که خود بخود موجود باشد براسی دیگر این واجب الوجود شد این را ایان
خدا میگویند خدا را خدا این جهت میگویند که او خود بخود موجود است.

پنجم دلیل اثبات صانع فناء و زوال

در عالم کدام چیز را که فی جبین وجود آن پائیدار و برقرار نیست زیرا که او در یک زمانه در
 پرده عدم مستور بود باز اینچنین یک زمانه آمدنی است که نام آن از صفحه هستی ختم
 میشود و این کشمکش موت و حیات و رفت آمد وجود و عدم با او از بلندنداد میکند که
 این وجود مایان خانه زاد و خود ساخته مایان نیست بلکه عاریت و عطا و دیگری است
 مثل رفت آمد روشنی و شعله آفتاب بر زمین و لیل است که این روشنی از زمین ذاتی
 نیست بلکه عود آفتاب است که آفتاب بحرکت طلوعی خود خود را عطا کرده است
 و بحرکت غروبی خود پس میگرد اینچنین وجود و عدم کائنات و ممکنات بید و قدرت
 قدرت آن ذات است که او واجب الوجود است و وجود او ذاتی است مایان بل
 اسلام و اللہ و خدا میگویم

ششم دلیل اثبات صانع = اختلاف و صفات

از زمین گرفته تا آسمان تمام اجسام عالم بلحاظ جسمیت برابر اند و قتیکه یک چیز با اعتبار
 حقیقت و ماهیت برابر باشد و برای چیز یک اندک رو باشد و برائے دیگر چیز نیز روا
 است و قتیکه این سخن ثابت شد پس ازین معلوم میشود که آسمان بلند است و کشیب
 و پستی بودن آن نیز روا است و در زمین که پستی است و بلندی بودن آن نیز روا
 است و آتش گرم و خشک است سردی و تری بودن او نیز روا است و آب که سرد
 و تر است گرم و خشک بودن آن نیز روا است پس و قتیکه تمام صفات و کیفیات در
 اجسام جائز و روا است و برائے هر جسم یک خاص معین صفت و معین کیفیت و معین
 شکل و معین احاطه و معین مقدار یک مؤثر مدبر و مقدر در مناسب است که او
 از تمام صفات و کیفیات جائز و ممکن هر جسم را یک خاص صفت و خاص کمیت و خاص
 کیفیت و خاص هیئت معین و مخصوص نماید زیرا که برائے هر جائز و ممکن مرضح ضروری
 است که او یکسب جانب را ترجیح دهد اگر نه ترجیح بلا مرضح لازم میشود پس این مؤثر مدبر
 و مقدر مقدر در سب این عالم است.

ہفتم دلیل اثبات صانع = دلیل حرکت

علامہ ابن مسکویہ در فوز الاصفی فرمودہ کہ بکدام چیز عالم نظر کنی او از حرکت خالی نیست
و آن حرکت شش قسم است ۱ حرکت کون ۲ حرکت فساد ۳ حرکت نمودن
حرکت ذوب و حرکت استحاله ۴ حرکت نقل زمین و جہ کہ حرکت یک قسم تبدیل
یا نقل را میگویند اگر یک شی از عدم طرف وجود حرکت کند این حرکت کون است
و اگر طرف خرابی حرکت کند این حرکت فساد اگر یک کیفیت کند حالت و طرف
دیگر حالت حرکت کند این حرکت استحاله است اگر زمین طرف زیادتی حرکت کند
کند مثل بزرگ شدن طفل درخت شدن بنار این حرکت نمودن است اگر زمین از سمت
طرف کمی حرکت کند مثل باریک شدن شخص بعد از این حرکت ذوب است اگر از
یک مکان طرف دیگر مکان حرکت کند این حرکت نقل است و این دو قسم است
مستقیم و متدبیرہ غرض اینکہ در تمام عالم عناصر و جمادات و حیوانات در ہمہ حرکت
است حرکت یکی ایشان ذاتی است و کد ام چیزیکہ حرکت او ذاتی نباشد پس اند
روی عقل ہر متحرک را متحرک ضروری است پس ضرور شد کہ در تمام اشیاء عالم
حرک باشد کہ بسبب آن تمام اشیاء عالم در حرکت بیایند پس ذاتیکہ بر آن سلسلہ حرکات
کائنات عالم ختم منتهی میشود و او ختم است کہ ہمہ عالم را چالان میکند و قسم قسم حرکت
میدہ کہ از ادراک اقسام و انواع آن عقول عقلاء عالم قاصر و عاجز اند۔

ہشتم دلیل اثبات صانع = حسن ترتیب

امام رازی فرمود کہ برستی صانع یک دلیل این است کہ ترتیب آسمان و ستارہ و نباتات
و جمادات و حیوانات را مایان برین طور یافتیم کہ در آن نشانہای حکمت و تدبیر اند آن قدر
کہ غور و فکر زیادہ کنیم آن قدر این نشانہای زیادہ معلوم میشود مثل کہ در فصل آسمان
تفصیل شرح این را خواهد کرد و بر اینکہ عقل این را می بیند کہ ظاہر و باطن نشانہای عجب

غریب نغمی بطور اتفاق همان سرت ابداً در شدکها نخستین و خود کامل وقادر حکیم
نقار راه شود و او بقدرت اول و حکمت با آن خود آن چیز است بمیب و غریب
در عالم حلدی و عقلی آن بر آورده است

نهم دلیل اثبات صانع عاخری در ماندگی

در این دنیا که بزرگوار است عقل من و اندک انسان و قبیله بلا در عصیت از نما می شود
بسیار و وسایل آن ممتد و در این اوه درین وقت شب اختیار ما بزرگی و زاری را
نمی بیند و از لذت برد نیست معاصی قدرت مددی طلبد این دلیل است که هر
کس از صانع عالم این را می دانند که در این راه اشیاء بمیب ادعای وسع و آسود
و شکی نیست که در این راه و رحمت است به باری بی اختیار و استغنی خود می ماند
و در وقت آن که در زاری بماند و این را دیده او و شکی نیست که در وقت
و در زمانه این است که بماند این عالم خواهد است که از زمان تمام تمام است
و شکی نیست

دهم دلیل اثبات صانع عاخری در شمار

بر تمام چیزهای این عالم هر گاه عالم را آورده شود و در آن علامت ذات و خوارگی و
انتیجان معلوم پیش و درین عالم بی شک و گمان این کار همانه بعضی بخت اتفاق
در اشیاء بلکه در این عالم حساب است و دلیل شمار حکم و در زمان بر و در
است که همان مایه است اتفاقاً شماره را بر این حساب همان قرار نیست که از
و در آن زمان که در این عالم خورید و کار آسود است اندک کردن این کتابت ده
در این عالم با همه این است که کار با حرکت و کار با سکون و نیز حرکتش که در طرف
این عالم با حرکت خود و کار با جنبش منتهی در کار با جنبش منتهی در جنبش است
با هر دو و در این عالم در این درجه است که تعلق در هر دو جنبه است و این

بعضی از بول و پراز در آن خود میکنند و بعضی از روش و پسر گین و پیدای و را کنند میکنند
 و بعضی بر بالای آن میخیزند و بعضی در آن میخیزند و بعضی در آن میخیزند و بعضی در آن میخیزند
 نذر و حیوانات را از آن که او چه طور لاچار و مجبور است که بالای آن سوار شود و بعضی را
 بار میکنند و بعضی را از آن که میخیزند تمام مخلوقات نورع انسانی افضل است و این در وقت
 و احتیاجی خود از تمام مخلوقات نذر است که سینه و تشنه و بول و پراز صحت و مرض گری
 و سردی قسم ضروری نماید و خود آنها بر آن اعطای کرده است اما حیوانات عمره بخورند
 و نوشیدن خود مختار اند و در عفتب انسان سهاستها مثل تشکر و ان است با اینطور
 که انسان را جامه مکان و اسب و موثر و عزت و منسوب و جامداد و نکاح و طبیب
 و واکتر و حالت بیماری ضروری است بغیر اینها زندگی مشکل است و حیوانات را از این
 چیزها هیچ ضرورت نیست نه لباس ضرورت و نه واکتر و حالت بیماری ضرورت است
 و حیوانات بجز تعالی در عفتب و فاکولت خود بخود مناسب بیماری خود را علف با گیاه پاره
 خورد و شقایب میشینند پس و تمیک انسان با اتفاق همه عقدا را شرف المخلوقات است باز
 اینقدر ذلیل و حاجت مند و محکوم گردید از سب طرف سهاستها و ضرورتها از گردن او گرفته اند
 و ذلت و خواری باقی عالم از حال آسمان گرفته تا زمین بطور محلی بیان او گذشت پس چگونه
 عقل باور کرده و تعالی که این همه کارها را عالم خود بخود و بیالان است و ذلت و خواری و
 مجبور می و لا چاره ای کائنات عالم را دیده است اختیار و ردل می آید که بر سر آن کدام است
 حاکم است که هر دم از آن مثل بیدیان و قیدیان جزیه گیرند تا که مغرور و شترند و دیگر که آن
 بران کسان بی ازنی یا استخوان میکنند و این در قید و شکنج بی شک و شبهه علامت برستی
 و قابلیت ذلت و کسب الوجود و الی العالمین است

و بعضی از این که در آن است و در آن است و در آن است و در آن است و در آن است
 اے ماوراء استخوان و پیران با آن رنماست که این است و قسم ضروریها و سهاستها
 کدام کس کیل میباید یا تکمیل آن از ماوراء و حرکت نشود و یا از خواری کریم با جواب فرستد

حکایات علماء پانہین کے اثبات سستی خلاف در رب العالمین

در فصل گذشتہ بر اثبات دعای عام و اول عقلیہ بیان کردیم حالاً چند حکایات از علماء ریائین درین باره ذکر میکنم کہ اللہ تعالیٰ علماء این امت را چه طور نور فرہم و نور فراست عطا نموده کہ در نزد آنہا بزرگ بزرگ مخالفین و معاندین لا جواب نشدند.

حکایت اول دلیل فلکی
امام اعظم ابو حنیفہ علمان کوفی و رقی و ہریان
یک شمشیر بود و ہریان در ارادہ قتل او بودند

وامام ابو حنیفہ یکسار روز در بند قریہ نشسته بود ناگاہ غول آن دہرین شمشیر گرفتہ بارادہ قتل امام صاحب آمد امام ابو حنیفہ فرمود کہ شما اول ما را جواب یک سخن بدید پس از آن دل تان پر چه خواهد بکنید و آن مرد بان گفتند کہ خوب است سخن خود را پیش کن و امام ابو حنیفہ گفت کہ شما در بارہ این شخص چه حکم میکنند کہ او بگوید کہ من در دریا یکسای را دیدم کہ در آن قسم قسم مسماع و سامان بود بذر عیہ باد و ہوا میرفت و در میان تیر تیرا طلم بود و آن کشتی راست میرفت نہ کشتی و آن بود نہ کسی خبر گیر کہ در اچلانہ خود بخود سامان را میبرد و بذر ملاح گردش میبرد و رفت و آمدی نمود آیا این سخن در عقل می آید جواب بگوئید کہ اینطور شدن جائز است غول ہریان جواب داد کہ این سخن ناممکن نہ محال است کہ بغیر کشتی و آن کشتی راست بود امام ابو حنیفہ فرمود سبحان اللہ این سخن بسیار تعجب است کہ وقتیکہ عقل است رفتن یک کشتی را در دریا بغیر کشتی و آن محال می داند و کشتی تمام عالم بغیر کشتی و آن چگونه گردش نماید بغیر کدام محافظ و نگهبان چه طور قائم و محفوظ بماند باز صد ہا نفر بر و اقدارند و گفتند بی شک راست گفتی و آن وقت ہر مسلمان شدند نفسہ کبیر مشتاق

حکایت دوم دلیل صوتی

یکس مرتبہ یارون الرشید از امام مالک پرسید کہ ایچو در صحنہ چہ دلیل است امام

مالک فرمود کہ جدا جدا شکل و صورتها و مختلف آوازها دلیل است بر ثبوت صانع
تفصیل این است کہ چہرہ انسان و بدن او یک خورد و قطعہ است باز درین حصہ
تفصیل جائے چشم معین است و جانی بینی و دہن نیز مقرر است مگر با وجود این در مشرق
و مغرب یک چہرہ دیگر مطابق نیست و یک آواز دیگر آواز موافق نمی باشد و صورت
و سیرت ہر یک از دیگر مخالف است پس ثابت شد کہ کدام مدبر حکیم و قادر عالم است
کہ ہر یک را بصورتہائی مختلفہ و صفات ہائی متفرقہ پیدا کردہ و این اختلاف صورتہا و صفات
آوازها و لہجہ ہا و لغتہا با اقتضای مادہ و حرکت او نیست و مادہ ازین تغیرات و تنوعات
خبر ہم نیست تفسیر کبیر ص ۳۱۹ ج ۱۷

مروان از امام شافعی پرسید کہ بر صانع عالم کدام
دلیل است فرمود کہ طبیعت برگ توت

و مزہ و رنگ و بوی آن یک است و تمام برگ توت در طبیعت و خاصیت برابر است
اگر در گرم ابریشم میخورد از شکمش ابریشم بیرون میکند اگر زنبور عسل میخورد و شہدی برآورد
اگر گوسفند و بز میخورد بعرہ پس افگند می کشند اگر گوز و آہو میخورد و ناوہ خشک می برآورد
این اثر مختلف را کدام کس در دین گذاشته است۔ حالانکہ خاصیت و طبیعت ہمہ
آنها یک است این جواب با صواب جناب را شنیدہ ہمہ مردمان اسلام آورد
اینہا ہفدہ نفر بودند تفسیر کبیر ص ۳۱۸ ج ۱۷

از ابو حنیفہ کسی درین بارہ سوال کرد جناب امام
صاحب این حجت را پیش کرد کہ مادر و پدر میخوابند

کہ از من پسر پیدا شود مگر خلاف خواہش آن دختر پیدا میشود و بعض وقت دختر میخوابد
پسر پیدا میشود معلوم شد کہ کدام مدبر ضرور است کہ موافق مشیت دارادہ او مخلوق
پیدا میشود نہ موافق ارادہ مخلوق تفسیر کبیر ص ۳۱۸ ج ۱۷

از امام احمد بن حنبل کسی این سوال را کرد
باز او این حجت پیش کرد کہ یک قلعه بزرگ

و محکم است در آن هیچ سوراخی نیست و بیرون آن مثل آفتاب سفید است و درون آن چیزی است مثل طلا و زر مرغ ناگاہ دیوار آن قلعه تر قدر از درون آن یک حیوان شنوا شنیده و بنیاده بر آید پس لامحالہ و در ایکه فاعل و صانع ضرور البیت مراد نام آمد از قلعه تخم مرغ است از حیوانی جوڑه آن است تفسیر کبیر ۳۱۹ ج ۱

حکایت ششم و ہفتم

از طبیعی کسی سوال کرد کہ تو پروردگار خود را بکدام چیز شناختی او جواب داد کہ بہ پیلہ ہر شناختم باینطوریکہ پیلہ سرد و خشک و اسہال می آرد و لعاب آن کہ تر می باشد او قبض می آرد و کثیر گرم و تر است اسہاک پیدا میکند

و دیگر حکمی جواب داد کہ من خدا را بہ شہد زنبور شناختم کہ یک طرف آن شہد است کہ آن نوش یعنی شیرین است و دیگر طرف آن نیش، و نیش را بزبان عربی نَسَع میگویند کہ او مقلوب عمل است بمعنی شہد ازین دانستہ شد کہ یک صانع است کہ این جہان بمانحت تدبیر و تقدیر او جاری است او بقدرت کاملہ خود در

چیز کدام خاصیت را بخواد میگذارد و در یک شی اینچنین آثار متضادہ را یافتن سبب باوہ و حرکت آن شدہ نمی تواند تفسیر کبیر ۳۱۹ ج ۱

حکایت ہفتم و سیم دلیل تبدیلی

کسے از حضرت علی کرم اللہ وجہہ استفسار نمود کہ شما خدا را چگونه شناختی جناب فرمود: عَرَفْتُكَ كَيْفًا بِفَتْحِ الْعَزَائِمِ. یعنی شناختم پروردگار خود را بسبب تغلف و تبدیل ارادہ کائے خود کہ ما بیان یک ارادہ میکنم و قصد چنتہ میکنم مگر کدام قدرت است کہ در تبدیل و تکبیر می نماید و با چیزهای را کہ میخواہم وجود آن منعکس می آید معلوم کہ بجام احوال عالم بارادہ و مشیت اینچنین فاعل مختار و مقدر قیود البستہ است کہ قدرت و مشیت او بر قدرت و مشیت تمام عالم بلند و غالب است او صانع این عالم است.

حکایت ہفتم و ہفتم

کسے از ابو اواس شاعر پرسید کہ برہستی خالق چہ دلیل است

باز او این شعر را خواند

تَامَلْ فِي نَبَاتِ الْأَرْضِ وَالنَّظَرِ : إِلَى أَثَارِ مَا صَنَعَ الْمَلِكُ
یعنی بر زمین کہ گیاه سبز میشود و در آن فکر کن آثار و مصنوعات عجیب و غریب
ملک مقدر را بچشمهای خود بین مختلف قسم گلها و میوه ها بنظری آید و قسم قسم
شکوفه ها را دیده میشود

عَمِيُونَ مِنْ لُجَيْنٍ جَارِيَاتُ : قَا فَارُكَمَا الذَّهَبُ السَّبِيكَ
عَلَى قَضَبِ الذِّبْجِ شَاهِدَاتُ : يَا اللَّهُ لَيْسَ لَكَ شَرِيكَ
شاهان سبز بر خد که بنظری آید این همه گواهی میدهند کہ بذات و صفات خدا
کسے شریک نیست او بدهستی و وحدانیت بد بر علم گواهی میدهد کہ او بلاشبہ
یکتا است و در کسے شریک نیست تفسیر کبیر ص ۳۱۹ ج ۱

حکایت دوم | زندیقی یک اعرابی را گفت کہ برستی خالق چه دلیل است
اعرابی جواب داد -

الْبَعْرَةُ تَدُلُّ عَلَى الْبَعِيرِ، وَالْأَثَارُ لِلْإِقْدَامِ عَلَى الْمَسِيرِ، اِفْسَاءُ ذَاتِ
اِبْنِ جَوَارِحٍ، ذَاتِ فِجَاجٍ وَبِحَارِ ذَاتِ امْوَاجٍ لَا تَدُلُّ عَلَى
الصَّانِعِ اِنْ عَلِمْنَا لَتَكِيمِ الْقَدِيرِ -

پس آیا بر جملے آسمان و در بلے زمین و موجوداتے دریا بر کدام پیدا کنیده منا
علم در صاحب حکمت و قدرت دلالت نمی کند تفسیر کبیر ص ۳۱۹ ج ۱

شناخت خداوند عالم | پروان نشند در صاحب عقل را اول فرغ
است کہ خدای تعالی را بشناسد یعنی این

را بداند کہ خالق من و خالق این جهان کدام است طریق حصول این معرفت نظر و فکر است

طرز استدلال بقرآن کریم

در قرآن کریم بر ثبوت هستی باری تعالی و بتعلق شناخت خالق عالم و قسم و لائل

بیان کرده شده است که دلائل انفسی که دلائل آفاقی بر او از دلائل انفسی
 این است که بذات و صفات و احوال و کیفیات خود غور و فکر کرده معرفت
 الهی را حاصل کند۔ كما قال الله تعالى وفي أنفسكم أفلا تبصرون
 یعنی دلائل شناخت اللہ تعالیٰ بذاتہائے خود شما موجود اند چراغی بیند، و مراد
 از دلائل آفاقی این است که کائنات عالم و آفاق عالم را منظر عمیق بین معرفت
 خالق عالم را حاصل کنید۔ كما قال الله تعالى قل انظروا ما ذا في السموات
 والارض وقال الله تعالى سنريهم آياتنا في الافاق وفي انفسهم
 حتى يتبين لهم الحق وقال تعالى ان في خلق السموات والارض
 واختلاف الليل والنهار والفلک التي تجرى في البحر بما ينفع
 الناس وما انزل الله من السماء من ماء فاجابه الارض بعد
 موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح والسحاب المسخر
 بين السماء والارض لآيات لقوم يعقلون۔ برائے تفصیل تفسیر امام
 رازی را مطالعہ فرمائید۔ لیکن استدلال باول قسم دلائل یعنی دلائل انفسی آسان تر
 است چرا کہ انسان بذات و احوال نفس خود از دیگر چیزها زیادہ واقف و خبردار است
 اللہ تعالیٰ و بعض مقامات طرف این قسم دلائل بتوجہ امر فرمودہ و در بعض جا حکم
 کردہ بغیر و فکر بنفسہائے خود و در بعض موضع پیدائش انسان و آبار و اجزاء و وجود بعد
 العدم و عدم بعد الوجود یا داشتند و ادہ تاکہ انسان بفہمید کہ بحام وجود و عدم من و آباء
 و اجزاء و من بید قدرت این قات با برکات است کہ اولاً ک موت و حیات
 من است و ادخلانی مایان است۔

دلائل انفسی = وفي أنفسكم أفلا تبصرون

انسان بدخل اعضا خود فکر کند و حالات خود را بہ بیند کہ اعلیٰ ترین صنعتها و ادراک
 جمع شدہ کہ چشم و گوش و دل و دماغ و اعضا و جوارح ہمہ در دست و پے شمار

حکمتها با دخل اوست و هر لحظه و لحظه وجود مایان در پیش نظر مایان است و هر دم
حالات خود را مشاهده میکنند پس در هر یک این را گویند که مایان خود بخود از راه شناخته
شده ام کسی بانی مایان نیست از مریا پاره صنعت مایان بغیر صانع بوجود آورنده است
و ولادت گرفته تا آخر زندگی صدم بلکه هزارها تغییرات پیش آمدنی است که بعد از طفلی
جوانی می آید و بعد از جوانی پیری می آید و بعد از ضعف قوت می آید و بعد از قوت بانی
ضعف می آید این تمام تغییرات را شب و روز مایان بچشمهای خود می بیند مگر بچشمها
و خلقت خود هیچ تصرف نمی تواند که پیری خود را بجوانی و موت را به زندگانی و بیماری
را به تندرستی بدل کرده نمی تواند پس کدام دست قدرت و دست اختیار که بقا و فنا
مایان است او خدائی مایان است که اراده و قدرت و مشیت او بر اراده مایان و
بر طبیعت غالب میباشد در اینجا یک سخن دیگر نیز قابل فکر است که انسان از
عناصر اربعه یعنی آب و آتش و خاک و هوا مرکب است که طبیعتهاست و خاصیتها
اینها یکی از دیگری مخالف و ضد است یعنی حرارت و برودت و رطوبت و
یوست یکی با همدیگر ضد هستند همه آنها در یک چیز جمع شد و این چگونه شده
میتواند که تقاضا و تضاد بغیر کدام جامع قاهر و غالب در یک ذات جمع شود
اگر چنین شده تواند پس اجتماع آب و آتش در یکجا ممکن نبود حال آنکه ممکن نیست
پس معلوم شد که اجتماع عناصر متضاده در ذات انسانی باقتضای طبیعت نیست
بلکه در تصرف و تدبیر کدام قاهر و مقتدر است. و ظاهراً شکر که در بدن انسانی و در
حیوانی و دیگر اشیاء او تغییرات نمایان شده اند او باقتضای ماده و طبیعت نیست
بلکه با تحت تدبیر یک صانع زبردست در چهار است انسان در ابتدا از خلقت
در شکم مادر یک لطف بود باز از لطف خون منجمد شد باز گوشت پاره و باز استخوان
باز استخوان گوشت و پوست باز روح در ^{شده} دمید تا نه ما خدایم آن شیون یعنی بیانش
باز تولد میشود تا آخر زندگی در حالت خود فکر کرده باش آیا این تمام محمود است
و بیست و حال آنکه بغیر کدام صانع حکیم خود بخود بنا شده نیاید میشود.

اَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ اَمْ هُمْ الْخَالِقُونَ ه آیا اینها بغیر خالق خود
 پیدا شده است یا خود او خالق خود است زیرا کہ هیچ ممکن بلا سبب از پرده علم
 بیرون شده خود بخود وجود آمدن عقلاً محال است لهذا برای آمدن وجود از عدم
 سبب ضرور است در معدوم این قدرت نیست خود بخود از طاق عدم بیرون
 آمده در محن وجود قائم نشود مگر کہ یک ذلیل و ناپاک و بد بونی قطره آب است
 این قدرت از کجا آمد کہ او یک دانشمند و سائنس دان و سمیج و بصیر انسان را
 پیدا کرده تواند، اَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ اَنْ تَكْفُرَ تَخْلُقُونَهُ اَمْ تَخْنُقُونَ الْخَالِقُونَ
 یعنی خبر بدو باین کہ وقتی شما ہمراہ زن جماع کریند و حمل قرار یافت پس این قطره
 ناپاک را بصورت بشر پیدا کنیده شماستید یا من. درین آیت کریمہ اللہ تعالیٰ
 واضح فرمود کہ پیدا کنیده اولاد مادر و پدر نیست زیرا کہ بسیار مردم اینطور است
 کہ تمثالی فرزند دارند مگر ازان اولاد پیدا نمیشود و بسیار مردمان است کہ از کثرت اولاد
 تنگ آمده معلوم شد کہ در رحم مادر ساعتی صورت بچه کار انسان نیست اگر نہ در
 اختیار او میبود بلکه مصور و خالق او اللہ تعالیٰ است چنانچہ کہ فرموده هُوَ الَّذِي
 يَصَوِّرُكُمْ فِي الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ. و ہر بین میگویند کہ خالق انسان مادہ خود
 او است زیرا کہ او ازان پیدا شده است این قول آن باطل غلط است چرا کہ مادہ
 نزد آن نیز چیزی بے ادراک و بے شعور و بے علم و بے عقل است پس او یک ذی
 عقل و ذی ادراک و ذی علم انسان را چگونه پیدا تواند والا لازم می آید مخلوق کہ انسان است
 از خالق خود کہ مادہ است بہتر باشد معلوم شد کہ پیدا کنیده انسان کدام بزرگ علیم و حکیم
 و صاحب قدرت است و را مایان خدا میگویم و مایان اقل و ہر یہ را برین ذات واحد
 خواہ نام و این لا جواب و لائل و بر این مایان را و ہر یہ تسلیم نمی کرده باشند و دعوائی خود را
 زبونی و بلا دلیل تسلیم و قبول کردن را خواہان استند و میگویند کہ شما بلا دلیل یک
 شئی بے شعور و بے عقل کہ مادہ است و را علت العلل برانقلابات تغیرات و صنعت
 ہست عجیب و غریب تمام عالم قبول کنید آیا ادانی طاہری است و افعی نیست

دلائل آفاقی

قال الله تعالى ان في خلق السموات والارض واختلاف الليل والنهار والفلک التي تجری فی البحر یا ینفع الناس وما انزل الله من ماء فا حیا به الارض بعد موتها وبت فیها من کل دآبته وتصریف الريح والسحاب المنسج بین السماء والارض لآیات لقوم یعقلون

مطلب این است که کسانی اهل عقل اند و مناسب است که درین عجایب قدرت غور و فکر کنند تا که آنها را بخدائی و یگانگی خالق ایشان بیخ شک باقی نماند. اهل عقل نظر بر آسمانها و اجرام فلکی کنند که بعضی ستاره ثوابت هستند و بعضی سیارات در دوازده روز مقدار حرکت بسیار و مسافت و وقت آن معین است که از آن یک سر موی تجاوز نمی کنند باز آفتاب و ماه تاب را بنید در جهامت و نورانیت از دیگر ستاره ها کلان است باز آفتاب تا وقتیکه بالای زمین است روز است و وقتیکه زیر زمین در آید شب میشود باز بسیر و حرکت آفتاب فصلها و موسم بدل میشود باز اختیار آن بایسج حرکت سیاره نیست و از دست قدرت کرام ذات که این حرکات و تغیرات بظهور آمده این حاکم و خدائی آن است و ابراز آسمان بنید که بر آن آب است که در مدار حیات آدمیان در حیوانات بر آن است و بادها او را می کنند و گاه ابر سیاره گر دیده باران میشود و گاه قطره قطره می چید بادها را بنید که حرکت آن گاه شدید و گاه سزج میباشد و گاه سکون آن نهایت درجه است و جانب مشرق میگردد و گاه جانب مغرب و گاه جانب شمال و گاه جانب جنوب و این باقتضای کرام ماده و طبیعت نیست بلکه تبدیر کرام قادر حکیم است که بمطابق حکمت خود در آن تصرف میکنند و هر یان بگویند که این اختلاف باقتضای کرام ماده است و زمین را بنید که یک حصه او نرم است و یک حصه سخت و یک حصه قابل زراعت و دیگر حصه خشک و شور و نیز رنگ و مختلف است و نباتات و ثمرات هم مختلف باز در تمام

یک درخت و دو قسم نمره و مختلف الوان میوه جات یافته می شود و الا نکه بر تمام شاخه ها
 آن درخت شمع آفتاب یک قسم رسیده بود و همه در از یک قسم آب داده بود و بود
 این نمره مختلف و رنگ مختلف میباشد لهذا چار این را تسلیم میکنند که این اختلاف
 بسبب ماده نیست بلکه ماده همه یک است بنا به صنعت کدام ماده حکیم است
 پنا نچه که حق جل شانہ این سخن را دیگر جای نظور فرموده و فی الارض قطع متجاورات
 و جنات بین اعناب و زرع و نخیل و صنوان و غیر صنوان و یسقی
 بماء واحد و فضائل بعضها علی بعض فی الاکل ان فی ذلک لآیات
 لقوم یعقلون۔

ابطال دهریت از قرآن کریم

حق تعالی میفرماید۔ هَلْ اِنۡیَ عَلٰی الْاِنۡسَانِ حِیۡنٌ مِّنَ الدَّٰهِرِ لَمَّا
 یَکُنۡ شَیۡئًا مِّنۡ دُوۡرٍ اِذۡنَا خَلَقۡنَا الْاِنۡسَانَ مِنْ نُّطۡفَیۡۃٍ اَمۡشَاجٍ نَّبۡیۡۤیۡۤنِیۡۤ
 فَجَعَلۡنَاہُ سَمِیۡعًا بَصِیۡرًا ۝ نَرۡجِمۡہُ بِحِجۡرِیۡنَ مِمَّا یَعۡمَلُ ۝
 که انسان چیزی نبود و را ذکر کرده شود تحقیق من انسان را از اختلاط نطفه جلی پیدا کردیم
 تا که در آزمایش کنیم پس در آشنوا و دنیا گردانیدم۔ مطلب این است که یک زمانه بود که در آن
 وقت انسان هیچ وجود نداشت نه وجود دهری و نه وجود خارجی و نه وجود لفظی حتی که نام
 او بزبان جنیات و فرشته با هم نبود بلکه بالکل نیست تا بود باز من بقدرت کامله خود و را
 از یک نطفه پیدا کردیم۔
 بودند

ابتداء هستی انسان

ازین آیه که میوه صاف واضح گردید که هستی انسان چنین نیست که پیدایش و
 خلقت، در ابتدا نباشد و او همیشه اینچنین روان باشد چنانچه که فلاسفه قول کردند
 که هستی انسان را ابتدائی نیست و او همیشه پیدا بود روان است یعنی این سلسله ان

همیشه است که انسان از لطف و نطفه از انسان پیدا می‌باشد و این سلسله را کدام ابتدا و انتها
 نیست و نه خلافت این طریق پیدا شده می‌تواند حق تعالی درین آیت مبارکه و در دیگر آیت
 باری قرآنی قول فلاسفه را ترویج فرمود که قول آنها بالکل غلط است بلکه یک وقت چنین
 طرز آغاز کردیم که از همه پیش آدم علیه السلام را از خاک خمیر کرده شده پیدا کرده روح را
 درون و می‌زد و از پهلوی چپ آن بی بی حوا را پیدا کرده بعد از آن این سلسله را جاری
 کردیم که از یک آب ناپاک و گنده یعنی از قطره منی انسان را پیدا کردیم این خاص و قدرت
 من است نه کسی دیگر که او از یک ناپاک بد بوی قطره چنین زیبا شکل پیدا تواند درین
 باره یک شاعری فرموده، دید لطف را صورتی چون پری که که در دست بر آب صورت گری نه
 عرض این است که انسان در ابتداء معدوم بود و از هیچ قسم وجود عقلی و یا حسی حاصل نبود
 باز خدای تعالی خلقت وجود و پوشانیده انسان خود بخود بوجود آورده است چنانچه
 که فلاسفه و دهریه گویند که ظهور نوع انسانی و صورت انسانی بسبب ماده و بجز حرکت اوست
 لکن مسلمان در این می‌گوید که ماده چیزی بی شعور است از علم و ادراک و اراده و اختیار بالکل
 عاری و خالی است از حرکت غیر شعوری و غیر ارادی و غیر اختیاری این ذی شعور و ذی
 علم و ذی عقل انسان چگونه بوجود آمد از یک ماده کنگ و کرا این سمیع بصیر و متکلم یعنی
 شنو آئیده و بیننده و گوینده چه طور پیدا شد و قلیکه وجود یک کمال و جمال در ذات خود
 ماده نباشد باز او کمال و جمال را با دیگران چگونه داده می‌تواند آیا یک برهنه و نادار و گرسنه
 کسی را امیر و مال دار کرده می‌تواند، ماده پرستان این را اقرار دارند که در ماده هیچ کدام قسم کمالی
 نیست تا امروز کدام فلسفی و حکیم بنظر نه آمده که در ماده و عناصر علم و ادراک و اراده و اختیار
 را تسلیم کند و قائل باشد بلکه ماده پرستان این سخن را قبول و تسلیم کرده اند که کدام اعمال
 از و سزوده ادب شعور و بے اختیار صادر شده، حالا فکر کرده شود که در حجم مادر و منی لطفه
 قرار گیرد و او پسریا دختر پیدا می‌شود و مادر خبر نیست که در شکم من چه صنعت شروع می‌شود و تقاضا
 قدرت و شکم من پسریا دختری و لطفه بیچاره یک قطره آب است و با بالکل اطلاع
 نیست که من چه تجزیه و انقلابات شدنی است و در معده غذار مخم می‌شود و چه

چیز را میشود مگر در اینج خبری نیست، حالاً مقام تیرت است، که در انسان حسن و جمال و فضل و کمال و عقل و ادراک، باشد باز منکرین خدا خالق او و خالق تمام عالم ماده و غیره را میگویند حالانکه این صفات کمال در او با کمال نیست و ما بود است آیا عقلم سلیم این چیز را تسلیم میکنند که یک شخص دیگری را چنین نشانی عطا کند که نام و نشان آن چیز و خود او نباشد معلوم شد که کدام زبردست و با اختیار حکیم و علیم این کمالات را با انسان عطا کرده و این خدا و واجب الوجود است و این ذات با برکات و واسبب الوجود است که او انسان را وجود عطا فرموده و این رب دمری وجود است که بر رحمت و عنایت او انسان هر لحظه و لمح محتاج است و این را بایان مسلمانان اللہ و خدا میگویم افسوس صد افسوس است بر این کم عقلان این را فهمیده اند که کدام واجب الوجود و واسبب الوجود نیست بلکه از ماده بی شعور و تاثرات طبیعی تمام کارخانه عالم جاری و روان و جلال است مثل بت پرستان به پیش سنگهاست بی جان سر خم کرده اند و اینچنین ماده پرستان و دهریان ماده بی جان و بی شعور را صانع و مدبر و مزی خود با قرار داده اند آیا این مقام گریه نیست؟ برین عقل و دانش باید گریست.

لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم ثم نحقق انسان را در نهایت خوب صورت و بهترین شکل پیدا کردیم اول در پیدایش آن نظر کن که یک قطره آب در رحم زن رسیده چه طوری خودش خورد و چگونه بتدریج اعضاء و گوشت و پوست او ساخته میشود و تا نه ماه در رحم مادر از دم حیض غذا را دوست و در یک زمان تار یک خلقت او مکمل گردیده و درین بدی خانه سامان غذا و تنفس او مهیا میشود که بزرگ بزرگ جانایان و سائنسدانان زمین و آسمان و فلاسفه تمام زمان از فهم حقیقت او واقفند بعد از نه ماه تولد شده از دم مادر بیرون می آید و بکبدن شیر را در شروع میکند طفل این علم را در کدام مدرسه حاصل کرده آنگاه حتی او در درج نشود و نام را طی کرده بر یک حد معین آمده ایستاده میشود باز این مولود را از سر تا پائے زیبایی شکل و تناسب اعضاء و رانید و بگوید که آیا این دل ربائی و دلفریبی و خوشتمانی بغیر از انسان دیگر حیوان را نصیب شد است

و این مختصر حال و بیان از ظاهری صورت او بود و کمالات باطنی و معنوی و نظر کنید
 که در آنها نیست خلاق عظیم و در اینطور عقل و کیاست و علم و درایت و فهم فرست
 عطا فرموده که حیرت انگیزی او تمام کار سیران عالم را حیران ساخته و بعقل خود تمام
 ضروریات تکمیل کرده و قسم قسم اسباب معاش برای خود تیار نمود و او متزویل
 و جهاز هوایی بسیار و در او چنانند کارخانه های عجیب و غریب از برق و غیره تیار میکند
 منکرین خدا میان مسلمانان را بفهماند که آیا این تمام مراحل و منازل و ولادت انسانی
 و باز عقل و دانائی و این که شمه های حیرت انگیز نتیجه ماده و حرکت او است و یا با
 قدرت و حکمت خلاق عظیم است بل و هو الخلاق العظیم و لقد صدق
 الله مولا تا لکم لم لقد خلقنا الانسان في احسن تقويمه

مناظره موسی علیه السلام با فرعون درباره اثبات هستی خداوند گون

فرود فرعون هر دو از هستی خدا منکر بودند زیرا که فرعون گفته بود ما علمت
 لکم من الیه غیری یعنی من بغیر از خود دیگر کسی را محبوب نمی دانم ازین صاف ظاهر
 است که او قطعاً بوجود خدا قائل نبود زیرا که هیچ کس از عقل و عاقل نباشد که خدا را موجود
 تسلیم کند باز خود را از او بلند شمارد و کسی بر دعوائی او که انا ربکم الاعلی است
 اعتراض بکند که فرعون بوجود خدا قائل بود لیکن او خود را خدای بزرگ میگفت
 بلکه منشأ قول او این است که امام رازی در تفسیر کبیر ص ۵۱۳ سورة الشعراء و
 تفسیر منطهری ص ۱۶۰ و ایضا تفسیر کبیر ص ۵۹ سورة طه نوشته است که فرعون
 دهری بود اد گفته بود که خدا کدام چیزی نیست بلکه اگر کسی را تربیت کند پس او رب
 اوست و پدر و مادر او را خود را تربیت میکنند پس او رب اوست و حاکم و پادشاه
 رعایای خود را تربیت میکند پس او پروردگار اوست و پادشاه از همه حاکم بزرگ
 است و او رب بزرگ میباشد لهذا خود را رب الاعلی گفته بود یعنی من در دنیا

انہمہ ربیب بزرگ مستم زیرا کہ تربیت من از تربیت دیگر رب ہا زیادہ است،
 و عقیدہ فرعون این بود کہ آسمان و زمین و تمام عالم قدیم است و این سلسلہ از
 ازل چنین روان است و تا ابر الابد اینچنین جاری خود شد و این سلسلہ تغیر
 و موت و حیات تا اثر کوکب و نجوم است نہ قدرت و ارادہ کلام خدا و این بود
 عقیدہ فرعون کہ موسیٰ علیہ السلام و دار و فرمودہ، غرض انکہ فرعون ^{نہ} فرعون را سازد و جو خدا منکر بود ازین
 جهت و فیکہ موسیٰ و حضرت ارون علیہما السلام بحکم خداوندی بدعوت و ادن فرعون
 رفتند۔ گفتہ انا رسول رب العالمین۔ مایان رسول و پیغمبر رب العالمین ہستم
 چونکہ فرعون منکر خدا بود جواب داد و ماد رب العالمین۔ رب العالمین چہ چیز است
 و تحقیقت آن چیست کہ شما دعوائی رسالت، و را و ایند مسئلہ رسالت بعد از بیان
 تحقیقت مُرسِل است اولاً شمار رب العالمین را بمن بفہمائید کہ او کلام ذات است
 و تحقیقت او چیست

جواب موسیٰ علیہ السلام

قَالَ رَبُّ الْمَسْمُوتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا
 إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ۔ موسیٰ علیہ السلام جواب

داد کہ آن خدا یکہ ما را رسول ساخته فرستاد و آن ذات است کہ مربی زمین و آسمان است
 اگر تو یقین کردن میخواہی ایتقدر علم کافی است بر وجود باری تعالی و حاصل کردن معرفت
 آن کہ او کلام ذات بزرگ و عظیم الصفات است این بزرگ بزرگ اجسام یعنی
 زمین و آسمان را پیدا کرده و او را این جسامت عطا فرمودہ، آیا این آسمان و زمین خود بخود از
 بے شمار اجزای مجاشد مرکب گشتہ است و ظاہر آشکارہ است کہ کلام چیز از بے شمار
 اجزای مرکب شود، ضروری بالضرور و مرکب و ترکیب و بیندہ میباشد پس او ذاتیکہ زمین
 و آسمان را ازین قدر بے شمار اجزای ترکیب و ادہ ساخت و کلام ذاتیکہ مربی و مدبر او
 است و ہمین ذات خدا و رب العالمین او است۔

جواب فرعون

قَالَ لَنْ حَوْلِي إِلَّا التَّمَعُونُ، فرعون جواب موسیٰ
 علیہ السلام را مشفیدہ تمسخر القلت بکمانیکہ نزد او حاضر

بودند آیا شما شنیدید کہ این چه طور جواب است یعنی گمان این شخص این است کہ زمین و آسمان را کدام رب و صانع است حالانکہ زمین و آسمان قدیم اند ہمیشہ این طور چالان است و راہ ربوب و مخلوق کدام رب و صانع ہمیدن و حادث دانستن آن سراسر خلاف عقل است و مذہب و فرقہ دہریہ نیز این است کہ زمین و آسمان قدیم و واجب بالذات است و یحییٰ فرعون حاضرین خود را گفتہ آیا تمی شنوید کہ این شخص رب زمین و آسمان را نشان میدہد حالانکہ زمین و آسمان قدیم است و را کدام رب نیست تا این وقت ثابت نشدہ کہ زمین و آسمان بکدام مدبر و موثر محتاج است۔ تفسیر مظہری را مطالعہ کردہ شود ص ۴۰۷ ج ۱۔

جواب موسیٰ علیہ السلام | موسیٰ علیہ السلام دید کہ این شخص غبی است بنا بر عمارت پختہ زمین و آسمان از پیدائش

فرعون پیش شدہ لہذا فرعون از حدوث زمین و آسمان منکر گشت و از نہی عقلی خود این عمارت مستحکم خداوند را قدیم و ازلی ہمید ازین وجہ موسیٰ علیہ السلام بر اثبات وجود صانع چنین دلیل فرمود کہ حدوث او واضح شود و در قدیم بودن او کدام شبہ و وہم پیدا شدہ نتواند پس فرمود۔ قَالَ رَبِّكَ وَرَبُّ آبَائِكَ الْأَدْوَانِ ۝ خدا آن است کہ رب شما و رب اباہر و اجداد است کہ او شمارا از عدم کشید بوجود آورده باز آن عدم او را در عمارت گذارند سخت درین وقت گفتہ نمی توانید کہ اباہر و اجداد من مثل زمین و آسمان قدیم است زیرا کہ حدوث اباہر و اجداد با کل ظاہر ہو پیدا کہ مقدار یک ذرہ انکار در آن گنجائش ندارد پس بایانہ خبر بدہ کہ اباہر و اجداد شمارا از عدم بوجود آوریندہ باز از وجود بجزم بدون کدام ذات است پس بید و قدرت کدام ذات وجود و عدم اباہر و اجداد شما است و او ما را از سموات ساختہ فرستاد۔

جواب فرعون | قَالَ اِنَّ رَبَّكُمْ الَّذِي الَّذِي اَدْبَلُ اِلَيْكُمْ لَجَنَّتِمْ بِطَرَفِ شَمَالِ فَرَسْتَادِهٖ شَدَّهٖ اِسْتِ اِيْنِ بِالْاَكْلِ مَبْنُوْنِ وِ دِيُوَانِهٖ اِسْتِ كِهٖ اُوْمُوْتِ وِ حَيَاتِ

و حوادث زمانه را طرف خدا نسبت میکند. نموت و نمجیا و ما تمهلکنا الا الدهر
یعنی سلسله موت و حیات از قدیم آمده و این انقلابات و تغیرات و تنوعات زمانه همه از
تدریجی کواکب و نجوم و ماده و اتمیر نظهر می آید و این شخص تمام این تغیرات را طرف خدا
نسبت میکند.

جواب موسی علیه السلام | موسی علیه السلام دید که این شخص بتاثرات کواکب و نجوم

شیدا و مفتون است و علت تغیرات علم کواکب و نجوم را می فهمد و بتاثر خداوند کردگار قائل
نیست باز موسی علیه السلام در مقابله فرعون حجت سیوم را پیش کرد که ابراهیم علیه السلام در مقابله

فرود پیش کرده بود موسی علیه السلام فرمود. قال رب المشرق و المغرب و ما بینهم

ان کنتم تعقلون ه موسی علیه السلام گفت خدای من آن است که رب مشرق

و مغرب است یعنی انشطام طلوع و غروب بید قدرت کلام ذاتی است یعنی اگر

سبب تغیرات انقلابات عالم این کواکب و نجوم است شما این را بگویند که منقلب

این کواکب و نجوم و بالا کنیده و فرود آوریده آن کلام ذات است اگر شما عقل است

می فهمید که این مختلف شدن لیل و نهار و طلوع و غروب و تبدیل فصلها و موسما

کار کلام ذات بزرگ قادر و قاهر است و این ذات را میان خدا و رب العالمین میگویم

او ما را رسول فرستاده است و این جواب موسی علیه السلام در مقابله فرعون مثل جواب

ابراهیم علیه السلام که در مقابله فرود فرموده بود. فان الله یاتی بالشمس من

المشرق ذات بها من المغرب فجهت الذی کفرد موسی علیه السلام

برای شناسانیدن رب العالمین اولاً زمین و آسمان را ذکر کرده بعد از آن آبار و اجداد را

ذکر فرمود چرا که انسان بجدوت آبار و اجاد خود خوتر و واقف میباشد پس از آن

موسی علیه السلام مشرق و مغرب یعنی طلوع و غروب را ذکر کرد که تغیر و انقلاب آن هر

لحظه پیش نظر انسان است و مطلب این بود که حرکت طلوعی و غروبی آفتاب ما تها

پیش نظر شما است بگو که محرک او کلام است.

حسرتی و پریشانی فرعون

فرعون نیز مثل نمرود جواب جواب موسیٰ علیہ السلام را شنید حیران ماند و گفت
 وَكَلِمَاتٍ اتَّخَذَتْهَا غَيْرِي لَا جَعَلْتَنكَ مِنَ الْمُسْجُوتِينَ هـ كه اے موسیٰ
 سخن را زیادہ مان اگر تو بغیر از من دیگر کسے را محبوب ساختی باز ترا ضرور در بندگی خانہ می
 اندازم۔ بیت چو حجت نامد جفا جوئے رائے یہ پر خاش بر ہم کشد روستے رائے
 مقصود فرعون ترسانیدن موسیٰ را از بندگی خانہ بیان دلیل الوہیتہ خود بود چونکہ
 من قادر بانداختن بندگی خانہ ہستم لہذا من خدا و رب الاعلیٰ شمام ہستم و فرعون این ..
 استدلال را با ثبات الوہیتہ خود و انکار صانع پیش کرد و دلیل الوہیتہ بندگی خانہ را گردانید
 و این دو مناظرہ در سورۃ طہ مذکور | **دوم مناظرہ موسیٰ علیہ السلام با فرعون** | است کہ موسیٰ علیہ السلام برائے اثبات

الوہیتہ آن طریقہ را اختیار کرد کہ ابراہیم علیہ السلام در تردید نمرود مردود و اختیار کردہ بود
 تفسیر کبیر ص ۲۹ ج ۱ موسیٰ علیہ السلام و ہارون علیہ السلام برائے دعوت حق جانب
 فرعون رفت گفتند اِنَّا دَسُوْلًا رَّسُوْلًا مَا يَأْتِيَنَّكَ مَا يَأْتِي سُوْلًا و قاصد رب تو ہستم
 فرعون گفت فَمَنْ رَبِّكُمَا يَا مُوسَىٰ شَمَارُودُ وَجِبْرِيْدُ بَدِيْرُ رَبِّ شَمَارُوتِ كَيْسَتِ
 فرستادہ و پیغمبر او ہستید موسیٰ علیہ السلام جواب داد رَبَّنَا الَّذِيْ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ
 خَلْقًا ثُمَّ هَدٰى يُّرْسُوْدًا مِّنْ اَنْ اَسْتَ كہ ہر شی را وجود عطا کردہ باز طرف
 اسباب بقا ہر شی را را ہنما کردہ و ہر مخلوق کہ پیدا میشود ذریعہ بقا خود را انتظام میکند
 باینطور کہ بچہ مرغ منقار خود را بزمین میزند و بچہ انسان پستان مادر را تلاش میکند
 وغیرہ وغیرہ و حال جانوران این است کہ ہر جانور را از ابتدائش این علم میباشند کہ در صحرا
 و جنگل کدام گیاہ و علف و برگ درخت برائے من مفید است و کدام مضر است
 و مفید را بخورد از مضر اجتناب بنماید و فقیہہ بیمار میشود و خود را خود را علاج میکند حالانکہ
 جانور در هیچ مکتب و فاکولتہ تعلیم یافتہ نمے باشد پس خدا آن است کہ ہر چیز را وجود

عطا کند و بعد از اعطای وجود ہر یک را برای حصول منافع خود و تقار و الہام نماید

فرعون پر موسیٰ علیہ السلام اعتراض کرد۔ قال فما بال القرون الاولى

این را میگویند. ان العذاب علی من کذب وتوئی۔ تحقیق عذاب خداوندی

آن کس است کہ او تکذیب کرده و روی گردان شدہ است لهذا این را بگو کہ حال کہ

سابقہ مردہ است چہ است و آن کسانیکہ تکذیب پیغمبر ان کردہ اند بطابق قول شما

چہ عذاب آمدہ بود و زیانہ گذشتہ بسیار مردمان بود کہ تکذیب پیغمبر کردہ بودند خدائی تعالیٰ

بر انہا کدام عذاب نازل فرمود بیان حالت عذاب انہا را بکن موسیٰ علیہ السلام جواب داد

علمہا عند ربی فی کتاب لا یضیل دبی ولا ینسی علم ان نزد پروردگار من

آنجا نوشته پروردگار نہ غلطی میکند و نہ فراموش میکند مطلب این است کہ کدام عذاب

بر امتان گذشتہ آمدہ تفصیل آن بالشد تعالیٰ معلوم است و شمار مناسب است

کہ ازین سخن ہائے بے نامہ رجوع نماید کہ شہ ہائے قدرت و حکمت خداوندی خود

کنید اگر از عقل کارگیری می نہی کہ این عجیب و غریب و نظام محکم عالم خود بخود یا بخت

و اتفاق یا بکرت مادہ و ایتمہ جاری و روان نیست لهذا موسیٰ علیہ السلام بعد ازین کمال

علم و حکمت حق تعالیٰ و کمال قدرت و ابیان کرد۔ الذی جعل لکم الارض

مهدا و سلك لکم فیہا سبلا و انزل من السماء ماء۔ ان و امیکہ

زمین را برائے شما بستر ساختہ کہ او نہ بسیار سخت است مثل این کہ نشستن و خفتن

بر آن جسم را تکلیف برسد و نہ زیادہ نرم است کہ مثل آب کہ پائے بر آن قرار نگیرد و

در آن راستہ ہائے رفتن شما بنا ساخت تا کہ از یک جا بدیگر جا رفتہ تو انید و از آسمان

آب را فرود آوردہ تا کہ در پجہ حیات شما باشد باز من بند بوجہ ان قسم قسم نباتات پیدا کرد

کہ از ان خودتان خوردید و حیوانات خود را بچرانید کہ حیوانات سماان حیات و زندگی تان

است درینہا برائے عقلمندان نشانیان قدرت خداوندی است کہ وجود انہا بر وجود

خدا دلالت میکنند پس اے فرعون تو کہ دعوائی خدائی میکنی تو ما را خبر بدہ کہ شما ہم کدام

کرشمہ صفات خداوندی یافتہ بشود تا اینجا وجود باری تعالیٰ و وحدانیت او را

فرمود حالاً در آیت آینده طرف معاد و حشر و نشر اشاره میفرماید.

بعد از آن تعلیم و تلقین مراقبه ارض فرمود که بخورد کنید که
شماره از همین زمین پیدا کرده و بعد از مردن باز شماره

سليم مراقبه ارض

این زمین اعاده میکنم و باز ریزه قیامت این شماره خارج میکنم و جزیره اعمال شماره داده
پیدا کند آنکه کند که یک روز شماره مردنی هستی و بعد از مردن باز یک روز زنده

دنی هستی

فلاسفه قدیم و جدید میگویند که ماده عالم قدیم است و
کائنات عالم که در شب در روز تغییر خورده روان

طال قدمت ماده

مت یک چیز از دیگر چیز ساخته صورت پیدا میشود و اصل شئی باقی میماند و او
پس در وقت فنا نمی شود پس او چیزیکه اسیح وقت باقی میشود نام آن ماده است
او قدیم ازلی وابدی است تا امر در دنیا اسیح چیز را معدوم محض شده ندیدیم بلکه

رف تبدیل صورتها و هیئتها را دیدیم. جواب :-

این دلیل و دلیل عقلی نیست بلکه باستقامت خود یعنی به تجربه و تلاش خود ذکر

مرده است بر این این حکم صحیح است که مایان اینچنین قسم را دیدیم لکن این حکم را

مرد نمی تواند که اسیح وقت خلاف تجربه و مشاهده مایان واقع نمی شود یا از آن خلاف

مرد نمی تواند و خلاف کردن تجربه خود را ممکن و محال نشان دادن و عوی ملا دلیل است

شما صرف این قدر گفته می توانید که تا کدام جائی مایان تلاش کویم اینطور یا نتم که در

قدرت مایان صرف اینقدر است که در صورت بیست تبدیل کرده میتواند و اینجا

محض و اعدام محض کرده نمی تواند پس ازین کجا لازم آمد که چیزی از قدرت شما خارج

است مگر با ممکن و محال باشد مایان در تمام خود این را شنیده ایم که آفتاب در زمانه

از مشرق طلوع میکند مایان بر زمین کردن طلوع آن قادر نیست آیا نابراین آفتاب و طلوع
در اقدیم گفته می توانید آیا این حکم کردن جائز است که بپایز شما و دیگر کس هم منع کردن طلوع
شمس و قمر قادر نیست پس بلاشک و شبهه کدام دلیلی که در پیدا کرده در زمانه ورامی

برادر او بر منع او نیز قادر است غرض اینکه ازین گفتن که تجربه مابین چنین است گمان
 خلاف از آن ندیدیم و این سخن ناممکن و محال بودن هیچ چیز و دلیل شده نمیتواند بلکه
 در یک وقت بیرون کلام چیز از قدرت تمام افراد انسانی ممکن باشد که در زمانه آمده
 بر آن قادر شود مثل گرمفون و تیلیفون و برق و غیر آن زنده نظیر ما موجود اند ما هرین سال
 اگر از امروز یک هزار سال پیش بودی و این ایجادات را از آن ذکر کرده میخشد پس این ننگ
 میگفتند که این سخن ناممکن و محال است معلوم شد که محض یک چیز در کلام وقت از قدرت
 مابین خارج باشد تا وقتیکه ناممکن و محال بودن چیزی کلام و دلیل عقلی قطعی قائم نشود چیزی
 ممکن میماند و محض باینقدر که مابین چیزی را از عدم محض بوجود آمدن ندیدیم آن چیز محال
 میگردد و این محض ننگ خیالی و ننگ نظری است که آن چیز یکی از قدرت شما خارج
 باشد و تا آخر ناممکن و محال گردد این نادانان قدرت خدائی تعالی را بقدرت خود قیاس
 کرده این فهمیده چنانچه که مابین قادر نیستیم که از عدم محض چیزی را بوجود بیاوریم و اینچنین
 نعوذ باللہ منها اللہ تعالی بر آن قادر نیست قدرت یک انسان را بر دیگر قدرت انسان
 قیاس کردن باتفاق عقلا از قبیل قیاس الغائب علی الشاهد است پس قیاس قدرت خدائی
 تعالی را بر قدرت انسان سرسر خلاف عقل است و نیز این امر مشاهده ثابت است
 که صورتها شب و روز بدل شده روان است مثلاً زید در یک وقت یک گز بود باز
 دو گز یا سه گز شد ظاهراً است و قتیکه دیگر صورت آمد صورت اول بالکل فناء و معدوم
 و زائل گردید این گفته نمی تواند که صورت اول نیز باقی مانده است زیرا که لازم می آید
 که برائے زید در یک وقت دو صورت مختلف باشد و این هم ممکن نیست که اول صورت
 زائل شده بدین جسم منتقل گردد زیرا که این امر از بدایت عقل و مشاهده خلاف است پس
 و قتیکه صورت اول زائل شد و بدین صورت لاحق نشود صورت اول را گفته نمی تواند
 که در عدم لاحق شد است و بالکل فناء و معدوم شد است زیرا که چیزی قدیم را عدم و زوال
 لاحق نمی شود و باز صورت ثانیه نیز قدیم شد نمی تواند که او الحال از عدم محض بوجود آمده است
 زیرا که عنقریب است در صورت ثالثه عارض گردد و آن صورت ثانیه فناء شد و غایب

عدم انداختن شود غرض اینکه مقیدلی و متغیر و حوادث بودن صورتها و بهیئت بائی کانا
 عالم ظاهر و پدید است پس ثابت شد که این تمام اشیا متکونه و متغیره یعنی صورتها و
 رنگار و خطوط و تمام اعراض و کیفیات از چیزی پیدائشده اند بلکه از عدم محض بوجود آمده اند و
 هر آنسانیر که تکالیف و بیماریا و گرسنگی و تشنگی و خوشی و غم لاحق میشوند و این همه چیزها
 یکی بعد از دیگری آمده فنانشدند معلوم شد که تمام این احوال حادث هستند از عدم بوجود آمده
 اند و بعد از وجود باز معدوم میگردد و این امر نیز تمام فلاسفه مسلم است که ماده بدون
 صورت موجود شده نمی تواند و حوادث بدون صورت بمشابهه ثابت است و نیز آن صورتها
 و حالت که ماده را عارض و لاحق میشوند با شبهه حادث میباشد پس ماده چگونه قدیم شد
 زیرا که ماده بدون صورت موجود شده نمی تواند پس چه طور یک خط و نقوش و صورتها بقدرت
 بنده از عدم بوجود آمدن ممکن است و همچنین بقدرت خداوند عالم اجسام و اعیان از عدم
 بوجود آمدن ممکن است و این گمان کردن که هر موجود از دیگر موجودی پیدا میشود سراسر
 غلط است و این تذکرات مذہب فلاسفه قدیم بود که ماده بدون صورت موجود شده نمیتواند
 اگر کسی گوید که ماده بدون صورت موجود شده مثلا در سائنس موجود ماده قدیمه تا یک
 مدت از صورت خالی دیده شده است و این گفتن اول مہمل است زیرا که وقتی ماده
 از صورت خالی گشت پس وجود او واقعی نشد بلکه محض وجود فرضی است که او در حقیقت
 مرادف عدم است لهذا ماده را از صورت خالی بودن تسلیم کردن مرادف بودن یک
 شی موجود و معدوم است و مستلزم نیست و اجتهاد وجود و عدم هر دو را در یک وقت
 و این عقلاً محال است و نیز حقیقت ماده صرف اینقدر است که او یک شی موجود
 بالقوه است یعنی صلاحیت بر ماہیت وجود و زمان است مگر بالفعل موجود نیست
 فعلیت وجود یعنی وجود بالفعل از آن صورت حاصل میشود لهذا سائنس دان موجود
 این دعوی دارد که ماده قدیمه تا یک مدت از صورت خالی میماند و عوی بلا دلیل است
 که نه بلان کلام دلیل عقلی است و نه کسی منہ تجزی دلیل است چنانچه که قدامت ماده است
 و اینچنین حرکت در نیند بیط ماده را قدیم گفتن باطل و غلط است چرا که حرکت سکون بیخ

جسم قدیم نیست جسم گاه متحرک است و گاه ساکن پس قتی جسم ساکن شد کلام قدماست
 و اجزاء ماده که در آن جسم است او نیز ساکن میشوند در وقت و آمد سکون و حرکت و دلیل
 است که نه حرکت قدیم است و نه سکون قدیم است بلکه هر دو حادث است و قتی که
 جسم از تغییر و تبدل خالی نشد گاه در حرکت عارض میشود و گاه سکون پس ذرات ماده
 که اجزاء آن جسم است نیز از تغییر خالی نمی باشد کلام چینی یکی از تغییر و تبدل خالی نباشد پس او
 قدیم داری شد نمی تواند و نیز نزد فلاسفه یک حقیقت ثابت شده است که ترکیب
 هر جسم مرکب از بیوی و صورت میباشد و خود ترکیب یک قسم حرکت است که برایت
 آن اینطور محسوس و ترکیب و نیده ضرورت است که آن محسوس هر دو را یکجا کرده یک
 حقیقت واحد سازد و این امر نیز نزد فلاسفه مسلم است که صورت بدون بیوی
 از صورت علیحد یافته نشده است پس معلوم شد که بیوی و صورت هر دو یک موجود
 محتاج است که او هر دو را از عدم بوجود آورد باز ترکیب داده یک جسم سازد و دلیل نقلی
 بر حدوث ماده این است که در قرآن کریم بدیج السموات والارض آمده یعنی حق
 تعالی زمین و آسمان را ابتدا بر بلا ماده محض بقدرت کامله بوجود بنا ساخت و در حدیث
 آمده کان الله ولم یکن شیء غیره یعنی در ازل صرف ذات پاک اللہ تعالی
 بود بغیر او نام و نشان دیگر چیزی نبود هو الاول والاخر والظاهر والباطن
 کل من علیها فان و یبقی و حیدر بک ذوالجلال والاکرام ۵

و حیا و الهام
 فرقه دهریه از وحی و الهام منکر اند و این انکار فرقه دهریه
 دوم بنیاد اصول مذہب ایشان است اهل اسلام و دیگر
 قبول کنندند سبب آسمانی میگویند که ذرات و وسائل علم انسانی غالباً بحواس خمس
 ظاہریه اند علاوه بر این دیگر یک نهایت زبردست ذریعہ علم وحی و الهام است
 که آن از حواس خمس ظاہریه بلندتر است لیکن دهری لاند مذہب میگویند که علاوه بر حواس
 خمس ظاہریه دیگر کدام چیزی ذریعہ علم و ادراک نیست بنابراین دهریان از نبوت و رسالت
 و کتابهای منکر اند و این مسئله نیز بنیاد مخالفت میان الهامی مذہب دهریان است

پس مایان چنانچه کہ در اثبات سوانع عالم جہالت و ہریان را ظاہر سائیم و اینچنین درین
مسئلہ جہالت آنہا را ظاہر کردن میخواہم کہ آنہا میگویند کہ بغیر از حواس خمسہ ظاہریہ دیگر هیچ
چیز فیوہ علم نیست و اہل اسلام میگویند کہ حق تعالی در پیکر انسانی برائے ادراک چیزہائے
عالم جسمانی حواس خمسہ ظاہریہ را پیدا کردہ کہ انسان باین ذریعہ چیزی کا اثرات عالم را می
فہمید لکن کما حقہ ادراک نمی تواند زیرا کہ ادراک حواس خمسہ ظاہریہ نہایت محدود است
کہ با ادراک ہر حاستہ یک حد معین است کہ از ان زیادہ ادراک کردہ نمی تواند و ہر حاستہ
در دائرہ خود بود ادراک میکند و نیز درین ادراک غلطی میکند لیکن ذرا تع ادراک باین ترتیب محدود
نیست بلکہ از ان کمی و زیادتی شدہ میخواند و این غلطی در علم انسانی بے شک این حواس
خمسہ ظاہریہ اند لیکن ذرا تع ادراک کور مادرزادہ و کور مادر زاد بجلتہ حواس چہار زند معلوم شدہ کہ
تعداد حواس کمی و زیادتی شدہ میتواند با مبطور کہ کور مادر زاد تصور رنگ کردہ غیر اند و فرق
سیاہ و سفید و شرح و سبزی را نمی داند و اگر کدام شخص بینا یا مادر زاد نابینا را بگوید کہ من این
چیز را و این رنگہا را بچشم بصارت می بینم نسبت بشما بمن یک حاستہ ادراک یعنی حاستہ
بصارت زیادہ است پس آن نابینا میگوید کہ جناب شما حقیقت بصارت حاستہ
بصارت بمن بفہمائید و بنمائید کہ دیدن چہ چیز است و سیاہی و سفیدی چہ چیز است
کہ ام زکتر و تعلیم یافته چہ قدر کوشش نماید کہ حقیقت بصارت نابینا مادر زاد در فرق
سیاہی و سفیدی را بداند لیکن ممکن نیست، فلسفہ قدیمہ و جدیدہ را نیز قدرت نیست
کہ حقیقت بصارت و رؤیت نابینا مادر زاد را فہم کردہ تواند باز بینا جواب میگوید کہ
قصو از من نیست و بشما یک نقص است کہ بشما بصارت نیست از جهت ہون
این حاستہ بشما صلاحیت ادراک رنگہا نیست مگر این نابینا بوجہ ضدیت خود شدت
میکند و میگوید کہ آن چیزیکہ ما را محسوس نیست من آنرا تسلیم نمی کنم چونکہ این نابینا مادر
زاد از قوت بنیانی محروم است بمعاملہ رنگہا دیگران را بے عقل و بے وقوف کی فہمید
و کمی علم خود را احساس نمی کند و اینچنین کہ مادر زاد کدام شخص شنو را بگوید کہ شما بے با دگر
رو برداشتہ بدون دہر و بے وفاندہ دہن بدہن بیشترند این چہ حرکت است شنو را

در جواب میگوید که بایان اظهار مافی الضمیر خود را یکی با دیگر نمیتوانیم باز کریم گوید که حقیقت شنیدن
و کیفیت سماعت را بمن بفرمایید که او چیست و چه گونه است و آن آوازیکه مدعی شما
است چیست کیفیت حقیقت آواز چیست و بفرمایید هرگز من تسلیم نمیکنم
شنوایان آخر میگوید که یک قوت حاسه است که بان ادراک آواز کرده میشود جناب شما
ازین قوت محروم هستی و بفرموده سامعه ادراک آواز ممکن نیست الحاصل آنقدر دلائل که
قائم کرده شود بصارت کور یا در زاد و سماعت کور یا در زاد ادراک کرده نمیتواند و مادر زاد چشم
که قوت شامه او معطل شده است اولاً رواج یعنی خوشبو و بدبو با ادراک کرده نمیتواند
و عین حقیقت جماع را همانده میشود و نیز در قوت باصره و قوت سامعه درجات
در مراتب است بنیاتی بعضی تیز است و بعضی کمزور است و شنوایی بعضی تیز است
و بعضی کمزور است و کدام حکمت قدیمه و جدیده بر بصارت و سماعت حد معین کرده است
و ثابتاً آن چیزها یکتراوست دیده نمی تواند و اگر آوازهای که قریب اوست شنیده نمیتواند
و کسانی که می بیند و میشوند پرواز قوت باصره و سامعه آن از شمس و قمر کواکب و نجوم بلند
نیست و آن برگزیده مخلوق که انبیاء و رسل است خداوند سبح و بصیر آنها را یک خاص
قوت باصره و قوت سامعه عطا فرموده باین قوت باصره خدا داد آواز بالائی آسمان نیز
چیزهای پند و باین قوت سامعه خدا داد آوازهای آسمانی را شنیدند انسان و تیکه به
خوردین و دورین آواز خود ساخته آن چیزها را دیده میتواند که خوب خوب قوی تیز نگاه
دیده نمی تواند اگر انبیاء و رسل بدورین و خوردین عطا کرده خداوند خود الحلال آن چیزها
را می بیند که از دیدن آنها حکما عالم عاجز بودند این را چه محال می فهمند احوال را خدای
تعالی یک قسم خاص بصارت داده است که در یک شئی دو چیز بنظر می آید و در
بندگ بر و کافران مسلمانان را و چند خود را دیده بودند و خود هم مثالیهم رأی العین
حق تعالی بقدرت کامله خود کسی را در تمام عمر احوال پیدا میکند و کسی را صرف سه چار روز
احول میگرداند مانند کفار و جنگ بدر معلوم شد که حواس را از خود معین کرده میتوانند
کیفیت و صفات ادراک آنها را تعین و تجدید کرده بتوانند.

دعا علم و قیامت

تمام عقلاء متفق اند اگر کدام انسان ثقہ و معتبر بشاہت خود فرماید پس او حجت و معتبر
بیباشد حالانکہ قبول کنندہ روایت بحواس خمسہ ظاہرہ خود آن چیز را مشاہدہ نکرده است
معلوم شد کہ ہر شخص را تمام علوم فقط بحواس خود او حاصل نمی باشد بلکہ کسانیکہ بحواس
خود علم حاصل کردند بان اعتماد نموده اند علم حاصل کردہ روان است و ظاہر است کہ
کسے بحواس خود چیزی را ندیدہ آن چیز در حق او غیب است و را بلا مشاہدہ ذاتی تسلیم کردہ
است اینچنین اعیان کرام چیز ہائے را در عالم غیب مشاہدہ کردہ بخبر دادند تسلیم آنہا را عقلاً
ضروری است

نیز یک زبانی بود کہ بفاصلہ ہزار میل ہا و چندین دقیقہ با خبر
سیوم روایت

رسائیدن و بفاصلہ ہزار میل ہا و چندین ساعت ہا مسافت را
طی کردن محال بنا ممکن ہمیدہ بودند و این محال دانستن در زبان بزرگ بزرگ عاقلان
و دانایان و فلسفی ہا بود مگر امر فہمیدہ تار و ٹیلفون و طیارہ ہمہ این چیز ہا را حقیقت ثابت
شدہ ساختہ بہ چشمہائے خود ہم دیدیم، معلوم شد کہ بحواس خمسہ ظاہرہ این دعوی را کردہ نمیکنند
کہ در زبان آئندہ خلاف آن واقع نمیشود بلکہ بیشو لہذا شما باین محدود حواس ظاہری و
محدود ادراک واقعات آئندہ قیامت را چگونه انکار مینمایید۔ سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا
إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

حق تعالی باقی حیوانات را نیز برکتے ادراک حواس عطا
چہارم روایت

کرده کہ این ادراک از ادراک انسان بسیار کم است و زیاد
تفاوت دارد مگر یک اعتبار از انسان فوق اندیزیرا کہ انسان را تعلیم و تعلم ضرور است و
حیوانات بجز تعلم و تعلیم بضروریات زندگی خود ہا علم دارند بجزیر از انسان چقدر حیوانات
است آنہا ہمہ بطور نظر کا و پیدائشی بہ پورہ کردن و مہتا کرین ضروریات زندگی خود علم
دارند لیکن انسان را بسع و کوشش و بلا تعلیم و تعلم حاصل کردن ضروریات زندگی خود

عطا کرده نشد است، ز نبود شهید را از جانب اللہ تعالیٰ این القار و الہام میشود کہ
از خوردن فلان فلان گلہا و از فلان فلان در خان شہد پیدا میشود ز نبود شہد خانہ خود
را چہ طور تیار میکنند کہ و را دیده بزرگ بزرگ مہندسین ماہرین حیران میشوند حالانکہ
او بکسے شاگردی نہ کردہ کہ اور خانہ ساختن را تعلیم دید، و ہر یک حیوانات و جانوران
بغیر خواندن علم طب غذا ہائے مفید و مضر خود را تمیز کردہ میتوانند بیخ چار پائی بر این قسم
گیاہ و علف و ہن نمی زند کہ و را مضر باشد و یک بچہ بڑا بیخ وقت گرگ را ندیدہ و قتیکہ صورت
گرگ را بیند از آن گریز میکند و ترسند زیرا کہ او فطرۃ فہمید کہ گرگ دشمن من است
اگر سگی را اول بار در بیانی انداختہ شود از دریا گذشتہ میرود حالانکہ و را کسے این تعلیم را
نخردہ و آن علم ادراک کہ بغیر تعلیم حاصل شود این القار ربانی و الہام نردانی است۔
قصہ ہدیہ در قرآن کریم مذکور است کہ او مہندس حضرت سلیمان علیہ السلام بود و را نگاہ
داشتہ بود کہ آب و زمین و ہر یک معلومات دید کہ عمق و دوری آب از سطح زمین چہ مقدار است
ہدیہ را بغیر کلام تعلیم و علم بتعلق آب چنین بصیرت حاصل بود کہ مشہور مشہور مہندس
ماہر حاصل نبود این الہام نیست چلیست ازین علاوہ کئی تہا لے ہدیہ را چنین ہم و فرا
عطا کردہ بود از ان جہت سلیمان علیہ السلام ہدیہ را طرف ملکہ بسیار سفیر خود ساختہ فرستاد
چنانچہ قصہ او در قرآن کریم و کتب تفاسیر مذکور است پس آن خدائی عظیم الشان مانند
ہدیہ حیوانات را بدون توسط حواس ظاہری و بلا جد و جہد و بلا سعی و کوشش و بلا
تعلیم و تعلم برائے حصول ضروریات زندگی خود فطرۃ علم عطا کردہ توانست و انسان را
بیر یا توسط حواس علم عطا کردہ میتواند و بالہام و را فہاندہ میتواند لہذا در کات را
منہصر بمجوسات ساختن و ذرائع ادراک را مقصور بر حواس خمسہ ظاہرہ کردن و این
نظرہ داشتن کہ مایان صرف مایان چیز را تسلیم میکنیم کہ و را مایان بچہا تے خود دیدیم و
زبان چشیدیم و بہ و باخ استے کردم و غیرہ و غیرہ محض حماقت و ہر سر بہالت است
قال تعالیٰ فلا اذہبہم سہما تبصیرا و ذک و مالا تبصیرون پس قسم بخور
من بچیز ہر استے کہ شما کو بیند و را و آن پس ہا تے را کہ نمی بیند و پیروی ہا تے را کہ انسان

دیدہ آن محدود و محدود است و چیز بیانی را که ندیده آنها را محدود و شمارنی نیست پس
از نادیده چیزها انکار کردن سراسر حماقت و جهالت است.

نیز در ماندگی حواس ظاہری و محدود و ناقص بودن آن ہمہ
پنجم روایت معلوم است، و بر کس میدانند که رسائی این حواس تا این عالم

محدود است و محسوسات این عالم و ادراک آنرا غایت و نہایت است و بندگی
حواس ظاہریہ مایان را ظاہری و سرسری علم با شیا و مادی حاصل میشود نہ بحقیقت
اصلیہ آن بلکہ قادر نیست کہ علم بحقیقت آن آرد و نہ یقیناً گفته میتواند کہ چیز بیانی
را کہ حواس ظاہریہ مایان ادراک نموده اند قطعی و یقینی است و از وهم و خیال پاک
و از خطا مأمون است لهذا اعتماد و یقین کامل بر محسوسات نیز کرده نمی تواند از جمله
حواس ظاہری حاسہ قوی تر حاسہ بصری است و این وقتیکہ سایہ دیوار را می بیند
یقین میکنند کہ این سایہ غیر متحرک است مگر بعد بانکہ وقت بمشاهده و تجربہ ثابت
میشود کہ او ساکن نبوده است بلکہ او بیک قسم حرکت تدریجی متحرک بوده است کہ
آن حرکت تدریجی حاسہ بصری معلوم نبوده است و اینطور چشمها مایا ستاره را بقدر
یک روپیہ می بینند مگر بدلائل ہندسہ معلوم شدہ کہ آن ستارہ را از زمین بررکت
و این قسم محسوسات بسیار اند کہ در حواس ظاہریہ یک حکم میدہند عقل خلاف او را ثابت
میکند و قتیکہ حواس ظاہریہ این قوت و شوکت و گرفت سخت عقل را دیدند و گفتند
کہ اے عقل اگر محسوسات مایان قابل اعتماد نیست امور عقلیہ تو نیز قابل وثوق
و اعتماد نمی باشد اگر عقل چنین زبردست حاکم نمی بود ہمہ ہمیشہ ہمیشہ ما را تصدیق میکرد
و کسے بر وثوق و اعتماد من اعتراض نمی کرد و ممکن است کہ از عقل بلند کدام زبردست
حاکم باشد کہ او قلوب آن عقل را راہ کرده چنانچہ کہ عقل قلوب ما را فتح نمود و ممکن است کہ
آن زبردست حاکم از عقل بلند بوده و ادراک او از ادراک عقل بلند باشد و اینطور
بودن عقلاً کدام محال نیست مانند یک چشم مایان در خواب بسیار چیز را می بیند کہ
در آن وقت و در یقین کامل می آید و در آن پریم قسم شک شبہ گنجایش نمی ماند

لیکن وقتیکہ چشم رہا شد در عالم بیداری آمد آن وقت واضح میشود کہ این ہمہ خیالات
 بے اصل و بے بنیاد بوده است پس باین قسم چگونه یقین میتوانند کہ بر تمام امور عقلیہ
 و حسیہ شما بحالت بیداری یقین کرده اید و در حقیقت حق و درست اند لیکن اینجا
 اینقدر گفته میتوانند کہ بہ نسبت آن حالت حق و صدق اند و اگر برین حالت کدام حالت
 دیگر عارض شود۔ در نیوقت شمار یقین خواہم کہ او چیز بزود عقل خود خیالات کرده بود
 او ہمہ توہمات لا حاصل بوده۔ فَسَوْفَ تَرَىٰ إِذَا انْكَشَفَتِ السُّمُومُ
 آخِرُ مَنْ تَحْتَ رَجُلِكَ أَهْمُ حِمَارٍ ۚ شاید این حالت آن حالت باشد کہ وقتی
 خدا تے تلے برگزیدہ بندگان خود را از نفسہائے او غائب کردہ طرف خود بکشد و
 بجانب خود منحوس و مستغرق گردانیدہ این حضرات درین حالت این قسم امور مشاہدہ
 میکند بکدام جائے کہ عقل و حواس کار نکرده باشد و این از حالت و نیروی اینقدر بلند
 و ارفع است مثل ارفع و اعلیٰ بودن حالت بیداری از حالت خواب کرده۔ و این
 حالت وحی و الہام است عجیب نیست کہ این حالت در حق عوام بحالت موت
 باشد چنانچہ کہ در حدیث شریف آمدہ است النَّاسُ يَنَامُونَ فَأَقَامُوا
 انْتَبَهُوا۔ پس درین قسم صورت حیات و نیروی بہ نسبت عالم آخرت خواب
 معلوم میشود و بعد از رسیدن بعالم آخرت بحقیقت اشیاء عالم دنیا خلاف
 مشاہدہ دنیا ظاہر میشود و آن وقت این قول اللہ تعالیٰ را مشاہدہ میشود۔
 فَكشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ۔ یعنی من امروز پرده
 را از شما دور کردم پس نظرتان تیز است۔

حقیقت نبوت

۱۰ این تا آخر از کتاب امام غزالی کہ المنقذ من الضلال است گرفته شدہ است۔

امید است کہ ازین بیان من برائے ناظرین کرام حقیقت نبوت واضح شود۔
 چنانچہ کہ علاوہ از حواس ظاہرہ ایک طور عقل است کہ دران از محسوسات بالا ادراک

مورزائده را میشود و اینچنین بعد از طور عقل کلمه دیگری است که از ان در انسان یک
دیگر چشم پیدا میشود که بذریعہ آن عالم غیبی امور و زمانہ آئندہ را معلوم کرده میتواند کسی دیگر
از مدركات نبوت انکار کردند و آنها از عقل بعید فهمیدند این نادانی آنها است چنانچه
انکار کور مادر زاد از مدركات عاقلان و ناکردن او مختلف رنگها و شکلهای علامه نادانی
است و اینچنین امر و مدعیان عقل فلاسفه و سائنسدان، کدام چیزی را عقل با بالغ
خود نفهمیدند و در محال قرار دادند. حق تعالی مخلوقات خود را برائے دریافت کردن نبوت
یک نمونه عطا فرموده که نام او خواب است زیرا که در خواب این قسم امور غیبی را دریافت
میشود که وقوع او در زمان آئندہ آمدنی است یا صراحت در خواب نشان داده میشود و یا
بصورت فتالی که تعبیر آن اصلیت او را اطلاع میدهد. الفرض اگر شخصی باشد بالکل خواب
ندیده است نزد آن این بیان را کرده شود که بعضی کس این طور است که او در خواب مستغرق
شود مثل مرده میگردد درین وقت حواس او معطل میشود و درین حالت در چیزی جز برائے
غیبی معلوم میشود پس آن شخص این سخن را شنیده انکار خواهد کرد و بنا ممکن بودن او دلیل
خواهد قائم کرد که در وقتی قوای او در کیه او معطل گردید بازند چگونه علم می ماند لیکن این دلیل
این قسم است که مشاهده و واقعات را در روغ ثابت میکنند پس چنانچه که از اطوار ادراک
عقل انسان یک طور و قوت این است که بغیر از چشم ظاہری انسان چشمی دیگری بطور باطنی
و حاصل میشود که بذریعہ آن چنین معلومات را ادراک میکند که حواس ظاہریه از ادراک
او معطل مانده بود و اینچنین نبوت نیز یک طور است بغیر از طور مذکورہ که بذریعہ او چشم سوم
پیدا میشود که نور آن جزائے غیبی منکشف میگردد و این قسم امور ظاہری میگردد که در عقل
ادراک نمی تواند است و عقل از ادراک او معزول میباشد چنانچه قوت سامع از ادراک
رنگها و شکلهای معزول است و قوت بصر از ادراک اصوات محروم است و بر حاسه
بذریعہ و مرتبه نمود ادراک مینماید و یک حاسه بحد و حاسه دیگر قدم مانده نمی تواند و حواس
ظاہریه از ادراک عقول معزول و محروم است و این چنین حق و الهام را نفهمید.

شبوت رسالت

وقتیکہ در نفس نبوت رسالت شک نہاند و بموجب وقوع شدن او ترو نماید مگر هر
 اینقدر باقیمانده است که برای فلان شخص معین نبوت و رسالت ثابت است
 اگر است بکدام دلیل است جواب میگویم که بکدام ذاتیکہ نبوت و لامل نبوت
 بر این رسالت موجود شد و رانی و رسول خواهد تسلیم کرد مثلاً مانند حضرت ابراهیم
 و حضرت موسی علیهما السلام و غیره و شخصی علم طب و علم فقه را تسلیم میکند و با حواله
 اطباء و فقہاء عالم باشد باز و را خوب واضح میشود که امام شافعی و ابوحنیفه فقیه بودند
 و جانینوس طبیب بود و انسان از جسم در روح مرکب است و هر یک از صحت و مرض
 لاحق میشود هر یک از صحت و سلامت بکار است لهذا اللہ تعالیٰ بر حمت کامله خود
 برای هر دو مرض جسمانی و روحانی معالجه پیدا کرد و ند اطباء جسمانی مرضهای جسمانی را
 علاج کند و اطباء روحانی مرضهای روحانی را علاج کند تا که انسان از هلاکت ابدی
 و آخروی نجات یابد کما قال اللہ تعالیٰ الاٰمین اتی اللہ بقلب سلیم
 یعنی کسیکه از مرضهای دل پاک شود نجات می یابد. و قال تعالیٰ فی قلوبهم موهن
 و در لہائے آنها مرض و بیماری است اگر و را علاج نکردند هلاک خواهد گردیدند اصل
 بنیاد مرضهای دل متابعت هوا نفس است که او در حکم سم زنده تر قاتل است
 با اذاعت المد تعالیٰ و مخالفت نفس دیگر و امر شافی و علاج کافی مقرر است چنانچه
 که معالجه بدن بدون ادویه نمی باشد و غیر استعمال آن بدن را صحت حاصل نمی شود این
 چنین معالجه و ادویه بیرون ادویه خاص نمی باشد و غیر استعمال آن ادویه دل را صحت
 و شفا حاصل نمی شود چنانچه که ادویه جسمانی در علاج جسمانی بصحت بدن بخالصیتها
 ذاتی خود اثر میکنند که در عقلا سبزیایه عقل خود اوداک کرده نمی تواند بلکه باین علاج
 جسمانی بیرونی آن اطباء و اکتزان را ضروری میدانند که آنها خوب ماہر فن باشند و
 این علم طب جسمانی را از حضرت انبیاء علیهم السلام آموخته اند زیرا که شخصی علم طب و علم
 نجوم را بخواند و ضرور میدانند که ابتداء از طہو این علم بدون حی ربانی و الہام یزدانی ممکن
 نیست اگر کسی گوید این علوم را بتجربہ حاصل میشوند این غلط است بے شمار

و یہ صد ہا سال خواص عجیب و غریب نیز تجربہ معلوم اند و علیٰ ہذا علم نجوم کہ بعض احکام
 بطور اندک وقوع آن در ہزار سال یکبار شدہ است و تجربہ آرزائش مستند تو این را
 تا کہ درین صورت عمر کلام جیم تجربہ اینطور مسائل مکتفی میشود بر آسہ اورا کہ این قسم
 بود بغیر از عقل دیگر طور ضرورت است کہ درہا میان اہل اسلام طور نبوت و طور ودی
 بہام میگوئیم بنا بران عارف رومی فرمودہ۔ این نجوم و طب وحی انبیاء است، عقل
 حس رسولی بے سوره کجا است۔ خلاصہ کلام این است کہ چنانچہ در علاج جسمانی و پیری
 بیمار است و اینچنین در علاج روحانی یعنی پیروی انبیاء کرام ضرورت
 پیماہ کرام ادویۃ القلوب و ودائی روحانی کہ عبادات مخصوصہند بر آسہ او حدود مقدار
 قدر کردہ اند کہ او بخاصیت ذاتی خود در صحت طلب اینطور اثر دارند کہ عقل از ادراک
 نفاہت عاجز است درین بارہ پیروی آن اطباء روحانی کہ انبیاء علیہم السلام اند
 ضرور است کہ اینہا بر آسہ مرض دل و روح مرکبات مختلفہ۔ الانواع و مختلفہ
 المقدور مقرر فرمودہ اند کہ خواص و آثار آن بذریعہ وحی و بہام معلوم میشوند مثلاً
 نماز یک نسخہ و است کہ از افعال مختلفہ النوع و مختلفہ المقدار مرکب است
 مانند سجدہ کہ در کنار رکوع گذاشتہ شدہ است و نماز صبح نصف نماز عصر است
 این امور را بغیر از نور نبوت حاصل کردہ نمی شود اگر کسی این خیال کردہ است کہ
 اعداد رکعات و ارکان صلوات و اوقات نماز و کمی و بیشی دیگر عبادت محض اتفاقی
 اند این کلام ستر الہی نیست کہ او بالخاصیت مقتضی آن باشد این کسی خیال باطلہ اش
 جمالت خود را ظاہر ساختہ است چنانچہ کہ جزا و دیات و قسم بیانشندیک با
 اصول کہ در ارکان میگید یعنی کلمہ تعالیٰ جزا و دیگر زواند کہ متمم و مکمل او میباشد و حاجت
 و تاثیر ہر یک جدا میباشد و استعمال ہر روز اوقات نماہس میباشد و اینچنین در عبادت
 شرعیہ چیزی اصول و ارکان میباشد و چیزی سنن و نوافل میباشد آن ارکانیکہ دلیل و
 عبادات اندازنیہا تکمیل و تمہیم اصل ارکان میباشد و بر آسہ وقت خاص میباشد
 کہ پابندی آن ضروری میباشد حاصل کلام این است انبیاء علیہم السلام طبعیہ امراض

دل اندکسانیکہ میخوایند مرضہائے دل بایان شفا یابند فرض است بران کہ آنها طبیب
یعنی مقرر کردہ نسخہ ہائے شریعت را استعمال نمایند و بعد از انبیا و اقوال اولیاء اللہ
نسخہ اندکسانیکہ این نسخہ ہائے اولیاء اللہ را استعمال کنند شفا یاب میشوند۔ چنانچہ
کدام مریض از طبیب این سوال را کند کہ گل بنفشہ بزکام چہ مناسبت دارد و گویا
بہ تب و بخار چہ علاقہ دارد و از استعمال این دوا چگونہ شفا یابد عقل من قبول قبول
نکرده نمیکند تجربہ این چسیت لهذا این دوا را استعمال کرده نمی توانیم آیا عقلا و
دانشندان اینطور شخص را حق نمی فہمند و اینچنین مدعیان عقل فلاسفہ و سائنسدان
بر نسخہ ہائے مقرر کردہ انبیا علیہم السلام اعتراضات میکنند پس انہا را نیز صاحبان بصیرت
احق میدانند چنانچہ کسے قانون شیخ زاویدہ و خواندہ آن را بطیب بودن ابو علی سینا
کدام شبہ نمی ماند و اینچنین کسانیکہ قانون شریعت را خواندہ و با ضرورت یقین کامل
حاصل میشود کہ سید عالم سیدنا محمد رسول صلی اللہ علیہ وسلم بلاشک و شبہ سرخیل اطہار مروی
بود کہ طور ادراک آن جناب از طور ادراک عقل بلند تر بود کہ عقل را بدرجہ اکمل و اتم حاصل
نمود و نہ پیش از مبارک کسے را حاصل بود و نہ بعد کسے را حاصل میشود و من جانب اللہ و را
دیدہ دل منور و چشم بصیرت عطا شدہ بود تہ بان امور غیبی و خواص عبادات را ادراک
میکردہ بود کہ و را عقل دریافت کردہ نمی توانیست و حاصل کردن این طریق مستقیم
را ضروری است کہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نبی حق و رسول صادق بود و عبادت اللہ
شخصی میخواید کہ مرضہائے دل من شفا و صحت یابد طب روحانی یعنی نسخہ ہائے
شریعت محمدیہ را استعمال کند۔

۱۰ تا ۱۲ خلاصہ کلام حضرت انبیا ام غزالی رحمہ اللہ

و درین زمانہ اگر کسے علاج بیماریہائے دل خود را میخواید پس او کتابہائے حضرات اولیاء
و عارفین یعنی صوفیہ کرام را مطالعہ نماید مانند رسالہ کشیریہ و قوت القلوب و احیاء
العلوم اگر چند ورق این کتابہا مطالعہ کند و را بدانتہ معلوم میشود کہ اولیاء کرام و صوفیہ
عظام یک گروہ از گروہ عاشقان اند کہ آن بحسب اللہ در سوز او فنا و غرق اند و این
گروہ میخواید زمین اند۔

برکت اینها بر مخلوقات روی زمین رحمت اللہ تعالیٰ نازل میشود و برکت اینها باران
از آسمان نازل میشود و برکت اینها مخلوقات را رزق میرسد و اینها نمونہ اصحاب
کہف اند کہ حق تعالیٰ قصہ زید و تقویٰ آن را در قرآن کریم ذکر نموده است و اینها
بنقش قدم اہل صفہ روان است کہ ذکر آن در حدیث شریف آمد و حق تعالیٰ در
قرآن کریم علاوه بر اولیاء کرام اولیاء کرام و عباد صالحین مثل واقعات لقمان حکیم و ذ
القرین فرمودہ کہ راہروان آخرت طریقہ آن بزرگان را مشعل راہ خود بسازند و شرط
ستقیم این است کہ بعد از انبیاء اہل انعام صدیقین و شہداء و صالحین را پیروی
کرده شود قل ہذا سبیلی ادعوا الی اللہ علی بصیرۃ انا ومن التبعن
یعنی بگوئے حسیب من ہمین طریقہ من است شمارا طرف اللہ تعالیٰ دعوت میدہم
ومن بر بصیرت و بنیائی ہستم و کسیکہ پیروی من را کند ازین آیت کریمہ صاف ظاہر
کہ روان آخرت کسانی را پیروی کردن مناسب است کہ او اہل بصیرت باشد
یعنی چشم و دل او روشن باشد کسیکہ چشم و دل او روشن بود ہمین ولی و صوفی است

بعث بعد الموت یعنی اثبات حشر و نشر

مادین و دہرین از بعث بعد الموت نیز منکرند این انکار آن سیوم بنیاد اصول شایستہ
و نرداینها حشر و نشر چیزی نیست مقصودشان از انکار حشر و نشر دور کردن فرق حلال و حرام
است انسان خود را در زیر اثر خیال قوت و قدرت کسی کہ در خود خود را مجبور تفہم بلکہ
آزاد بودہ چیزی را کہ خواهد بکند چه ضرورت است کہ بلا وجہ حکمرانی خدا را بالائے سخر و انداختہ
بحکام او پابند شویم بر انسان بخواہشات و خیالات خود قطعاً آزاد است این نظریہ
مادین و دہرین است ناظرین کرام این تقریر دلیلی بر مادین و دہرین را بشویند کہ آیا
این دلیل مدعیان عقل مطابق دلیل حیوانات نیست چنانچہ حیوانات ماتحت کسی نیست
و ممکن نمیباشند آزادی زندگی بسر ببرند، کدام کشتہ را کہ خواهد ہم می اندازند و بکدام
مادہ کہ خواهد جفت میکنند آنها را کہ نام ایجاب و قبول و نکاح ضرورت نیست، و چنان این

آزادی خوایان بحال حیوانات، شرکت میجویند، شرعیہ اسلامیہ این میگوید کہ شمار در آرزو آرزو
باشید، حیوان و شتر بے مهار نگردیند، بز و اینها انسان و بہائم چہار پایان در احکام فرق
نیست چنانچہ حیوانات پابند اخلاق نیست و اینچنین انسانات نیز پابند اخلاق نیست
این عقیدہ و نظریہ برائے انسانیت پیغام مرگ است و مردمان را دعوت حیوانیت و چہار پای
میدہند، بسیار خوب است کہ میجو این دعوت را قبول کند و دل را خوب آراوردہ
حیوان شوید کہ جائے کہ میجو ہی پاخانہ و پیدای کنید و ایستادہ بشاید طہارت و استی
ضروریست و شاش کردہ رفتن گیرید۔ خداوند کریم این مسئلہ را در قرآن کریم نہایت وضاحت
بیان فرمود چنانچہ میفرماید ایحسب الانسان ان یترک سدىٰ ؤایا انسان ^{فان} ^{لا} ^{یستطیع}
کہ در امہل خواهد گذاشتہ شد کہ ہرچہ خواهد کند بعد از ان خلقت خود را بر امکان بعثت حجت
گردانید۔ المریکن نطفۃ من متی یعنی دشمنان علقۃ فخلق فسوی
فجعل منہ الزوجین الذکر والانیث ایس ذلك بقدر علی ان یحیی
الموتی و دیگر جا ارشاد فرمودہ۔ انحسبتم انما خلقناکم عبثا وانکم الینا
ترجعون ہ ای امکان میکنند کہ من شمارا عبث پیدا کردیم و شما طرف من رجوع عن
کنید و باین قسم آیت ہا تردید منکرین بعثت را کردہ میشود کہ انہا بعثت بعد الموت را بعثت
و خلاف میفہمند و در قرآن کریم دلایل کہ بر امکان حشر و نشر قائم شدہ او برائے اہل عقل و داند
کافی و دوائی و وسکت ہستند البتہ کہ سائیکہ معاندان از وجود صانع را انکارند برائے انہا هیچ
دلیل مقنع و اطمینان بخش نمیباشد و جہالت و وقاحت انہا را هیچ علاجی نیست تا وقتیکہ او بہ
عیش و خرم و آرامی مست اندکدام دلیل عقلی بر انہا کار گیرنیشود مگر کہ ام بلار و افلاس و شکرگدنی
انہا را بہماندہ میتواند چنانچہ موسی علیہ السلام فرمون را بدلائل ربوبیت و الوہیت خداوند عالم
بہماندہ نتوانست مگر وقتی کہ او در موضع دیباستے نیل افتاد و گروانی دریا را گرفت این وقت
بجور شدہ خدا را تسلیم شد و گفت امنت انہ لا الہ الا الذی اہنت بہ بنو
اسرائیل۔ از جملہ منکرین بعثت کردہ ملاحظہ است کہ او بعثت بعد الموت را عقلاً
بحال میفہمید و در قرآن کریم در بیشمار مواضع بر امکان بعثت و حشر و نشر سخنین و لائل قائم

شده اند که او برائے عقلمندان کافی و کافی اند۔

قال الله تعالى يا ايها الناس ان كنتم في ريب من البعث فانا خلقناكم
من تراب ثم من نطفة ثم من علقه ثم من مضغة مخلقة وغير
مخلقة لنبين لكم ونقرر في الالواح ما نشاء الى اجل مسي ثم نخزكم
طفلا ثم لتبلغوا اشدكم فمنكم من يتوفى ومنكم من يرد الى ارض

العمركيلا يعلم من بعد علم شيئا وترا الارض حاصدة فاذا انزلنا عليها
الماء اهتزت وربت وانبتت من كل زوج بهيج ذلك بان الله هو
المتدبج الموتى وانه على كل شيء قدير وان الساعة آتية لا ريب فيها

وان الله يبعث من في القبور۔ **ترجمہ** اے مردمان اگر تم جاؤ زندہ شد

بعد از موت بشک و ترد و مبتلا ہستید پس شہادہ پیدائش خود و فکر نائید تمام شک و تردید

شمارا و این است کہ من شمارا ابتداء از خاک پیدا کردم باز از نطفہ و باز از خون سببہ و باز از

قطعه گوشت کہ گاہ از ان صورت ساخته میشود و گاہ نہ، بیان ترتیب و قدر کج شمارا پیدا

کردم تاکہ قدرت و حکمت و کمال صنعت خود را بشما ظاہر نمایم از جملہ الطہارہ قدرت نیست

کہ شما تا معاد معین در رحم میباشید بنا بر ساختہ از شکم مادر تان بیرون می آیم باز شمارا

تجدید روح پرورش می نمایم تاکہ شدت و قوت جوانی خود برسیند و بعض را پیش از جوانی او را

قبض میکنم و بعضی تان را بہ بدترین عمر رد کردہ میشود نتیجہ او این میباشد کہ بعد از دانستن چیز را

نبیداند و یک دلیل بر کمال قدرت او این است، ان خدایکہ بر پیداکردن شما ابتدا قادر است و دوم

باز نیز قادر میباشد کہ از مثال قدرت او این است کہ شما می زمین خشک میگردو پس وقتی کہ بران

آب را نازل کردیم تو تازہ میگردو و گلہا میروید و قسم چیز را من نفیس سبز میکند از این وجہ او خدائی

بر حق و قادر مطلق است و او مردہ را از زندہ میکند و او بر چیز قادر است و تحقیق قیامت ضرور

است و تحقیق اللہ تبارک و تعالیٰ مردہ را از قبر با بعثت و خروج مینماید۔

خلاصہ دلیل اول معاد جسمانی این است کہ حقیقت معاد جسمانی

اول دلیل معاد جسمانی

تخریب و تعمیر است یعنی موجودہ نظام دنیا را در ہم و بر ہم

ردن این تخریب دنیا است و در بدل آن تعمیر آخرت میشود و این هر دو حقیقت معاد جسمانی است و این هر دو کار فعل الہی است نہ فعل انسانی، اگر کدام انسانی این را دشوار و اندیش او قوت و قدرت ناقص و محدود خود را دیده و دشواری فہمندیکن باعتبار قدرت خالق سبح و دشواری نیست زیرا کہ آسانی و مشکلی کار باعتبار ما علی میباشد مثلاً برداشتن بیست سیر بزمورچہ و دشوار است لیکن برخیل آسان است حالانکہ مورچہ، ذیل ہر دو بزر مخلوق و حیوان بودن برابرند لیکن خالق و مخلوق اصلاً برابر نیست پس اگر تخریب و تعمیر دنیا بر انسان مخلوق دشوار باشد ازین چه لازم می آید کہ بلحاظ قدرت خالق کائنات نیز دشوار باشد حالانکہ بناء عمارت موجودہ دنیا از خالق کائنات شدہ است و در ایندن از آبادی آسان است مایان انسان با وجود مخلوق بودن کدام عمارت بلند و بزرگ بسازم آنرا خراب کردہ در جہتے او دیگر عمارتی ساختن قدرت دارم آیا خالق کائنات را این قدرت نیست کہ او بنا کردہ عمارت دنیا خود را خراب و تراب کردہ بجلتے او عمارت آخرت را قائم کند یقیناً او اینچنین کردہ میتواند و این معاد جسمانی و قیامت است کہ صحت و صداقت او عقلاً ثابت شدہ۔

دلیل معاد جسمانی در قیامت انسان را برلئے مجازات اعمال دوبارہ زندہ میشود چنانچہ خالق کائنات مرتبہ اول انسان را زندگی عطا فرمود کہ

اورا بمشایدہ کا بنیم و بلان وقت نام و نشان انسان نبود ہل اتی علی الانسان حسین

من الدھر لم یکن شیئاً مذکوراہ سورۃ الدھر۔ انسان را قبل از ابتداء وجودش چنین وقت آمدہ بود کہ بوجہ معدوم بودن قابل ذکر نبود و الحال دو بارہ زندہ کردن زیادہ بعقل و قیاس قریب است اگر معمار باشی اول مرتبہ یک مکانی بنا کرد و باز او را دوم بار آن قسم مکان دیا از ان عمدہ بنا کردن کدام دشواری نمی باشد بطرف این قرآن کریم انسان را متوجہ نمودہ۔ کما بد ان اول خلق نعیدہ و عدا عیننا اناکنا فعلینہ سورۃ النبیاء آیت ۱۰۳ من انسان را اول مرتبہ بنا کردیم و دوم بار نیز بنا میکنم این از من پختہ وعدہ است ضرور اینچنین خواهد کردیم۔ و منسرب لنا مثلاً و لدنسی نعلقما قال من یحیی اعظام و یمریم قل یحییہا الذی انشاہا اول مررہ یحییہا

انسان برای من مثال بیان کرد که پوشیده استخوانها را کدام کس زنده میکند و پدید
 خود را فراموش کرد بجز آن ذاتیکه اول بار پیدا کرده باز او زنده میکند بلکه در دیگر آیت
 فرموده وهو اهلون علیہ بلکہ دوم بار پیدا کردن آسان است نسبت باول
 بار ازین آیت قیامت شدن بطور عقل ثابت شد و این آسانی انقدر قدرت انسان
 در نه قادر مطلق را همه صورتهای ممکن است و لکن المثل الاعلیٰ برای او اعلیٰ کمال
 قانون عامه است اگر دو کار خاص از یک نوع
 دلیل سوم معاد جسمانی باشد اگر فاعلی یک نوع مشکل کار را کرده تواند

آسان کار را بطریق اولیٰ میتواند مثلاً یک خیاط بالا پوش و قباج را ساخته تو از چاد
 را بطریق اولیٰ ساخته میتواند زیرا که هر از یک نوع کار است یعنی از قسم خیاطت
 است. و اینچنین انسان دو مخلوق است زمین و آسمان هزار بار و کرده سیر
 مخلوق است وقتی که خدا این را پیدا کرد و انسان که یک کوچک مخلوق است آنها
 دوم بار پیدا کردن چه مشکل است که هر دو کار از یک قسم کار است یعنی از نوع
 تخلیق است کسیکه تخلیق مخلوق اکبر را تواند تخلیق مخلوق اصغر را چر آن تواند در قرآن

کریم ارشاد فرموده. اَمْ نَتَمَآ اَشَدَّ خَلْقًا اَمْ السَّمَاوَاتُ مَنزُومًا رَفَعْنَا سَمَاوَاتٍ
 فَسُوِّهًا. آیا پیدا کردن شما مشکل است یا آسمان که در اللہ تعالیٰ بنا ساخته
 و بسیار در جات بلند گذاشته و را از الذرعت (۳۱) یعنی قدرت خداوند را از
 تخلیق آسمان عظیم معلوم نماید که دوم بار تخلیق شما انسان یقیناً در قدرت
 اللہ تعالیٰ داخل است لهذا دوم بار زندگی انسان عقلاً معقول است.

دلیل چهارم مجازات اعمال معاد جسمانی
 بجز از انسان تمام کائنات است

انسان پیدا کرده شده. و سخر لکم فی السموات و الارض. انما انشا

اللہ تعالیٰ برائے کار و خدمت شما تمام کائنات زمین و آسمان را مقدر کرد و انسان را برائے اطاعت و عبادت خود پیدا کرد. وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون، من انس و جن را خاص برائے عبادت خود پیدا کردم و نتیجہ عبادت ثمرت او اگر قیامت یا دوبارہ زندگی و مجازات اعمال و جنت و دوزخ چیز می باشد نتیجہ عبادت ہم چیز می نمی براید و قتیکہ عبادت بے نتیجہ و لغو ثابت شود و تخلیق انسان نیز عبث و لغو ثابت میشود و اگر تخلیق انسان عبث شدہ تخلیق تمام کارخانہ عالم نیز عبث میشود پس تمام تخلیق عمل خالق کائنات عبث و بیکار ثابت میشود و اگر این از شان حکمت خدا خلاف است لهذا طہو نتایج اعمال انسان بہ شکل قیامت و آخرت ضروری است کہ در دنیا طہو آن نیست تاکہ در تمام کارخانہ خداوند تعالیٰ عمل عبث موجود نہ شود و در کارخانہ عالم و تخلیق انسان کہ حکمت او است ظہور پذیر گردد و تاکہ ازان ثبوت قیامت ضروری شود

پنجم دلیل مجازات اعمال قیامت

آیت کریمہ: ایحسب الانسان

ان ینترک سدی آیا انسان

گمان میکند کہ در بے کار گذاشتہ شود تا بید مضمون این آیت در آیت دیگر است

افحسبتم انما خلقتکم عبثا و انکم الینا لا ترجعون ہ آیا گمان میکنند کہ من شما را عبث پیدا کردم آیا برائے یافتن مجازات اعمال طرف من رجوع نمی کنید، در دنیا نیک و بد ہر قسم انسان موجود است بعضی فیض لسان است و بعضی ظالم است و بعضی تا بعد از اللہ تعالیٰ و بعضی از اللہ باغی، و بعضی عادل، و بعضی مفسد،

و بعضی متقی، و بعضی ناجر لهذا تمام اقوام عالم بر وصف عدالت اللہ تعالیٰ اتفاق است، این ضروری است کہ سلوک و ظرف عمل خدا با ہر و فریق یک قسم باشد و عدالت اللہ تعالیٰ ظاہر میشود خود را از انی بادشاہتہ بہرہ و عاوار و باغی بلا بر

سلوک نمی کرده باشد و نادار را انعام میدهد و باغی را سزا و جزا میدهد و خلاف و دلا از عدل و حکمت خود خلاف میداند لیکن میان می بینم و زندگانی دنیا بهمهرا انسان نیک و بد یک قسم برابر سلوک بتطبیق آید بلکه بسیار اوقات است که عیش و زندگانی باغی و ظالم و انسان بد عمل را ترقی میدهد و بسیار خدا ترس و عادل بے ضرر و نیک افرو و در تنگی و سختی میباشد اگر بالفرض بعد ازین زندگی دنیا زندگی آخرت نباشد پس عدل و کائنات ظاهری مشهود است؛ لهذا ضرور شد که بعد ازین زندگی دیگر زندگی اخروی میباشد تا که در آن باغی عادل نیک و بد انسان را بمطابق اعمال شان سلوک کرده شود و عدل و حکمت اللہ تعالیٰ نمایان گردد و این است قیامت و روز مجازات اعمال که او عقلاً ضروری ثابت شد قرآن کریم طرف آن درین آیت توجه داده است.

امر يجعل الذین امنوا و عملوا الصالحات کالمفسدین فی الارض امر
نجعل للمتقین کالظالمین آیا اگر آخرت نیست من مومنان را مثل مفسدان میگردانم
و بهمهرا خدا ترسان و بدکاران یک قسم سلوک میکنم، این قسم هرگز نمیکنم.

ششم و سابعاً قیامت مجازات اعمال
این تالونی ضابطه است که برائے
هر چیز مرکب بسائط و مفردات

ضروری است مثلاً اگر اصلی مرکب باشد مانند انسان که از چهار عناصر مرکب است
آب خاک باد آتش برائے این مرکب مفردات خالص موجود اند مثلاً خالص آب
خالص خاک، خالص باد، خالص آتش، این مفردات که در بدن انسان آب خاک باد
آتش موجود است خزانة آن دیگر مرکز است، اینچنین است مرکب مصنوعی مثلاً آتش
سکنجباین یک مرکب است که در اجزای آن آب سکر شکر است، این بر سه اجزاء در
صورت خالص از سکنجباین برود لکن است این تالون و ضابطه بر ایمان و اعمال
جواهر و اوصاف هر دو حاوی است مثلاً اگر در جامه کسی این قسم رنگ باشد

که ادا از سیاه و خالص سرخ رنگ، حالاً بما تحت این ضابطه می بینم که زندگی دنیا از غم و خوشی مرکب است. نه خالص خوشی موجود است و نه خالص غم، بزرگت رنگ شخص خوشحال صرف از خوشی بهر مند نیست بلکه در غم نیز لایحق است زیرا که او پیر و ضعیف میگردد و بیمار میشود و می میرد و اقارب اجباب او می میرد و در مال و عزت و اقتدارش فرق می آید این همه غم است و کثیر مغوم و تنگدستی انسان چیزی خوشی میباشد بدریجه باد و هوا، نفس میگردد و آب مینوشد و طعام میخورد و همه اینها خوشی است حیات انسانی که از غم و خوشی مرکب است بلکه هر دو جزء این مرکب خالص مفروض شدن ضروری است که مخزن اجزاء آن مرکب باشد یعنی در یک مرکز خالص غم بدون ضروری است که در آن خوشی نباشد و در یک مرکز خوشی و مسرت ضروری است که در آن نام و نشان غم نباشد و این هر دو مرکز در دنیا وجود ندارد بنا بران وجود قیامت و آخرت ضروری است که در آن صرف دو مرکز باشد یک مرکز صرف غم یعنی دوزخ و دوم صرف خوشی یعنی جنت تا که براتے مرکب مخلوط که زندگی دنیا است وجود خالص مفروضات متحقق نشود تواند لهذا این ثبوت قیامت دوزخ و جنت ثابت شد.

مفتم دلیل برای اثبات قیامت و مجازات اعمال | در افراد انسانی بعضی صالح و بعضی مفسد

اندر زیر که در تمام افراد انسانی این قسم مجموعه است که در آن قیمتی و اعلی اجزاء است و خیس و ادنی اجزاء نیز است چنانچه گندم در خوشه گندم دانه آتش قیمتی و اعلی چیز است و باقی گندم که پوست او است لائق خوراک انسان نیست بلکه براتے خوراک چهار پایان است ازین جهت در حقان خرمن را کوبیده باد میکند تا که اعلی و ادنی اجزاء یعنی دانه و گاه اش را براتے حیوانات مقرر میشود و براتے انسان دانه را اینچنین در قیامت امتیاز برابر و بخار، اجبار و اشرار را در خرمن میدان محتر ضروری است.

وامتاز الیوم ایھا المجرمون (سورۃ ۵۹) اسے مجرمان از نیکو کاران جدا شونید
 ان یوم الفصل کان میقاتاً لاد العینا و آیت ۱۴) برائے امتیاز نیک و بد انسانان
 تاریخ و مبعاد مقرر است تاکہ اجزاء را اختیار و صالحو را بمناسبت یعنی بخت رساند
 بشود و کاین فطری مقام آن است و اشرار را بد و زرخ رساندہ شود کہ فطری مقام
 او همین است ازین بیان صرف ثبوت قیامت نشد بلکه ثبوت جنت و دوزخ
 نیز شد گویا جنت را مانند معدہ انسانی و دوزخ را مانند معدہ حیوانی بفہمند و ابرا
 و اشرار را مانند غلہ و گاہ بفہمند۔

دلیل ہشتم بر اثبات قیامت و مجازات اعمال | اصلاح بشری تمام اقوام عالم را

محبوب است کہ بیچ انسان نہ بحق خدا تلف کند و نہ بحق انسان تلف کند تاکہ
 زندگی انسانی با امن و امان و اطمینان و خوش حالی گذرد و لہذا اقوام مختلفہ بر اصلاح
 بشری انتظامات مختلفہ در برد و مقرر کردند و اچانہ ہائے مختلفہ بنا کردند لیکن اصلاح
 بوجود آمدہ اسباب عقلی برائے اصلاح رساندہ تعلیم است۔ قانون است عقیدہ مجازات
 اعمال سبب اول یعنی بتعلیم انسان از نیک و بد آگاہ میشود لیکن تعلیم انسان را ماد
 عمل ساختہ نمیتواند دانستن نیک و بد دیگر چیز است و نیکی کردن و بدی ترک کردن
 دیگر چیز است تعلیم اول چیز حاصل میشود نہ دوم و سبب دوم کہ قانون است
 در سلسلہ اصلاح بشری غیر از نیک و بد آگاہی نیست زیرا کہ ارتکاب جرائم را
 روح میکند تا وقتیکہ در روح پاکیزگی و انقلاب پیدا نشود جرائم تبدیل صادر
 شونیدہ است قانون بجزاردادن مجرم کامل کامیاب نمی باشد۔ بوجوہات ذیل
 ہند۔ ہر جا قانون حکومت نمی باشد در علاقہ ہائے آزاد نہ قانون است و نہ حکومت۔
 اگر کدام جائیکہ حکومت و قانون موجود باشد باز مجرم ارتکاب جرائم را باین قسم جائے

میکنند که بیخ گواه و شاهد موجود نمی باشد درین حالت از جزایرتا لذنی محفوظ می ماند
 و کار اصلاح ناتمام میگردد پس اگر گواه موجود باشد لیکن اینطور مواضع پیش پیش
 که گواه بر است شهادت دادن مانده نمی باشد پس اگر کدام وقت برای شهادت
 مانده شود لیکن از ترس غیب و ترس سبب مدعی علیه یعنی مالی و یا ضرر سانی و یا از صدق
 شهادت منع میسازد پس اگر نسبت شهادت راستی هم نباید لیکن وکیل فرقی محتاط
 بر شاهدان سیرج کرده شاهدان مشکوک ساخته شهادت را به اثر میسازند که مجرم از
 سزا محفوظ میشود پس اگر بالفرض بعد از جرح شهادت درست ثابت شود لیکن در
 حکم غلطی کرده میتواند خصوصاً وقتی در دفع تلقوی نباشد و از رشوت و سفارش متاثر
 گذشته که مجرم را سزایابی بری میگرداند پس اگر بالفرض سزا داده شود لیکن
 این ضروری نیست که سزا بطلان نوعیت جرم باندازد سنگین باشد و قیاساً این احتمالاً
 پیدا شد چگونه جرائم را منع کرده میتواند همین وجه است با وجود قانون و سزا تعدد جرائم
 و قیدی را روز بروز اصرافه شونیده است لهذا با صلاح بشری کار را از قلب و ضمیر
 شروع کردن ضروری است تا که صدور جرائم را نیابی و در صورت صدور و راه حال جزای
 داده شود در بنیاد اصلاح قلب و ضمیر بختگی عقیده مجازات اعمال و یقین قیامت است
 که از یقین آن این تصور پیدا میشود که هر جرم و حق تلفی در حقیقت اسباب تباہی آخرت
 است و بعد چند روز فواید فانی بصیبت دوامی بتلا شدن است که این کار
 عقلمندان نیست و همین عقیده مجازات بود که از ان بے باکان را فرشته خصلت گردانید
 و از محکم بودن عقیده دل و دماغ روشن شدند از ان جانام و نشان جرائم و ظلم و حق تلفی
 برداشته شد و با صلاح بشری همین یک نسخه مجرب است که یکمیزد و بیه مجربات و
 مشاهدات با ثمرات اصلاحی خود دنیا را روشن کردند ازین جهت بنگاه زلویه اصلاح
 بشری وجود قیامت و مجازات اعمال یقینی است و در صورت یقین ناکرین

نسائیت اغراض و مفادات و جلب منفعت و خون ریزی با واقع خواهد گردید۔

دلیل نهم برای اثبات قیامت و مجازات اعمال | از جمله کائنات انسان قیمتی چیز است لیکن عمر حیات

این مختصر است زمین و کوه و طول مدت دراز تا تم اند یکین زندگی انسان یک شعله مختصر است که بیک پُف کردن موت می میرند حال آنکه اگر در خانه کدام شخص یک طرف گلی باشد و دیگر طرفی طلائی پس طرفی طلائی بایستد میشود که بیخ مالک تنبری قیمتی خود را بخورد و جدا نموده باشد ازین معلوم شد که کامل زندگی انسان همین مختصر زندگی و نبوی نیست بلکه این یک تمهید برای زندگی ابدی است که در آخرت بعد

از قیامت بطور جزاء اعمال نصیب میشود۔ وان الدار الاخرة لیسى الحیوان
و این زندگی آخرت زندگی حقیقی برای انسان است که دراز و ابدی نیست و عمر محدود است تا که انسان قیمتی نسبت به راز عمر دیگر کائنات زیاده ثابت شود و ضابطه دراز عمر قیمتی اشیاء در مقابل اشیاء خمیس کامل گردد۔

عقیده فلاسفه یونان درباره معاد جسمانی

فلاسفه یونان در اصل قائل به معاد نبودند و بگذارم معاد یکی برای نام اعتقاد داشتند که عدم است زیرا که حاصل عقیده معاد آنها این است که شخصی علوم حقه را حاصل کند و علوم حقه نزد اینها چه است محض اینست که افلاک نه اند و همه گردی اند و مانند پوست پیاز تو بر تو یکجا بادگیری متصل اند و زیر افلاک چهار کوره است که ترتیب او این است که از همه پایین کوره ارض بالائی او کوره آتش و بالای او کوره هوا است و بالا کوره هوا کوره آتش است و این همه کوره را کوره افلاک میخوانند که در وقت متحرک میباشد و از آن خدق اقیانوس بیخه شکست در بیخه بحال

است کسلی را ترتیب این عالم بطور صحیح معلوم شود اخلاق او خوب میشود و بعد از
 مردن در اسکون و راحت حاصل میشود و علوم خود را دیده و دانشی خاص حاصل میشود
 و این جنت جنت اوست و کسی بر ترتیب عالم جاهل باشد اخلاق او بد میشوند و
 بعد از مردن بسبب جهالت و بد اخلاقی در سخت تکلیف میرسد و این دوزخ اوست
 است بسمان الله آیا علوم عالیہ این است که دانستن و نادانستن آنرا دار و مدار
 راحت و الم و جنت و دوزخ قرار داده اند. و این مثال شان است، چون آن کرمیکه
 در سنگی نهان است، زمین و آسمان او آن است. کدام وقتی که داخل سنگ شد
 همین زمین و آسمان او است مثل جنین و بچه تا وقتی که در شکم مادر باشد پس او شکم
 مادر از همه مکان بزرگ می فهمد. وقتی در دنیا آمد گریه شروع میکند و این حال علوم
 فلاسفه است که در اینجا اینها دانند ترتیب عالم را بر انتهای راحت و نادانینده
 آن را بر الم دائمی قرار داده اند حق تعالی در باب اینها میفرماید. فرحو میما عند

من العلم
فلاسفہ قدیمہ از فلاسفہ جدیدہ بکتاب بودند

فلاسفہ قدیمہ اگر چه بطور صحیح بر معاد قائل نبود مگر بزرگ قائل بودند و عاقل بودند
 حالت آنها در استحضار موت این بودند که از لذت دنیا و متاع و عیش و عشرت بسیار
 اجتناب میکردند و در این زمانه حکمت جدیدہ پیچ حکمت نیست بلکه حکومت
 است خلاصہ حکمت این زمانه این است چه قسم ممکن باشد تمام عالم را مسخر میکنند
 تا ما بتاب و آفتاب رسیدن کوشش میکنند تا که در اینجا نیز مخلوق را مسخر کنند آنقدر
 صنعتی چیزی را ترقی کنند است و همین قدر اخلاقیات تنزل شونیده است و ماده
 پرستان بعلیه روان است و روحانیت را در دنیا شونیده است فلاسفہ قدیمہ مثل
 فلاسفہ جدیدہ بدام لذتہاست نفسانی و شہوانی گرفتار نبودند.

حدوث عالم

متکلمین اسلام میگویند که این عالم حادث بحدوث زمانی است یعنی وقتی بود که این عالم موجود نبود بعد از آن بقدرت و اراده الله تعالی پدید آمد، فرقه دهریه بوجود کلام خالق و صانع و خدا قائل نیست اینها میگویند که این عالم قدیم است و تمام کار و بار آن بجز کلام متصرف حقیقی خود بخود جاری است و این قسم از قدیم چالان است و همین قسم همیشه چالان خواهد بود و عقده و عالم را نه کلام ابتدا است و نه کلام انتها و نه کلام روز جزا است که در اسرار داده شود لهذا وقتی عالم را کلام بانی و صانع نباشد سزا کلام کس و بد عقیده فرقه دهریه بعقیده قیامت و حشر و نشر با کل معارض و منافی است و در میان فرقه دهریه زیاده کسی بد بخت و گمراه فرقه نیست که ادین را بقصد عقیده باشد که این کارخانه عالم بجز کلام متصرف حقیقی جاری است و این عقیده از فطرت انسانی بدرجه نهایت بعید است زیرا که در فطرت و طبیعت انسان میلانیت بطریق خالق خود مریکند است ازین زیاده ممکن نیست کسی از خالق خود منکر باشد و از فطرت منحرف گردد، مثل دهریان فلاسفه یونان نیز تقدم عالم قائل اند و از حشر و نشر جزا و سزا منکر اند لیکن بوجود و ثبوت واجب الوجود قائل اند و حکما یونان اگر چه تقدم عالم قائل اند لیکن تقدم زمانی نه فاتی یعنی پیش از آن کلام عدم خارج نیست که عالم در کلام وقت و کلام زمان موجود نبود بعد از آن موجود شد باشد لیکن عالم حادث بحدوث ذاتی است مقصد این است که عالم به وجود خود بواجب الوجود محتاج است و از واجب الوجود مؤخر میباشد لیکن مؤخر بودن ذات عالم از واجب الوجود صرف لحاظ عقل است نه در خارج و واقع - چنانچه حرکت قلم در وقت کتابت بجز حرکت دست محتاج است و احتیاجی صرف لحاظ عقل است که از آن مؤخر است لیکن باعتبار زمانه مؤخر نیست زیرا که باعتبار زمانه حرکت دست و حرکت قلم بیکیه با دیگر متعارف است. در حکما یونان سقراط و لبقراط و ارسطو و جالینوس و غیره شامل اند در عقل معاش چه قدر ترقی یافته بودند لیکن از عقل معاد عاری و خالی بے نصیب ماندند در عقل معاش آنها طب و

فلسفہ و حکمت و طبیعیات و فلکیات و ہندسہ و حساب و غیرہ تمام فنون ضروریہ را بحد
 کمال رسانیدہ بودند لیکن در علوم انبیہ و سخن خانہ چہ جگہ دروازہ و در ہنر قدم نگذاشتند و محروک
 ماندند چنانچہ بعضی از وجود خدا منکر است و بعضی بقدم عالم معتقد است و شکر و نشر و بخت بعد
 الموت را محال می ہمند و بعضی سیونی و افلاک را قدیم میگویند و بعضی از وجود جنات منکر است
 و غیر ذلک من الخرافات این کسانہا بنام عقلا و حکما مشہور است و مدعی علم و حکمت است
 لیکن این را خوب دانید، علم کہ راہ حق نماید جہالت است، یعنی بعلمیکہ معرفت حق تعالی را صحیح حاصل
 نشود و علم و معرفت نیست بلکہ جہالت و سفاہت است، کما قال تعالی و من
 یرغب عن ملتہ ابراہیم الامن سفہ نفسا و ہری و فلسفی این فرق است
 کہ دہری مطلقا از صنایع عالم منکر است و فی فلسفی از صنایع مختار منکر است

عارف رومی قدس سرہ السامی و شہ پارہ متنوی ص ۲۲۸

در بارہ حدوش عالم یکے بحث سنی و فلسفی و دہری را نقل فرمودہ است
 آن یکے میگفت عالم حادث است چہ فانی است این چرخ حقیقتش وارث است
 آن یکے میگفت گردون فانی است چہ بے گمانے این بانیا بانی است
 دیگر گفت این قدیم بے کیست چہ نیستش بانی یا بانی و نیست
 منکران گویند خود است این قدیم چہ این چہ را بنیدیم بر زب کریم
 جملہ پندارند کہین خود واکم است چہ بود قدیم این جملہ عالم قائم بہت
 عارف روحے قولے منکرینے خدا را نقلے کردے تردید میفرماید
 گوری ایشان درون دوستان چہ حق برویایند باغ و بوستان
 ہر گلے کاندردون بویا بود چہ آن گل از اسرار گل گویا بود
 بوی ایشان در غم انف منکران چہ گرد عالم می رود پرودہ دران
 منکران، بچو جمل زان بوئے گل چہ یا چونازک مغز از بانگ و ہل
 خوشتن مشغول سے سازند و غرق چہ چشم میدوزند از لعسان برق
 چشم میدوزند آبخا چشم نے چہ چشم ان باشد کہ بیند ما منے

اے فلک در فتنہ آخیز زمان یہ تیز میگردی بدہ آخیز زمان
 خنجر تیز تو اندر قصدماسا یہ نیش زہر آلود در فصد ماسا
 اے فلک از جسم حق آموز جسم یہ بر دل مودان من چون مار زخم
 حق آنکہ چرخہ چرخ ترا یہ گرد گردان بر فزانه این سرا
 کہ دگر کون گردی در حمت کنی یہ پیش ازان کنز شیخ مارا بر کنی
 حق آنکہ دایگی گردی نسخت یہ تا نہال ماز حاک آب دست
 حق آن شہ کہ ترا صاف آفرید یہ کرد چندان مشعلہ در تو پدید
 آنچنان معیور و باقی داشتت یہ تاکہ دہری از ازل پنداشتت
 شکر دانستیم آغاز ترا یہ انبیاء گفتند آن راز ترا
 آدمی داند کہ خانہ حادث است یہ عنکبوتی نے کہ در وی عابث است
 پیشہ کے داند کہ این باغ از کیست یہ کو بہاران زاد و مرگش رویت
 کریم کاند چوب زاید است حال یہ کے بدانند چوب را وقت نہال

خلاصہ کلام ایسے اسنہ کما تمام جہان حادث است از عدم بوجود آمد علی سما گوس

دراز است در میان مردمان مشہور است یہ کہ عمر گوس سہ ہزار سال پیدا شد
 جملہ پندارند گوس باقی است یہ نے غلط کردند یک کس باقی است
 چونکہ ظاہر بین شد اندر جہدیش یہ می نہ بیند از عمی نہ پس نہ پیش
 می مانند در جہان یک تار مو یہ کل شی ہالکے الاوجہما

جوابات عقیدہ مولا نامہ سلسلہ حق تعالیٰ پر مشتمل اور حوالہ

از وقتیکہ تاریخ انسانی پیدا شدہ ازان وقت عقیدہ بر اثبات باری جل مجدہ موجود شدہ و
 است و ہر قوم و ہر ملک اکثریت افراد برین متفق شدہ اند اگرچہ در باقی چیز با اختلاف موجود
 است لیکن بر وجود باری تعالیٰ اکثریت عقیدہ انسانی متفق است و ضرور ہر دور و ہر
 دور حاضرہ یک جماعت قلیا منکر خدا میباشند لیکن این انکار ایشان بہر ہم تحقیق علمی ہر ہما

و دلیل معنی نیست بلکه مظاہرہ لاعلمی است سبب انکار جماعت قلیل و ملحدین و منکرین
 است کہ انہما در دائرہ سائنس و محسوسات خدا را نیافتند لہذا انہما را وجود خدا معلوم نہ
 نام این عدم العلم است کہ نہ مردمان بے وقوف علم بالعدم می نهند، و قتیکہ وجود باری
 از دائرہ محسوسات خارج باشد پس درین دائرہ یا قتن خلا چگونه ممکن باشد لیکن نیافتن خدا
 در دائرہ محسوسات دلیل شدہ نمی تواند کہ ادا صلا موجود نیست مثلاً اگر در موضع خشکی ماری
 را یافته نتواند آیا انکار از وجود ماری صحیح است اگر در دریا یا چیز مری خشکی را نیابد از
 او کلیتہ انکار نیست است و متعلق دہرین چیزی را نوشتیم کہ انہما خود اقرار دارند بر وجود خدا
 کہ عالم کلان این گروہ است او نوشتہ است چونکہ مایان از آغاز و انجام کائنات خبر نیست
 لہذا این منصب مایان نیست کہ ازلی وابدی کسی را انکار کنیم چنانچہ ثابت کردیم او کار مایان
 نیست۔ مادی مذہب خود را از بحث وجود عقل نشان در کنار میگیرند۔ چنانکہ انہما را دوبارہ وجود
 عقل کدام علمی نیست و میگویند کہ مایان حکمت الہی را نہ منکریم، سیم و نہ مثبت، کہ مایان از
 نفسی و اثبات جدا است لیکن اکثر سائنس دانان بوجود خدا قائل اند۔ حوالہ الکلام حصہ دوم ص ۹
 بلہ اینک نیوٹن میگویند کہ در اجزاء کائنات باوجود ہزاران انقلاب زمان و مکان ترتیب
 و تناسب است این ممکن نیست کہ بغير کدام ذات موجود باشد کہ او از ہمہ اول است و
 صاحب علم و اختیار است۔ درین زمانہ از ہمہ بزرگ حکیم و سائنس دان ہر برکت سپرد است
 میگویند کہ این تمام اسرار با کیفیت نشان این است کہ مایان چه قدر زیادہ غور و فکر کردیم
 ما نیست، او زیادہ میشود لیکن اینقدر قطعی ثابت شد کہ از انسان بالا کدام قوت ازلی وابدی موجود است
 کہ از تمام اشیا ضعیفتر است۔ کیمیل فلامریان فاضل فرانس میگویند کہ تمام اساتذہ از فہمیدن این چیز عاجز
 گردیدند کہ وجود چگونه شد و چگونه برابر جلالان است۔ انہما را اقرار کردند باین قسم قائل
 محبوبید سازد کہ ہمیشہ ہمہ وقت قائم باشد۔ یک پروفسور یعنی نوشتہ است کہ عجایب منظر
 نہایت خدائی قادر دانا پیش نظر این قسم جلوہ مینماید کہ چشم بہائے من مفتوح اخلاص می
 ماند و من بالکل دیوانہ میشوم کہ در ہر چیز حق قدر خود خورد و چیز را است و چہ قسم عجیب قدرت
 و چہ قسم عجیب حکمت۔ یہ قسم بحیثیت ایجاد یافته میشود۔

فوق تسل در انسانی کو پید یا نوشتہ است کہ مقصد علوم طبیعیات صرف این نیست
 شنکی عقل مایان را دور کند بلکه مقصد بزرگ این است کہ مایان نظر عقل خود را ہر طرف
 مالتی کائنات توجہ نماید و بر جلال و عظمت او فرغیہ و عاشق کریم را کلام ص ۳۸، ۲۹۶

ثبوت باری مجرب و روشنی فکر جدید

صاحبان فکر جدید را در راه معرفت الہی حامل سہ شبہات است کہ یک علمبردار
 انکار خدا امریکائی مشہور ملحد این شبہات ذیل را پیش کردہ
 ۱۔ بذریعہ علم قطعی کہ حسن یا وجودان است یعنی حسی و باطنی باین ہر دو راہ وجود باری تعالی
 ثابت نمی باشد۔ ۲۔ حقیقت ذات باری تعالی از تصور بالا است و چیزی کہ کہنہ او
 نامعلوم باشد چگونہ ثبوت و را تسلیم شود۔ ۳۔ اگر وجود خدا را تسلیم شود پس شترمانہ
 کہ در عالم موجود انداز حکمت او خلاف است لہذا کائنات شامل بر شتر طرف او منسوب نمیشود۔
جواب شبہہ اول این است کہ ثبوت باری تعالی حسی و باطنی و وجدانی ثابت
 است کہ دلیل قوی بر این اقرار اکثریت انسانی است کہ خدا موجود

است انکار جماعت قلیل ازین وجہ است کہ وجدان او صحیح نیست چنانچہ کہ در حواس
 ظاہری نقص پیدا شد و اینچنین در حواس باطنی و وجدان نقصان ممکن است و اگر بنیائی
 چشمہا درست نہ باشد چیزی بنظر آدمی آید و اینچنین اگر بنیائی وجدانی نہ باشد امور وجدانی
 را احساس نمیتواند بقیامت کہ معلوم نابودن خدائے تعالی بذریعہ حسی ظاہری ازین وجہ
 کہ امانہ دائرہ محسوسات خارج است اگر در وجود او شبہہ نیست مثلاً اگر شریعی و
 تلخی کدام چیز را بچشم معلوم نمیشود این ثابت نمیشود کہ در واقع شریعی و تلخی در آن نباشد
 بلکہ این را گفتہ میشود بنظر آمدن شریعی تلخی و بچشم ناپدیدن ازین وجہ است کہ او از دائرہ
 مبصرات خارج است بدینکہ ذوقیات داخل است بچشمین و است باری تعالی از دائرہ
 محسوسات ظاہرہ خارج است از جملہ ویدایات و عقولات است۔

جواب شبہہ دوم ہرگز این نیست کہ بسیار تیز را مستند کہ اہل در تسلیم میکنند

لیکن کتبه و تحقیقت او مایان را معلوم نیست اگر خدا ازین قسم موجود باشد چه مشکل است
چنانچه شیخ ندیم البحر در کتاب خود قصه الایمان بین الفلستہ والعلم والقرآن صفا نوشته
که سائنس دان تسلیم دارند که مایان ماده و روح و حیات را قبول داریم لیکن تحقیقت
این سه چیز مایان را معلوم نیست چنانچه که تحقیقت و انطباق او بر ادراک حس مایان را
معلوم نیست با وجود این آن همه امور را مایان تسلیم میکنم پس وجود خدا را چرا انکار کرده شود

این است که در کائنات مینظیر واقعات شمر موجود اند انطباق
جواب ششم حکمت خداوندی بران مایان درین وقت معلوم نیست ممکن

است دگر وقت با انطباق علم حاصل نشود نامعلوم بودن انطباق در وقت خاص دلیل
شده نمی تواند که کدام وقت دیگر معلوم نشود آیا این تحقیقت نیست که در بسیار فالوئی
قدرت انسان را هزاران سال علم نبود و بعد از چند زمانی علم او حاصل شد اینچنین انطباق
حکمت خداوندی بر واقعات عالم درین وقت مایان معلوم نیست جائز است گفته
رفته در زمان آمده معلوم شود. دوم جواب این است که میتواند بواقعات علم
این که مهابط ظاهر شمر معلوم میشوند زیرا که مایان را علم کامل بسلسله واقعات نیست اگر
پوده علم بود چیزی را که مایان شمر فهمیدیم او خیر بنظر می آید.

سوم جواب را این سینا در کتاب صفا نوشته است که در دنیا سه حالت را فرض
شده میتواند. ۱- خیر محض ۲- شر محض ۳- اکثر خیر و چیزی شر. پیش قدرت این سه صورت
بودند صورت اولی قابل اختیار است صورت دوم قطعا قابل اختیار نیست این وجه
است که قدرت اینطور دنیا پیدا کرده که دران از اثرات شر را باشد، صورت سوم
قابل بحث است که آیا قدرت اینطور عالم پیدا کردن مناسب است یا نه که دران خیر
زیاده باشد و شر کم باشد اگر عالم اینچنین پیدا می کرد، فایده و نتیجه این می بود که چند اثرات
وجود نمی آمد لیکن بهر آیه اثرات وجود بسیار اختیار نیز نمی آمد از جهت شر قلیل دنیا از خیر
کثیر محروم میگردد بدین میگویم که آتش طعام را می پزند و بدن را میسوزاند و آب را گرم میسازد
لیکن مسکن و بدن را در میدهد در صورت اولی خیر است و در صورت دوم شر. لیکن در

که هر روز از آتش فوائد مذکور به شمار حاصل میشود و نقصان آتش بسیار کم است و اینچنین
 آب را حیات انسان و نباتات و حیوانات با و وابسته است لیکن بسلاب آب نقصان
 نیز میباشد و اینچنین باد و هوای ملایم زندگی است لیکن طوفانی باد و هوای درخت را می اندازد
 لیکن این نقصانات شاذ و نادر اند و فوائد کثیر و عام اند ازین جهت قدرت در ضمن خیر کثیر
 مضرت قلیل را نظر انداز کرده است در اینجا این سوال را کرده میتوانند که آیا ممکن نبود که همان
 خیر کثیر را از شر قلیل جدا میکرد و مخلص خیر باقی میماند. جواب میگویم اینطور کردن ممکن نبود
 زیرا آتش که طعام پنجه میشود همین آتش مکان را سوزانده میتواند این شده نمی تواند که بیان
 شدت گرمی خود طعام و مان را بزند و جامه و مکان را سوزانده نتواند باز درین صورت آتش
 بوصف آتشی خود باقی نمی ماند.

مگر جواب را این رشد داده که در دنیا آن اشرار موجود میباشد و بالذات نیست
 بلکه تابع کدام اختیار است مثلاً غم و غضب بد چیز است لیکن بسبب احتیاط خود
 حاصل میکند و نه اگر غصه و غضب نمی بود قاتل خود و مقابلتی کرده باشد و شهوت بد چیز
 است لیکن مدار بقای نسل انسانی برداست علی بن القیاس آتش و آب و هوا و بعد از آن
 شبهات محبت نه برین اثبات باری تعالی را بدلائل بروشنی فکر کنید میکنم.

دلیل اول وجود عالم خالی نیست یا طرف الله تعالی منسوب میباشد و یا طرف ماده

آن صورت سیوم را کسی قائل نیست نه مومنان و نه منکران زیرا که مادین متفق اند که ماده
 از قصد و اراده خالی است. باقی دوم صورت زیر بحث است عالم را طرف ماده بلا قصد
 و اراده اتفاقاً منسوب کرده شود و این صورت نیز باطل است زیرا که در عالم ترتیب حکیمان
 موجود است که بران توأمین قدرت و ال است و در عناصر و مرکبات ترتیب است و در
 تخلیق نباتات و حیوانات نظام مرتب است در موسمهات و تبدیلی لیل و نهار و حرکات بسلاب
 ترتیب خاص موجود است که این نتیجه ماده و حرکت او مصادره و اتفاقیه است شده
 نمی تواند چنانچه اگر برده بر چه یک یک گرفته بند نوشته شود اول دوم و سیوم علی بن القیاس

تاده. باز آن پرچه را در یک خریطه انداخته شود و یک بچه نابینا را گفته شود که تو از این خریطه
 یک یک پارچه بیرون کن کردن مرتبه بیرون کن از یک تاده پارچه نهمده مرتب کشیده
 تواند و اینچنین اگر مفردات الفاظ یک قصیده را در کاغذها و پرچه جدا جدا نوشته کرده در
 خریطه انداخته باز بدیجه آن بچه نابینا یک لفظ کشید شود اگر کرد در مرتبه اینطور کند
 قصید مرتب، بودی نمی آید پس سلسله عالم مرتب از ماده بناوب شعور بلا قصد و اراده
 چگونه بظهور آمد میتواند ازین معلوم شد که عالم در صورت اولی بما تحت قصد و اراده خدا
 حکیم بظهور آمدش صحیح و معقول است، قصه الایمان بین الفلستة و العلم و القرآن
 لاین ندیم البحر ص ۲۹۹

دلیل دوم فلسفه جدیده و قدیمه هر دو متفق است که ماده عالم از علم و شعور و حیات
 خالی است و در کائنات عالم این هر سه چیز موجود اند در اشیا زنده حیات
 موجود است و در انسان علم و شعور، و در حیوانات شعور بلکه اندوئی تحقیق جدید در بعضی
 نباتات نیز شعور موجود است باز این چگونه امکان باشد که این قسم اشیا صرف بلاوه و
 حرکت بوجود آمده باشد وقتی خود ماده از حیات و علم و شعور خالی باشد صرف از نفی وجود
 اثبات محال است لهذا سر چشمه وجود کائنات این قسم ذات را میخواهد که او متصف
 بعلم و حیات باشد و این ذات خداست که او حی و علیم و حکیم است.

دلیل سیلوم جوهر انسانیت فکر و ادراک است که این در نباتات و حیوانات خوابیده
 بود و در انسان بیدار شد مقام بلند را خواست پس ضرور است برین ارتقا
 مقام بلند از کدام سبب از علم و حیات است و اکثر ما هر و مشهور لایبڈ مارگن میگویند که
 ظهور این ارتقا و دلیل است که اصل کائنات تخلیقی موجود است از خداست زیرا که هر
 ارتقا و وجود منزل ضروری است تقاضا علم این است که خواص علم تحتانی بقوتانی
 حل میشود حل خواص طبیعات در علم الحیات و حل خواص علم الحیات در علم النفس
 است و حل خواص علم النفس در علم الحیات و حل خواص علم الحیات در علم النفس
 این علم مقام روحانی میباشد.

دلیل چهارم | خاصه عقل انسانی است که او از فردیت کلیه را اخذ میکند و تجزیه و تصور میکند
پیدا میکند مثلاً از اشخاص انسانی نفس انسانی اخذ میکند و از حیوانات نفس
حیوانی و از نباتات نفس نباتی باز از عالمی کثرت نفس کلی عالم اخذ میکند و این نفس کلی
الله است که بر تمام کثرت بر یک وحدت منتهی میشود.

پنجم دلیل پنجم | در کائنات محبت موجود است، و این در تمام موجود است خصوصاً
در انسان زیاد موجود است باز این محبت دو قسم است، محبت
ناقصه، محبت کامله محبوب محبت ناقصه نفس اولاد و مال است و محبوب محبت

کامله ذات خداوندی است محبوبیت الله تعالی در تمام ذممه موجود است ازین
معلوم میشود که محبت الهی در قدرت داخل است و برای محبت محبوب هر دو است
مثلاً بذات و اولاد و مال خود محبت میکند و این هر سه محبوب موجود است و شئی
معدوم محبوب شده نمی تواند، وقتیکه برای محبت ناقصه محبوب ضروری شد و برای
محبت کامله چرا محبوب موجود نباشد که از ان وجود الله ثابت میشود، باقی ماند این سخن
که محبت الله چه کامل است دلیل قوی این است که محبوبات ناقصه را مثلاً نفس و مال
و اولاد است در راه محبت المقدربان میکند که ازین کاملیت محبوبات، الله ثابت میشود.

ششم دلیل ششم | دنیا از ظلم پر است و تعداد مظلومان در هر زمانه از ظالمان زیاد
پابنده است تقاضا فطرت انسانی این است که انسان وقتیکه

از عالم اسباب ظاهر نا امید شود پس او برای تسلی و تقوی دل خود و تبدیل نا امید را بر
رجائیت، بیک توت غیبی ربطه قائم کردن کوشش میکند که او فوق الكل و قادر مطلق باشد
او مقلب الاحوال باشد تا که برای نجات از ظلم از ان امداد طلب کند و خود این قسم
اتحاد و دعا و زاری طرف چیزی قوی در هر ذممه بر موجودیت ذات الهی دلیل است

هفتم دلیل هفتم | در کائنات تربیت موجود است. لیل و نهار، گرمی و سردی، بهار
و خزان، مرتب است و حرکات سیاره گان مرتب است نشو
و نما حیوانات و نباتات مرتب است و اینها بر موجودیت ذات حکیم دلیل است که هر

ترتیب بر مرتب دلیل است و مرتب بودن الفاظ و یوان حافظ دلیل است که این
الفاظ خود بخود مرتب نشده است بلکه شاعری در ترتیب داده است و اینچنین
ترتیب کائنات وجود خدا را ثابت میکند.

هشتم دلیل شعوری | عالم یک عمارت عظیم است که پر زده آن مبنی بر حکمت است

و حکمت معمار بر شعور و ال است لهذا این عمارت عظیم را

طرف ماده بی شعور منسوب کردن غیر معقول است مثلاً لاش این است که دو آدم

در بیابان روان است ناگاه در یک قلعه عظیم الشان داخل شدند و در آن هر مرتب

موجود بود و ضروریات زندگی تیار ماندگی بود و فرش و طرف همه برابر نبود لیکن کسی

در اینجا موجود نبود باز از آن دو کس یکی بحکم بودن آن قلعه توجیبات کند که خاک خود بخود

بمراه آب خلط گشته گیل تیار شده باز در قالب لفته خود بخود خشت تیار شده باز خوب

و همزم خود بخود آمده در خشت پخته ساخت پشم بقالین این قلعه از پشت گوسفندان

آمده خود بخود یکی بادیگری و شسته و متصل شده باز در آب رنگدار افتیده رنگ شده قالین

تیار شد لیکن دیگری میگوید عمارت این قلعه را کدام ماهر مهندس بنا کرد نتیجه فهم و فکر

اوست که او این عمارت را ابتداء در زمین خود نقشه تیار کرده بود باز برائے این عمارت

کدام سامان ضروری که بود مهیا کرده باز این را بمطابق نقشه عمارت هوشیار و کارگران

ماهر تیار کرده شده است و بیان هر دو شخص را بعد از آن عقل پیش کرده شود آیا عقل این

حکم نمیکند که بیان شخص اول از محنون زیاد است و بیان شخص دوم معقول است و

اینچنین بیان ماده پرستان بمتعلق عمارت عالم مانند شخص اول مجنونانه است و بیان مومنان

و خدا پرست حکیمان و عاقلان است لهذا وجود خدا برائے عمارت عالم عقلاً انتہائی

ضروری است و خود این عمارت بر ذات ثبوت خدائی و صفات کمالات او دلیل

نهم دلیل حیاتی | در عالم زندگی و حیات موجود است و این دلیل است که برائے

عالمی حیات یک سرچشمه حیات موجود است که ادھی قیوم است

و اوقات رب العالمین است.

دہم دلیل اطلاق این قانون است کہ ہر مقید را وجود مطلق ضروری است زیرا کہ تقید و تحدید نام است برائے یک شیء وسیع و مطلق شیء را ایک محدود

چیز ساختن مثلاً اگر بر یک زمین نشان وحد بندی کرده شود این دلیل است کہ او پیش ازین یک وسیع زمین بوده و این محدود را از ان جدا شده است پس در کائنات وجود ہر چیز محدود است کہ او بر زمان و مکان و حدود مقید است لہذا ضرور شد کہ اینطور وجود کہ او از ان حدود و قیود و مکان و زمان بالاتر و وسیع است اوقات رب العالمین است

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین

برادرانے گرامی خبردار باشید کہ چنانچہ عقائد و اعمال و ہر بات باطلہ است، چنانچہ مطالباتے شانے باطلے است کہ مساواتے است بلکہ اینے نظام کے دینانے و کائناتے است، خواہشمندانے مساواتے گا ہا میگویند کہ مقصد از مساواتے اینے است کہ ہمہ سداوار در ملکیتے قومی جمع کردہ شو کہے را بملکیتے انفرادیے شخصی اجازتے نباشد بلکہ ہر کسے را بمطابقے ضرورتے خوراکے و لباسے دارہ شود از بمعنی تعبیر میکند بہ حکومتے خدائی و نظام قرانی، و گا ہا میگویند کہ مقصد از مساواتے اینے است کہ ہمہ دولتے و پیداوار را جمع کردہ شود بہ تمام باشندگانے وطنے برابر تقسیم شود ازینے تعبیر میکند بہ مساواتے معاشی ہر تقدیر اینے تعبیراتے و مطالباتے شانے مخالفے اسلام است، ہر چہ منافیے بود نہ باعتبار اولے بدو طریقہ کردہ میشود۔ اجمالاً و تفصیلاً۔

بیانے طریقہ اجمالی طریقہ اجمالی این است کہ اگر انسان صاحب ملکیت شخصی

نباشد در ملکیت انفرادی قانوناً بند شود پس در اسلام بغیر از چند اعتقادات مخصوصہ و عبادات بدینہ مثل روزہ و نماز و زکوٰۃ و طواف و غیرہ چیز باقی نمی ماند زیرا کہ اکثر مسائلی کہ در قرآن کریم و حدیث شریف و فقہ مبارک ذکر شدہ بہ ملکیت شخصی انفرادی بنا است مثل زکوٰۃ و صدقہ انظار و نسیجہ کفارات، مالیرہ مانند کفارتے بین، کفارتے قتل خطا، کفارتے صوم، کفارتے طہارے نزدیک مالیرہ حج مہربج شرارے و تنوی شہادتے، بیان استلاف توالتے کفالتے اعجاز الخیاتے بیس فاسدہ مسائلے سود

اکثر مباحث قضا و مسائل میراث و مسائل مضاربت، مسائل شرکت، ودیعت، عاریت، ہبہ مسائل صدقہ کتابت، اعتاق، غصب شفقہ قسمت مزارعت، شرب لغت آب، رہن، ویت، وصیت، حدسرقہ حد زنا و غیرہ این قسم مسائل کہ چہ قدر در قرآن و حدیث و فقہ ذکر شدہ است باید کہ بگفتہ اینہا غلط شدند زیرا کہ این مسائل مسائل عبادت و معاملات مذکورہ بنا بر ملکیت انفرادی و شخصی میباشند حاصل این است کہ کار از ملکیت شخص در حقیقت انکار از اکثر حصہ قرآن و حدیث و فقہ است اَعَاذَ اللّٰهُ مِنْ ذٰلِكَ

آیات و احادیث بی شمار گواہی میدہند کہ کدام چیزانے بیان طریقہ ملکیت کہ بدست انسان بوجہ شرعی آمدہ باشد پس اول بطور انفرادی

و شخصی مالک آن است یعنی بذریعہ آن اسباب بدست آمدہ کہ او در شریعت اسباب ملکیت باشد چنانچہ در ذیل مذکور است. اَصْيَاو یعنی شکار کردن. اَحْيَاءُ الْمَوَاتِ یعنی زمینکہ قابل زراعت نباشد آنرا آباد کردن. رَمَاذِیْنِ یعنی خرانہ یافتن اصطناع صنع کردن مثل بوٹ ساختن و جامہ دوختن و غیرہ تجارت اجارہ و استجارہ، مال غنیمت، عطیات بادشاہ وراثت ہبہ، وصیت اگر چیزیکہ بغیر وجہ و اسباب شرعی بدست بیاید آن مالک نمیگردد، مثل دزدی و غصب و فریب رشوت ستود و غیرہ لکن این دہریان شکوک و شبہات انداختن در ضروریات الدین تشریح کردہ اند

شہادت شستن ثبوت ملکیت شخص

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالْحَقِّ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ؕ وَأَسْوَابٌ
ترجمہ: نزدیکی مکنید مال یتیمان را مگر بطریقہ نیک کہ برائے یتیم نامدہ باشند تا آنکہ او بزرگوارانی
وَأَنْتُمْ ذَا الْقُرْبَىٰ مَقْرُونٌ وَالْمَسْكِينِ وَالْأَسْفِلِ وَلَا تَبْذُرُوا مَالَكُمْ
ترجمہ: بدہ حق خویشان را و مسکین و مسافران را و فضول نثرچی مکنید۔

وَأَنْتُمْ ذَا الْقُرْبَىٰ مَقْرُونٌ وَلَا تَبْذُرُوا مَالَكُمْ
ترجمہ: بدہ حق خویشان را و مسکین و مسافران را و فضول نثرچی مکنید۔

ترجمہ :- بڈائید ماہائے ننیان زابدل مکنید چیز ناپاک را بچیر پاک و مخورید ماہائے ننیان
را بہرہ مالہائے ان تحقیق خوردن مال یتیم بسیار گناہ کبیرہ است

۱۰ لِيُوَجَّالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا
سودہ نساء کے ترجمہ برائے مردان و زنان حصہ مقررہ است از ان مالیکہ پدر و مادر
و خویشاوندان گذاشتہ اندکم باشد یا بسیار ۱۰

۱۱ يُوَصِّيْكُمْ اللَّهُ فِي ذٰلِكَ لِكُمْ لَدٰى كُوْنٌ مِّثْلُ حِجَّتِ الْاُنثِيٰنِ ۗ
ترجمہ :- وصیت میکند اللہ تعالیٰ شما را در حق اولادتان برائے مذکر و حصة ہونہ
کسا است۔ درین آیت مبارکہ اللہ تعالیٰ قانون میراث را ذکر فرمود کہ اگر مسلمانی بمرد
از ان مال ماندہ باشد باین قسم تقسیم کردہ شود اگر مسلمانی بطور انفرادی مالک مال نشود
ظاہر است باز بتقسیم میراث سوال پیدا نمی شود

۱۲ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا
وَتَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا، النور ۲۷

ترجمہ :- اے مومنان داخل مشونید خانہ را بغیر از خانہ ہائے خود ہانا آنکہ اجازت بگیری
از صاحب آن و سلام گویند بہر اہل ایشان۔

۱۳ كُنْ تَسْأَلُوا الْبُرْحَىٰ تَسْتَنْقُوا مِمَّا حَبِطُونَ، ال عمران ۹۲
ترجمہ :- ہرگز نمی یابید نیکی را تا آنکہ نفقہ و خیرات کنید نیز محبوب خود ہا۔
۱۳ وَلَا تَعْجَبْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا أَوْلَادَهُمْ، توبہ ۸۵

ترجمہ :- نہ تعجب نیندازد ترا سے حبیب من ماہائے شان و نہ اولادشان۔

۱۴ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالنَّفِيسَ وَلَا يُنْفِقُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
فَلَسْ بَرًّا بَعْدَ إِبْرٰیْمَ وَتُوبًا ۙ

ترجمہ :- کسانیکہ خزانہ میکنند ذرہ و نقرہ انفقہ نمیکند و در راہ خدا پس خبر وہ و را بچا
روزگار۔ اعمال این آیت کہ در بارہ انکوتہ پندرا بہتہ واروشہ است نہ ہمہ و اللہ

میکند به ثبوت ملکیت شخصی بر آنکه دار و مدار زکوة به ثبوت ملکیت شخصی میباشد.

۱۴ وَالشَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا. مَا تَدْرَأُونَ
ترجمه: مرد دزدی کنیده وزن دزدی کنیده قطع کنید دستهایشان را از جهت
جزا کسب و کارشان

۱۵ وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

ترجمه: جهاد کنید در راه خدا بماهائے تان و نفسهای تان.

۱۶ فِرَاحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلْفَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا
بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ تَوْبًا ۗ

ترجمه: خورسندگشته پیش ماندگان - - - که منافقان است بسبب نشستنشان

از جهاد بر خلاف رسول علیه السلام و بدو آنستند که جهاد کنند بماهائے تان و نفسهای تان

۱۷ حَرَبَ اللَّهُ كُمْ مَثَلًا مِّنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ
مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا ذَرَفْتُمْ فَأْتُمْ فِيهِ سَوَاءً. روم - ۲۸.

ترجمه: بیان کرده است اللہ تعالیٰ برائے تان مثالی از نفسهای تان آیا از غلامان
تان سے شریک میباشد در راههای که داوم شمارا.

۱۸ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا

فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ. بقره ۱۸۸

ترجمه: نخورید مالهائے تان را در میان تان بطریق نارو او پیش کنید مالهائے تان

را بچاکمان تا که خورید یک حصه مال مردمان را بگناه حال آنکه میدانید که این قسم خوردن گناه است

۱۹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذُرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

بقره ۲۷۸ ترجمه: ای مؤمنان ترسید از اللہ تعالیٰ و بگذرید باقی مانده سود

را اگر شما مؤمنان هستید.

شبهات جاریه میا که بر ثبوت ملکیت شخصی

روایت شریفی کہ ولادت میکنند بر ثبوت ملکیت انفرادی از حد زیادہ اند در نجا چند اتحا
بطریق مشقت نمونہ خروار بیان میشود غور و فکر نمایند۔

عن عائشة رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
من ظلم قید شبر من الارض طوقه من سبع ارضین، البخاری ص ۵۳
ترجمہ: روایت شدہ است از عائشہ رضی اللہ عنہا گفت فرمودہ رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم کہسے بظلم گیرد یک وجب زمین کہسے را طوق گروہ میشود ہفت زمین
اور گردن او۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الا لا تظلموا الا لا یحلت مال
مروئ الابطیب نفسا و بیہقی، ۷

ترجمہ: فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خبردار کہسے مومنان ظلم نکنید کہسے خبرداری
مسلمانان حلال نیست گرفتن مال مسلمان بہ ظلم مگر جائز است برضائی او۔

عن عمرو بن العاص قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نعم بالمال
الصالح للرجل الصالح، مشکوٰۃ بروایۃ شرح المسنة ص ۳۳۶
از عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ روایت است کہ فرمود جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم چہ خوب
است مال حلال برائے مرد نیک۔

عن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صلوا خمسکم
وصوموا شہرکم وادوا زکوٰۃ اموالکم واطیعوا اذا امرکم تدخلوا جنة
وبکم مشکوٰۃ بروایۃ احمد و ترمذی ص ۹

روایت است از ابی امامۃ رضی اللہ عنہ گفت کہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
بگذارید پنج وقت نماز را و روزہ را یک ماہ رمضان را اداء نمایند زکوٰۃ مالہائے تان را اطاعت
کنید و قتیکہ امر کنند شما را تا کہ داخل شوید جنت پروردگار تان را۔

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من لا یمکم من مملولیکم فاطعموا مائتاً
تأکلون واکسو و من لا یبلا یمکم فبیعوه، مشکوٰۃ بروایۃ احمد و ابی داؤد۔

فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کدام غلامان تان پسندتان باشد و را خوراک و پوشاک بدینید اگر کدام غلامان پسند نباشد و را بفروشید.

۴ عن عائشة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم اراد ان يشتري غلاما
روایت است از عائشہ رضی اللہ عنہا کہ تحقیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اراده کرد خریدن
غلامی را تا آخر حدیث.

۵ دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم حائطا لبعض الانصار فقال
لصاحب الحائط اطعمنا بسرا فجاء بعد ذلك الحدیث.

ترجمہ:- درون شد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یک باغی انصاری را پس صاحب
باغ را گفت کہ از خوراکتے باغ تان مارا بخورانید پس صاحب باغ پیمانہ خوراک آورد.

۶ عن ابی مسعود قال جاء رجل بناقة مخطومة فقال هذه في سبيل الله
فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لك بها يوم القيامة سبع مائة ناقة
مخطومة رواه مسلم. مشکوٰۃ ص ۳۳

روایت است از ابی مسعود گفت کہ آمد یک مردی بہمراہ یک شتر مہار کرده شدہ
پس گفت کہ این در راہ خدا صدقہ است پس رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود یک شتر نو در قیامت
ہفت صد شتر مہار کویہ میگردد.

۷ كل ذي مال احق بما له يصنع به ما شاء. كنز العمال ج ۳ ص ۲۲۴

ترجمہ:- ہر صاحب مال حقہ دار است بمال خود چہ قسم تصرفیکہ میکند.

۸ عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من ترک مالا
فلورثتہ ومن ترک کلا فالینا. رواہ البخاری ج ۲ ص ۲۰۰

ترجمہ:- روایت است از ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ از نبی علیہ الصلوٰۃ والسلام شخص
کہ بعد از وفاتش مال بجزار و پس آن مال برائے وارثانش است از کسی کہ وارث نباشد
پس آن مال بایان حوالہ کردہ شخص سخن این است کہ قرآن و حدیث از ثبوت ملکیت
شخصی و انفرادی پر است و این اتفاقا عقیدہ امت مسلمہ است کہ ہر انسان بطور انفرادی

بمال حلال خود چه قسم خواهد تصرف کرده میتواند بغير اجازت تصرف مال كسے مال جائز نیست.

بطلان دعوی مساوات و ہریان بطور عقل

طریق عقل این است کہ انسان یا معاشرہ او و رزق تنگی و فراخی۔ مالدارمی و غریبی و خوشی عیشی و تنگدستی از جملہ امور تکوینیہ است چنانچہ باین امور تکوینیہ مساوات نیست اینچنین در رزق و وسائل رزق و دولت و ثروت مساوات نمے باشد۔ مثلاً از یک بنی نوع انسانی بگیری بعضے مرد است و بعضی زن۔ بعضے تندرست است و بعضی بیمار بعضے کامل الخلقہ است و بعضی ناقصہ الخلقہ۔ بعضے بنیا است و بعضے نابنیا۔ بعضے شل است و بعضی صحیح۔ بعضی ذکی است و بعضی غبی۔ بعضی خوش اخلاق است و بعضی بد اخلاق بعضی شجاع است و بعضی بزول۔ بعضی سخی است و بعضی بخیل بعض عالم است و بعضی جاہل۔ بعضے خوبصورت است و بعضی بد شکل است بعضے سیاه رنگ و بعضی سفید۔ بعضی یک قسم سخن میکند و بعضی دیگر قسم۔ بعضی یک قسم صاحب مزاج است و بعضی دیگر قسم علی ہذا القیاس چنانچہ در امور مذکورہ در بنی آدم مساوات نیست اینچنین در رزق و وسائل مساوات نمی باشد و تنگدستی بنی آدم اینقدر اختلاف و تفاوت را برداشت کرده میتواند اختلاف و تفاوت رزق و خوراک و پوشاک را برداشت نتواند جائے فکر و تأمل است۔

بطلان دعوی مساوات و ہریان از روی نقل

از روی نقل واضح گردیدہ است و قرآن و احادیث شہادت دہندہ است کہ بنی آدم عموتاً و مسلمانان خصوصاً بعضے بنیان است۔ بعضی فقیران۔ بعضی مالدار است بعضی نادار و بعضی رزق و وسائل رزق او تنگ است و بعضی فراخ۔ بعضی امیر است و بعضی غریب۔ در ہر زمانہ در میان باشندگان یک ملک عموتاً و در میان مسلمانان خصوصاً

بہم اختلاف و تفریق ثابت است و بعضی مسائل اسلام بنا بر تفاوت غنا و فقر است پس انکار از تفاوت غنا و فقر انکار از بعضی ضروریات دین است چنانچہ این تفاوت قرآن کریم جابرجا ثابت کرده است۔

۱۷۵ ۱۷۴
مَلِكًا هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ دُونِهِ وَمِنْ أُولَئِكَ نَجْعَلُ لِمَنْ نَشَاءُ رِزْقًا مِنْ دُونِهِ وَمِنْ أُولَئِكَ نَجْعَلُ لِمَنْ نَشَاءُ رِزْقًا مِنْ دُونِهِ وَمِنْ أُولَئِكَ نَجْعَلُ لِمَنْ نَشَاءُ رِزْقًا مِنْ دُونِهِ

ترجمہ :- اللہ تعالیٰ ان ذات است کہ گردانید شمار اجا نشین در زمین و بلند کرده مرتبہ بعضی تان بر بعضی تا کہ از مالش نماید شمارا در چیزیکہ داده است۔

فی المشرف والعقل والمال والجاه والرزق. تفسیر کبیر۔ تفسیر قرطبی۔
ترجمہ: بلند مرتبہ کہ ببارت از عقل و شرافت و مال و جاه و رزق است۔

۱۷۶ ۱۷۵
مَلِكًا هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ دُونِهِ وَمِنْ أُولَئِكَ نَجْعَلُ لِمَنْ نَشَاءُ رِزْقًا مِنْ دُونِهِ وَمِنْ أُولَئِكَ نَجْعَلُ لِمَنْ نَشَاءُ رِزْقًا مِنْ دُونِهِ

ترجمہ :- ما تقسیم کردم در میان ایشان معیشت و زنده گالی شان را بر دوزخ و بلند کردم بعضی ایشان را بر بعضی تا کہ گیرد بعضی را از رزق و خدمت گزار۔

قال ابن كثير وقد فادت بيان خلقها في ما اعطاهم من الاموال والذوات
والعقول والفهوم وغير ذلك ج ۳ ص ۱۲۶

ترجمہ :- گفته ابن كثير تفاوت کرده اللہ تعالیٰ در میان مخلوقات خود در چیزیکہ داده است آنها را کہ مالها و رزقها و عقولها و فهمها اند۔

سَلَّمَ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ شوری۔ ترجمہ :- کلید زمین و آسمان بید و قدرت اللہ تعالیٰ است

فراخ میکند رزق را برائے کسی کہ خواهد و تنگ میکند بر کسی خواهد تحقیق اللہ تعالیٰ هر چیزی داناست
بِاللَّهِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ وَعَدَدٌ تَرْجِيهِ اللّٰهُ تَعَالَى فَرَاخَ مِيكُنْدُ

رزق را بکسی کہ خواهد و تنگ میکند
۱۷۷ ۱۷۶
بِاللَّهِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا

اسواء ۲۰. تحقیق پروردگار تو فراخ میکند رزق کسے را خواهد و تنگ میکند تحقیق
اللہ تعالیٰ بر بندگان خود خبردار بینا است.

قال امام السرازی فالتفاوت فی اللزاق لیس لاجل البخل بل لاجل رعایت
المصالح. ترجمہ: گفتہ است امام رازی پس تفاوت در رقبائے بندہ گان
از حیث بخل نیست بلکہ از حیث رعایت مصالح غباد است.

۶ وَاللّٰهُ تَفَضَّلَ بَعْضُكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الرِّزْقِ

ترجمہ اللہ تعالیٰ زیادہ میکند رزق بعضی تان بر بعضی.

۷ قُلْ اِنَّ رِجِّيَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَاءُ وَلٰكِنَّ اَكْثَر النَّاسِ
لَا يَعْلَمُوْنَ سوره سبأ ۳۶

ترجمہ: بگو اے حبیب من تحقیق پروردگار من فراخ میکند رزق کسے را خواهد
ولیکن اکثر مردمان نمی دانند.

۸ وَفِي اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ. ذاریات ۱۹

۹ وَيُطْعِمُوْنَ الطَّعَامَ عَلٰی حَبِيْبِهِ مِسْكِيْنًا وَيَتِيْمًا وَاَسِيْمًا. دھرہ

۱۰ فَكَفَّارَتْهَا اِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِيْنٍ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعَمُوْنَ

اٰهْلِيْكُمْ اَوْ كِسْوَتُهُمْ اَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مائدہ ۱۹

فحائزین اسلام

کیمیای اخلاقیات الساجد

الحمد لله على دين الاسلام والصلوة على النبي خير الانام وصحبه الكرام آتيا بعدد بدانيد که این رساله چیزی از محاسن اسلام بیان میشود که در مذہب اسلام تمام محاسن و فوائد دنیوی و اخروی معلوم و تقلا موجود است، ز فرق تا بقدم هر کجا که می نگرم، کرشمه دامن دل میکند که جا نجا است که

اول محاسن اسلام تمام اصول و فروع اسلام نهایت معقول و مدلل اند و علماء کرام بر اصول

د عقائد و فروع و قواعد و دلائل عقلیه و اسرار و حکم شریعت اسلامی کتابها تصنیف کرده اند که در ان اصول و فروع اسلام را مطابق عقل سلیم و فهم مستقیم فطرت صحیح بیان کرده اند اگر شخصی بر کدام مسئله اسلام اعتراض کرده بود علماء کرام و نهایت جواب معقول و مدلل و مکمل داده اند.

دوم حسن اسلام حق تعالی طریق معرفت خود را و طاعت و عبودیت جانی و مالی و بدنی بنده گانش را بر ایشان بیک قسم عجیب و غریب

ارشاد فرموده است که او نه در کدام کتاب آسمانی میباشد و نه کتاب زمینی.

سوم حسن اسلام مذہب اسلام حقوق الله و حقوق نفس و حقوق العبادین

تشریح کرده است که عشر عشر ایشان در دیگر مذہب نیست

چهارم حسن اسلام مذہب اسلام کدام قانونی و ستور و حکمرانی و پاسبانی اقوام

را مقرر کرده اینطوریکم است که هیچ قانون و دستور

و نیابا و برابری نمینداند، قانون امریکا و برطانیه را ملاحظه فرمائید که بنام قانون ایشان لحاظ قوم مخصوص و مصالح خطه ملک مخصوص میباشد و کدام قانونی را ساخته اند حقوق و تفریق قوم مخصوص و وطن مخصوص را لحاظ نموده اند بخلاف مذہب اسلام که درین قانون لحاظ نسل و نسب و وطن درنگ نمی باشد بلکه بیان حقوق نوع انسانی را میکند و در

پس قانوں اسلام لحاظ قوم مخصوص و ملک مخصوص نیست، دلیل این است که کدام
مسئلہ در دنیا واقع میشود برابر است که در متعلق معاہدہ و مصالحت کدام قوم باشد
و یاد متعلق جنگ باشد و یا نظام ملکی باشد و یا نظام خارجی۔ حکم و راضور بالضرور در
شرعیّت یافت میشود۔

در اگرہ اکبر آباد یک انگریز دلیل حقانیت دین اسلام را از کدام عالم
حکایت :- مسلمانان پرسید پس او عالم چیزی دلائل بیان کرد و از معجزات نبی صلی
اللہ علیہ وسلم چیزی بیان کرد کہ از ان حقانیت حضور پر نور صلی اللہ علیہ وسلم معلوم کرد
باز انگریز گفت کہ این دلائل شما ہم درست است لکن بہ نزد من دلیل حقانیت
اسلام این است کہ قانون حکومت مابان بمشورہ ہزاران عاقلان و دانشمندان
و مدبران مرتب میشود با وجود این بعد از چہار سال و یا پنج سال چیزی ترمیم و تغیر و تبدل
ضرورت میشود و قانون شرعیّت کہ از زبان یک شخصی اُمّی در مدت بیست سال بدو
مشورہ کے مقرر شدہ است تا این وقت ورا ترمیم و تنسیخ پیش نشدہ است و نہ در
انضباط و استحکام او کدام فرق آمدہ است اینطور قانون و دستور مکمل بدون وحی الہی
شدہ نمی تواند باز ان عالم از انگریز سوال کرد و فیکہ شما حقانیت این دین را بیدانید چہرہ مسلمان
مخفی شوید، انگریز گفت اگر من مسلمان شوم تمخواہ و معاش و منصب من از دست
عالم این سخن انگریز را شنیدہ خاموش ماند از ان معلوم شد کہ چند روز بعد ان انگریز مسلمان
شد کہانی تحفہ الہند ص ۲۲

علم اخلاق و آداب و معاشرت اینطوریکہ در اسلام است گردو
چشم حسن اسلام :- بہار آن دروگیر نہ مہیب نیست چنانچہ کہ از مطالعہ کتب امام
غزالی کہ اجیاء العلوم و کیمیاء سعادت است معلوم میشود و این کتب ہمہ از قرآن کریم و
حدیث نبوی ماخوذ است۔

ششم چشم حسن اسلام :- اسلاد و بندش خواہ مشارکت نفسانی و سوسہا سے شیطانی
و لذتہا سے و نیایدی و عصمت زمان و حفاظت ناموس

کہ در مذہب اسلام است در بیخ مذہب نیست مذہب اسلام بر زمان ستر و پرده حکم فرمود
 است و مردان را از نظر کردن طرف زبان مانعت کرده است تاکہ عصمت زنان و
 ناموس و حسب و نسب آن مشکوک و مخلوط نہ گردد و مذہب اسلام ساز و مرد و ازین و منع
 ساخت کہ در واژه زنا و خلاص میشود۔ مذہب اسلام شراب را ازین سبب منع کرده کہ سبب
 ازالہ عقل میباشد کہ از عقل کردہ بلند بہتر نعمت در دنیا نیست لہذا شریعت اسلامیہ تمام
 چیز ہائے فتنہ آور را حرام کردہ است کہ سبب تباہی و بربادی عقل است مسلمانان را ضرور
 است کہ از مذہب اسلام زیادہ شکر گذاری نماید کہ حفاظت عقلہائے مابین را نظام فرمودہ
 کہ دار و مدار دین و دنیا بر عقل است مذہب اسلام سود و قمار را حرام کردہ است کہ او
 سبب بربادی دین و دنیا است مذہب اسلام این را میفرماید کہ مردمان در وقت ضرورت
 کسی را قرض حسنہ بدہند یعنی بدون سود و راقرض دادہ امداد کند اگر بریدہ شود و بماند بشتہ با کلام چہ چیز
 اگر کلام نفع از مال مرہون حاصل کند و راقرض حساب کند، حاجتمندان را در وقت ضرورت مدد
 کند بے معاوضہ و بلا احتسان و راقرض بدہد و شخصیکہ بر بندہ گان رحم نکند، خدا بران رحم نمی
 کند و این است تعلیمت اسلام۔ مذہب سود خودان این میگوید ضرورت حاجتمندان
 و مصیبت زدہ شدہ گان را غنیمت دان کہ و راقرض بسود دادہ بے تکلیف مال و
 دولت خود را زیادہ کن، اگر قرض در بوقت قرض را ادا نتواند پس بے نہایت خندہ پیشانی
 و اہمیت بدہ تا آن وقتیکہ سود اضافہ و مضاعفہ ہد و چند کرد و باز مال و جائیداد و راقبضہ
 نتاج سود خودی بجملاً حسب ذیل بیان میشود۔

اول سلسلہ سلوک و احسان با ہمدیگر منقطع میشود۔ دوم بجائے شفقت و رحم سخت دلی
 و بے رحمی پیدا میشود۔ سوم دل مردمان بے مصیبت خوش میشود و ہر وقت در فکر و تلاش
 میباشد کہ کس را قرض ضرورت باشد بے بہانہ بپردہ می و راقرض دادہ جائداد و زمین و انیلا
 کند۔ چہارم وقتیکہ ہر ہوس مال زیادہ شود از نفس قسم قسم بے ایمانی و فریب بازی و اتلقین
 میکنند۔ پنجم رفتہ رفتہ انسان از طلب و عیش پرستی میشود وقتیکہ این را بدیند
 کہ اینقدر سرمایہ زیادہ شدن گرفت کہ از سود ہزار بلکہ لکھار و پچہ بے مشقت و بے تکلیف

حاصل میشود و باز مشقت تجارت و پایداری و باصنعت و حرفت چه ضرورت است
 و حال آنکه ترقی ملک موقوف بر ترقی تجارت و ذراعت و حرفت و صنعت است اگر سرزمین
 و ارض سرزمین خود را بسود و نبرد کند بر پایه خود کدام کله خانه سازد پس چگونه ملک ترقی کند غرض
 این است که نذیب اسلام خوب مکل انداد شهوت پرستان و بدستان را کرده است
 و حفاظت زنان و ناموس و حسب و نسب را مکل نموده است و بنابر سودا ممنوع قرار داد
 همین وجه است که نذیب اسلام از حال کربان این قسم مال و پول سخت مخالفت است که بر پایه
 ایمانی و فریب بازی و بی رحمی و سنگ دلی حاصل شود و بر مصیبت زده گان خوشی و لازم
 و ملزم باشد و پریان و مدین اشتر اکیت بخریان و فقیران این امر را ملقبین میکنند که سرمایه دولت
 مندان را گرفته مثل خودتان فقیر و مزدور بسازند نذیب اسلام امیران و دولت مندان را این
 حکم میکند که شما غریبان و مسکینان را الصدقات و زکوة خود را این قسم امداد کنید که دست
 راست از دست چپ خبر نیاید و برائے توان این جا تر نیست که شما سیر باشید و همسایه
 تان گرسنه و قتیکه شما کسی را خیرات و صدقات دادید باز و احسان و منت ن کنید بلکه شکر
 خدا را کنید که خداوند و الجلال شمار این کار لیاقت ساخت که دیگران را امداد کرده میتوانید اگر
 خدای خواست شمارا هم مثل او پیدا میکند اسلام فقر را این حکم میدهد که شما مال کسی دست
 اندازی نکند فقیری صبر کرده شکر کنید که فقیری هم یک نعمت مخصوص است که سبب اولی الله
 تعالی و دستان خود را سرفراز گردانید ابراهیم خلیل الله و موسی کلیم الله و عیسی الله روح الله
 الصلوٰة والسلام را فقر و فقیری عطا فرمود او عمرو و فرعون و یهود را چند روزه سلطنت
 دنیائی فانی عطا کرد و وقتی صاحبان مال و اقتدار و دولت مندان در نشئه عزت مستغرق گشتند
 اینطور مغرور و متکبر گردیدند که آن مال و اقتدار را خدا داده بود باز از فرمان الهی باغی و طاعنی
 گشتند پس خدای تعالی بعد از مهلت دادن صد بار روزها بچند دقیقه تباہ و برباد ساخت
 آنحال مقین مدین اشتر اکیت را تعلیم اسلام موازنه و مقابله نمایند تا که حسن اسلام بشما واضح شود
 نذیب اسلام خلاصه و لب الباری شمه بعتهائے تمام انبیا کریم
 متفهم و (اسلام) است و عطر حکمتهائے تمام حکما است: اسلام هیچ حکمت

را نگذاشته که در تعلیم نداده باشد و بیخ نیک و خیر را نمانده که حکم نداده باشد و بیخ مشرک و بدعت
 ترک نکرده که منع نکرده باشد امام ربانی مجدد الف ثانی در یک مکتوب فرموده است
 که ذات بابرکات سرور کائنات محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم آئینه و منظر تمام صفات
 و کمالات است و کتابیکه بر او نازل شده خلاصه تمام کتب الهی است که بر دیگر انبیاء
 کرام نازل شده بودند و شریعت اولی و لباب و عطر تمام شریعتها است و شریعت
 او جامع اعمال و عبادات ملائکه کرام و جامع عبادات تمام کائنات است که بعضی فرشته
 بر کوع مامور اند و بعضی بسجود و بعضی اقیام تمام این عبادات در نماز جمع شده است و نیز در
 بعضی اتم سابقه نقط نماز صحیح فرض آورد بر بعضی دیگر نماز و بر این امت تمام نمازها فرض
 شده است و درین امت مختلف عبادات اتم سابقه جمع است لهذا بر شریعت
 محمدیه عمل کردن در حقیقت بر تمام شرائع عمل کردن است و انکار از شریعت
 محمدی انکار از تمام شرائع است و تصدیق محمد رسول صلی الله علیه و سلم تصدیق تمام انبیاء
 است و تکذیبش تکذیب تمام انبیاء است لهذا ایمان آورنده بر جناب رسول الله
 صلی الله علیه و سلم خیر الائم شد و نه ایمان آورنده شر الائم گشت ما خود از مکتوب بمقتادیم
 دفتر اول.

هشتم حقیقت اولیه - دین اسلام جامع دین و دنیا است شریعت اسلامیه این

میگوید که تدبیر دنیا را هم کن را همب میشود مگر قلب را در مرکز
 مدار مانند پیکار که یک سرش در مرکز میباشد و دیگر سرش در محیط دایره. و آن سریکه در مرکز
 است حرکت نمی کند زیرا که در نقطه مرکزی است و سریکه در محیط دایره است حرکت
 میکند و اینچنین قلب یک ظاهر است و یک باطن. باطن قلب را برادر خداست
 برادر ظاهر قلب را بر محیط دایره بگردان یعنی تجارت و ذراعت مصروف کن و قنیه
 مرگ مؤمن بیاید پر کاریکه بیرون بود که محیط دایره است این نیز بیرون قریب می آید
 زیرا که درین وقت از تمام افکار دنیا منقطع میشود و بیخ پیغمبر حقیقت که تو دنیا را بالکل ترک
 کن همه وقت در عبادت الهی مشغول باش بلکه بحسب معاش و تجارت و دنیا

ترغیب داده است و طریقہ قیام سلطنت و حکمرانی را با ہنما کے کردہ است زندہ گی
تمام صحابہ کرام برین شاہد است صحابہ کرام فقیر و درویش ہم بودند و فاتح عالم و تخت
نشین قیصر و کسری ہم بودند، اسلام بجمع کردن بادشاہی و فقیری ہر دو تلقین میکنند
ہم حسن اسلام تعزیری و عدالتی نظام اسلام مکمل ذمہ داری امن و امان عامہ است
باینطور کہ مذہب اسلام دروان را حکم قطع پذیر فرمودہ است تاکہ
آئندہ بیخ زردی بمال کسے دست اندازی نکند و بدکار و فاسق و زناکار حکم درہ فرمودہ و یا
سگسار تاکہ بیخ زنی و فاسق عصمت زنان و ناموس کسے را خراب نکند و بہ حسب نسبت نسب
بیخ خاندان دیگر می مخلوط و مشتبہ نگردد و اولاد ناجائز میراث و اولاد جائز شریک و مزاحم و
نشود مذہب اسلام مبتدعین دین حقہ و مرتدین را حکم قتل فرمودہ چنانچہ حدیث شریف
است مَنْ بَدَلَ حَيْدٍ فَأَقْتُلُوهُ تاکہ بدگیر مسلمان عبرت گشتہ دین باطل را
اختیار نکند حقیقت است اگر باین کلمہ جامعہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عمل میشود بیخ فرزند
اسلام درین وقت دین باطل را اختیار نمی کرد خلاصہ این است کہ احکام اسلام اینطور است
کہ ذریعہ منافع و فوائد دین و دنیا است بشرطیکہ بران عمل شود در زمانہ پیش کفار اعمال مسلمان
بطرز معاشرت و اخلاق مسلمانان را دیدہ مسلمان می شدند لکن درین زمانہ اخلاق مایان خراب
و معاشرت خراب و معاملات خراب اگر کسے مسلمان شدن میخواہد چیز بایان را دیدہ مسلمان
شود سبب تنزل مایان معاذ اللہ اسلام نیست بلکہ اعمال بد و معاشرت بد بایان کہ خلافت
شرعیست است سبب تنزل گشتہ است کسانیکہ خواہشات نفسانی خود را عوی جمہوریت
دارند مقصود ایشان آزاد بودن و پای بند نبودن با حکام شرعیست است نہ مقصد دیگر۔

صورتہ کلمہ حسن اسلام

تہذیب صحیح و حقیقی را اسلام تعلیم میدہد و مہذب حقیقی از تعلیم اسلام پیدا
میشود ازین وجہ معنی تہذیب شایستگی و معنی مہذب شائستہ یعنی آن اخلاق و اعمال
کہ شائستہ و پسندیدہ و مناسب باشد و ظاہر است کہ این زبان شایستگی و تہذیب

باسلام حاصل میشود، مردمان این خیال کرده که بوضع و قطع انگریزی و تمدن و معاشرت
 انگریزی تهذیب حاصل میشود، بلکه تهذیب حقیقی بصیح کردن اخلاق و اعمال میشود
 و آن تهذیب اخلاق و اعمال را که اسلام می نماید در هیچ ملت و مذهب نام و نشان آن نمی
 باشد شریعت اسلامیہ طریق طهارت و نظافت و خورد و نوش و لباس و آرایش
 را تعلیم میدهد و در یک ادنی صاحب عقل خوانده می دهند که طریقہ استنجاء انسانان و طهارت
 و خوردن و نوشیدن ایشان این است تهذیب این زمانه مثل چارپایان استاده استاد
 و برقرار خوراک میکند و استاده استاده پیشاب میکند، طریق طهارت و نظافت وضو
 و غسل را شریعت اسلامیہ تعلیم میدهد در هیچ مذهب ملت نیست در کتب حدیث
 و فقه ابتدا کتاب الطهارت ذکر در آنست عقلمند بر حقانیت دین اسلام کافی است
 آن باب را خوانده خوب معلوم میشود که طهارت و نظافت حقیقی در اسلام است
 کسی که مطابق احکام اسلام طهارت نکند او برائے نام انسان است در حقیقت از
 حیوان بیخ فرق نیست. کَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَىٰ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ
 وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُونَ الْأَنْعَامَ

اگر کسی این خوبی های اسلام را نظر انداز کرده مردمان را فریب داده دعوت
 بقانون کفر میدهند پس اینها از طائفه صم و عمی و فہم لایعقلون
 است مسلمانان خسران دارند که این قسم دعوت را قبول دارند نشویند که دین و
 دنیا بر باد میشود و این دعا را وظیفه خود بسازند

اللَّهُمَّ هِنَّا أَعْيُنُنَا مِنَّا فَأَحْبِبْ عَلِيًّا الْأَمْلَأُ وَ
 مِنَّا تَوَقُّدُنَا مِنَّا فَتَوَقُّدْ عَلِيًّا الْأَيْمَانُ

جواب عجیب از فقیر خدایت بر منکر خدا

کدام فقیر را فلسفی منکر خدا و دهری سه سوال کرد. اول اگر خدا باشد چرا خود را آشکارا نمی کند. دوم شیطان اگر از آتش پیداشده است پس چرا از آتش و آتکلیف می رسد. سوم وقتی حق تعالی خالق خیر و شر باشد چو چگونه موافق می شود و چرا شود.

فقیر هر سه سوال دهری را شنیده یک کلوخ کلوزه سخت را برداشته
جواب فقیر بر سر دهری زد خاموش شد. باز دهری بجزگرفتنه دعوی را شروع

کرد حاکم وقت فقیر را طلب کرده از سوال کرد که تو دهری را جواب معقول داده
 نتوانستی لا جواب شدی و را بکلوخ زدی این دلیل جهالت و کج فحی تو است
 ترا جزای سخت مناسب است، فقیر عرض کرد که حاکم صاحب من در حقیقت
 را نتردم بلکه هر سه سوال را جواب معقولی دادم، حاکم گفت چگونه این را تشریح کن
 فقیر گفت اول سوال این بود که اگر خدا باشد چرا خود را معلوم نمی کند من از دهری
 این سوال را می کنم که او دعوی دیدن ضربه زدن مرا میکند که این فقیر را زده است
 آن ضربه خود را معلوم نکرد از زدن کلوخ کدام در دهری پیداشده چرا خود را اظهار
 نمی کند آن چیزیکه توی بینی زرد ضربه نیستی بلکه اثر او است.
 دهری: سوال این بود که شیطان از آتش پیداشده است پس چرا از آتش پیداشده است چگونه تکلیف
 می رسد من از دهری و قتی که تو هم خاک هستی از خاک پیداشده زدن یک کلوخ
 چرا تکلیف می رسد.

دهری: سوال این بود که باطل حقیقتی جزیکه و بد اگر الله تعالی باشد
 پس چگونه بندگان خود را برگنا آتش گرفت می کند من را می گویم که زدن من هم
 بجا خداوند توان بود چرا حکم عدلیه انداخته از من شکایت کردی حاکم جواب معقول ندان
 شکن فقیر را شنیده دهری را از خاک و دعوی پرورانی کرد دهری شرمند شد رفت.

فہرست مضامین

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۱۷	دلیل پنجم - فناء ذروال	۲	باعث التالیف والطبع
۱۸	دلیل ششم - اختلاف صفات و کیفیات	۴	تمہید و تجلیات و فسادات و ہرمان
۱۹	دلیل ہفتم - دلیل حرکت	۶	بیان عقائد و ہرمان
"	دلیل ہشتم - حسن ترتیب	"	عقیدہ اول شان
۲۰	دلیل نهم - عاجزگی و در ماندگی	"	عقیدہ دوم
۲۱	دلیل دہم - ذلت و خوارگی	"	عقیدہ سوم
۲۲	حکایت حکماء و ریاضیین با ثبات ہستی	"	عقیدہ چہارم
"	رب العالمین و وہ حکایات ذکر میشود	۷	عقیدہ پنجم
"	حکایت اولی - دلیل فلکی	۸	انقسام تجلیم قرآن کریم
"	حکایت دوم - دلیل صوتی	۹	اول الحقائق حق و دوم ابطال باطل
۲۳	حکایت سوم - دلیل توتی	"	تشریح قسم اول
"	حکایت چہارم	۱۰	فروق و ہدیرہ
"	حکایت پنجم - دلیل بعضی	"	قسم دوم علوم ابطال باطل و تشریح آن
۲۴	حکایت ششم	"	ابطال دہریت و مادیت
"	حکایت ہفتم	۱۲	وجود باری تعالی یعنی عالم ثبوت
"	حکایت ہشتم - دلیل تبدیلی	۱۳	صانع عالم بدلائل عقلیہ
"	حکایت نهم	"	دلیل اول - دلیل صنعت
۲۵	حکایت دہم	۱۵	دلیل دوم - وجود بعد العدم
"	شناخت خداوند عالم	۱۶	دلیل سوم - تغیرات عالم
"	طریق استدلال بقرآن کریم	۱۷	دلیل چہارم - امکان اشیاء

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
۲۸	حقیقت نبوت	۲۴	لائل النفسی
۲۹	ثبوت رسالت	۲۸	لائل آفاقی
۵۳	اثبات بعث بعد الموت بدلائل عقلی	۳۰	ابطال دہریت از قرآن کریم
۵۲	اثبات مشابہت دہریت بچاندانی	"	بتداء ہستی انسان
۵۵	اول دلیل معاد جسمانی عقلاً	۳۳	مناظرہ موسیٰ علیہ السلام با فرعون
۵۶	دوم دلیل " "	"	بارہ ہستی خداوند کون
۵۷	سیوم دلیل " "	۳۵	جواب موسیٰ علیہ السلام
"	چہارم دلیل " "	"	جواب فرعون
۵۸	پنجم دلیل " "	۳۶	جواب موسیٰ علیہ السلام
۵۹	ششم دلیل " "	"	جواب فرعون
۶۰	ہفتم دلیل " "	۳۷	حیرانی و پریشانی فرعون
۶۱	ہشتم دلیل " "	"	دوم مناظرہ موسیٰ علیہ السلام با فرعون
۶۵	حدوث عالم " "	۳۹	تعلیم مراقبہ ارض
۶۴	نقل عارف رومی " بحث سنی فلسفی	"	ابطال قدیمت مادہ
۶۷	دوہریت و دربارہ حدوث عالم	۴۰	بدلائل عقلیہ
"	جواب عقلی مولا شمس الحق افغانی بر تجویز توحید	۴۲	انکار دہریت از حق و الہام
۶۸	بیان اقرار پروردگاہ عالم بزرگ و ہرمان بر	۴۳	دائیاتش بدلائل عقلیہ
"	وجود باری تعالیٰ	"	اول روایت علمی
۶۹	ثبوت باری مجید بروشنی فکر جدید	۴۵	دوم روایت علمی
"	بیان سہ سول پیشوائے دہریت پر وجود باری	"	سیوم روایت " "
"	جواب شبہہ اول عقلاً	۴۶	چہارم روایت " "
"	جواب شبہہ دوم " "	۴۷	پنجم روایت

مضمون	صفحہ	مضمون
شہادت قرآن ثبوت ملکیت شخصی	۷۶	جواب شبہہ سیوم
شہادت احادیث مبارکہ ثبوت ملکیت شخصی	۷۷	جواب شبہہ چہارم از ابن رشد
محاسن اسلام	۷۸	اول دلیل عقلی بر وجودیابی توانی
اول حسن اسلام	۷۹	دوم دلیل
دوم حسن اسلام	۸۰	سیوم دلیل
سیوم حسن اسلام	۸۱	چہارم دلیل
چہارم حسن اسلام	۸۲	پنجم دلیل وحی
حکایت	۸۳	ششم دلیل انتہائی
پنجم حسن اسلام	۸۴	ہفتم دلیل تربیتی
وششم	۸۵	ہشتم دلیل شعوری
وہفتم	۸۶	نہم دلیل حیاتی
ہشتم	۸۷	دہم دلیل اطلاق
نہم	۸۸	ابطال مساوات
دہم	۸۹	بالاحادیث والآیات
جواب غیبیہ الفقیر خذہ پرست بر منکر خدا	۹۰	بیان اجمالی

بیان تاجت مضت این ائین در سئال

رشاره غیر مطبوعه از تالیف لطیف قطب الزمان
 مولانا عبدالمنان صاحب تگابی رحمه الله علیه
 اثبات صانع عالم از مولانا آدریس کاند صلوی
 علوم القرآن از مولانا شمس الحق الافغانی و امت حیاته
 و رحمت البیان از مولانا رحمت الله صاحب جعل الحزبه مشواه
 داین کتب مذکورہ از دیگر کتب معتبره منقول است مانند
 تفسیر کبر آرا امام رازی صاحب تفسیر مظہری از قاضی شمار الله
 صاحب و آجیار العلوم و کیمیاء سعادت و المنقذ من الضلال
 از امام غزالی صاحب و مناہل العرفان
 و شرح مقاصد و شرح مواہب الملل و النحل
 و علم الکلام و غیره

مطبعہ کا پتہ
 مدنی کتب خانہ مولوی محمد تقی صاحب قف زانی پشاور

عرض نامہ

یعنی آدم اعضا ایک دیگر اندر کہ در آخر نش ز یک جویم
 ہذا بہ لحاظ انسانیّت و اسلامیّت یکی با دیگر ہمدردی و خیر خواہی
 است۔ بنا برین کہینہ ناچیز عبد البصیر بخدمت ناظرین کرام خیر خواہانہ
 و دلائل عقلیہ درین رسالہ مذکور است۔ ثبوت وجود حق تعالیٰ
 پیغمبر علیہ السلام و ثبوت بعث بعد موت عجیب تحفہ بلکہ بہانہ
 انتہا است۔ اگر و ہر بیان طلب کار و دلائل عقلیہ باشد پس ہر خواہ
 و تعلیم یافتہ مضمون این رسالہ را خوب صحیح یاد کند بوجہ امکان و اتم بہ
 شان مناظرہ و گفتگو میتواند و انہما را الزام دادہ مغلوب می گرداند
 اللَّهُمَّ إِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ
 اللَّهُمَّ شَيْتَانِ سَقَطَا مِنْ قَبْلِكَ وَفَدَّقَ جَبَعَهُمْ آسِينَ يَارَبِّ

الْعَالَمِينَ بحسرة سيد المرسلين
 صلى الله عليه وآله واصحابه اجمعين

الاحقر عبد البصير حسان آبادی

عرض نامہ

یعنی آدم اعضا ایک دیگر اندر کہ در آخر نش ز یک جویم
 ہذا بہ لحاظ انسانیت و اسلامیت یکی با دیگر ہمدردی و خیر خواہی
 است۔ بنا برین کینہ ناچیز عبد البصیر بخدمت ناظرین کرام خیر خواہانہ
 و دلائل عقلیہ درین رسالہ مذکور است۔ ثبوت وجود حق تعالیٰ
 پیغمبر علیہ السلام و ثبوت بعث بعد موت عجیب تحفہ بلکہ بہانہ
 انتہا است۔ اگر و ہر بیان طلب کار و دلائل عقلیہ باشد پس ہر خواہ
 و تعلیم یافتہ مضمون این رسالہ را خوب صحیح یاد کند بوجہ امکان و اتم
 شان مناظرہ و گفتگو میتوانند و انہما را الزام دادہ مغلوب می گردانند
 اللَّهُمَّ إِنَّا نَجْعَلُكَ فِي نُحُورِهِمْ وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ
 اللَّهُمَّ شَيْتَانِ شَيْتَانِمْ وَفِدَقْ جَبَعَهُمْ آمِينَ يَا رَبِّ

العلمین بحمد سید المرسلین
 صلوات اللہ علیہ وآلہ واصحابہ اجمعین

الاحقر عبد البصیر حسن آبادی

و درین مبنی نیست بلکه ظاهره علمی است سبب انکار جماعت قبیل و مخیرین و منکرین این
 است که اینها در دائره سائنس و محسوسات خللا را یافتند لهذا اینها را وجود خدا معلوم نشد
 نام این علم العلم است که در علم و ایمان بی وقوف علم بالعدم می فهمند و قتی که وجود باری تعالی
 از دائره محسوسات خارج باشند پس درین دائره یافتن خللا چگونه ممکن باشد مگر بی یافتن خللا
 در دائره محسوسات نیل شده نمی تواند که ادا صلاح موجود نیست مثلاً اگر در موضع خشکی مایه
 را یافته نتواند یا انکار از وجود مایه صحیح است مگر در دریا یا چیزی که در خشکی را نیابد از وجود
 او کلیت انکار نیست است و متعلق دهر چون چیزی را نشتم که آنها خود اقرار دارند و غیره
 که عالم کلان این گروه است از پوشش است چون مایان از آغاز انجام کائنات جزئیتم
 لهذا این منصب بایان نیست که لذتی و ادبلی که را انکار کنیم چنانچه ثابت کردین انکار بایان
 نیست مادی نه سبب خود را در بحث وجود عقل نشان در کنار میگردند و حلال آنها را بدیهه وجود
 عقل کلام علمی نیست و میگویند که مایان حکمت الهی را نشتم که بیستم و نه مثبت که مایان از
 نفسی و اثبات جدا است لیکن اکثر سائنس دانان بوجود خللا اقرار اند - حواله الکلام معصوم و
 در اینک نیون میگویند که در اجزای کائنات با وجود مبرازان انقلاب زمان در مکان ترتیب
 و تناسب است این ممکن نیست که بفرزاد ذات موجود باشد که اذات بر اول است و
 صاحب علم و اختیار است درین زمانه زبهر بزرگ حکم و سائنس دانان بر کثرت سبب نیست
 میگویند که این تمام اسرار را کیفیت نشان این است که مایان مجرد زیاده و غور و فکر کردین
 عانیست او زیاده می شود لیکن اینقدر قطعی ثابت شد که از انسان بالا که اذات بر اولی و ادبلی میگویند
 که از وی انشای کائنات است کیل فلاسوفان ماضی و فرانس میگویند که تمام اسامی از بقیه این چنین است
 که در بند که وجود و جگر نشد و جگر نه بر این حالان است اولان آنها را اقرار کردین باین قسم خالق
 محسوم میسازند که همیشه هر وقت قائم باشد - تک بر میسر یعنی فرشته است که عیانست
 ساخت خدائی قادر و دانایش نظر این قسم جلوه میخاند که شهادتین منقوح اصلاص می
 ناموزن بالکل دیوانه میسازیم که در هر چیز تقدیر خود وجود چیز است و هر قسم عیب قیامت
 در هر قسم مجیب حکم - هر قسم مجیب ایجاد یافته میشود -

۵۹ فوتمسل در انسا یکو پید یا نورشتر است که مقصد علوم طبیعیات هر فایزین نیست
کرتشکی عقل مایان ارده کر کند یک مقصد نریگ این است که مایان نظر عقل خود را طرف
خلاق مایانانت توهر نام و بر حلال و خطیبت افولوفت و عاشتی کریم را الحلام ص ۳۵ ۱۹۱

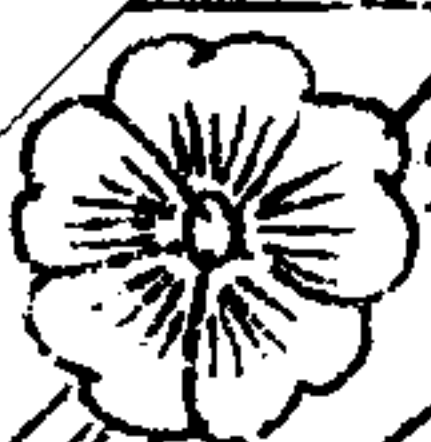
تہوت باری حج ذہر و شفی حکم جدید

صاحبان فکر جدید اور اورا تو معرفت الہی حاصل سر شہادت است کہ ایک علم برادر
انکار خدا امر الکی تے مشہور ملی این شہادت ذیل را پیش کرده

۱۔ بذریعہ عقل قطعی کہ حسن یا وجودان است یعنی در باطنی باین برورد و وجود مادی مطلق
ثابت ہی باشد۔ مہ حقیقت و ذوات ابدی تعلق از تصور بالا است و غیر یک کہ نہ او
نامعلوم باشد چوکہ نہ ثبوت و نہ تسلیم شود۔ ۲۔ اگر وجود خدا را تسلیم شود پس شش لم تے
کہ در عالم موجود انداز حکمت او خلاف است لهذا کانناشکل بر شرط اول و ثبوت نیست و
جواب مشہور اول این است کہ ثبوت باری تعلق محسی و باطنی و وجودی ثابت
است انکار جہاد تہوت یا از این وجود است کہ وجودان او صحیح نیست چنانچہ کہ در حواس
ظاہری نفس میناشد و یا بخوبی مدحواس باطنی و وجودان نقصان مکن است و اگر بینائی
چشمہا در دست نہ باشد چیزی بنظر آئی آید و یا بینائی و وجودی نہ باشد احمد وجدانی
را احساس نیستند یا قیام نہ کند معلوم نابودن تعلق بذریعہ حسن ظاہری از این و ہر
کہ از ان ذرات نورہ محسوسات نہ انداز است اگر در وجود او شکی نیست مثلا اگر شریعی و
تعلقی کہ در جمیع کجایں معلوم نہیں و این ثابت نہیں و کہ در واقع شریعی و تعلقی در ان بنا شد
بہ این باگفتہ میشود و بنظر اولی اسرار شریعی و تعلقی و نتیجہ نابودیدن ازین وجہ است کہ او از نور
مبصرات نہ حاصل آید است بہرہ از ذرات و اصل است نتیجہ از قانت باری تعلق از نورہ
محسوسات انالہرہ ہوا رخ است از تجرید و ہوا یا قانت و مشقولات است۔

جواب ششم در دوم۔ این است کہ بسیار چیز ہا است کہ ایمان و ارشادیم میکنند

إِنِّي أَنزَلْتُ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَقَالُوا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاللَّهُ يَخْتَلِفُ أَلْسِنَتَهُ لِيُفْهَمَ الَّذِينَ يَدْعُونَهُ وَلَا يَخْتَلِفُ عَلَيْهِ مِنْ عِبَادِهِ شَيْءٌ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ كَثِيرٌ وَلَا يَخْلِفُ اللَّهُ عَهْدَهُ وَإِنَّهُ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله
لا جواب به نهبان قادسی المسمی با

وَمَا يَخْتَلِفُ عَلَيْهِ مِنْ عِبَادِهِ شَيْءٌ

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

حجة القالمة
علاء
الفرقة الدهرية
مع جماسن اسلام

78
م

مولوی قادسی عبد البصیر خان آبادی غلام اللہ تعالیٰ بقصد البادی فی الوقت المبرور

مسنکہ پستہ

مذہبی کتب خانہ عقیب قصبہ خوان
شہر شاہ

